

บทที่ 4

บทบาทของชาวจีนในสมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2394)

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์พบว่าชาวจีนได้หลั่งไหลอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก โดยก่อนหน้านี้อีกมีชาวจีนจำนวนมากอพยพเข้ามาในไทยเป็นระลอกๆ ซึ่งกระบวนการอพยพดังกล่าวได้ดำเนินอย่างต่อเนื่องและกินระยะเวลาอันยาวนานหลายร้อยปี บางช่วงก็อพยพเข้ามามาก บางช่วงก็อพยพเข้ามาน้อย ทั้งนี้ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ทั้งปัจจัยภายในเมืองไทยและปัจจัยภายในประเทศจีนเป็นสำคัญ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวล้วนมีผลกระทบต่อการอพยพหลั่งไหลเข้ามาในไทยของชาวจีนทั้งสิ้น ชาวจีนเหล่านี้ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของไทยในทุกระดับไม่ว่าจะเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างอิสระทำงานโยธาเป็นกรรมกรหรือไม่ก็เข้ามาประกอบการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ เป็นพ่อค้า เป็นเจ้าภานุนายอกร ตลอดจนการเข้ารับราชการในกรมกองต่างๆ ของไทย

ชาวจีนนั้นมีความเกี่ยวข้องกับความเจริญเติบโตและความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นอย่างยิ่ง และได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งในหน้าประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์.

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีน

ไทยมีความสัมพันธ์กับประเทศจีนมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นความสัมพันธ์ในด้านการค้าเป็นสำคัญและพบว่าประเทศจีนเป็นประเทศที่ไทยติดต่อทำการค้ามากที่สุดในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยเป็นการค้าที่แฝงไปกับคณะทูตของไทยที่นำเครื่องบรรณาการไปถวายแด่ราชสำนักจีน ซึ่งปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 ดังนี้คือ

"...พระราชสาส์นสมเด็จพระเจ้ากรุงมหานครศรีอยุธยา ปรากฏในพงศาวดาร
ตามพระราชประเพณีแล้วจึงได้แต่งคณะทูตไปจับกองทัพเจ้ากรุงต้าฉิง
โดยให้พระสวัสดิสุนทรราชทูต หลวงบวรตเนมหาอุปทูต หลวงพจนมาพิมล
ศรีทูต ขุนพจนาศิขิตร์ ท่องสื่อหมื่นพิพิทวาจา ป็นสื่อนำพระราชสาส์น
และบรรณาการซึ่งมีข้างพลาย 1 เชือกข้างพัง 1 เชือก กฤษณา 3 ซึ่ง
การบูร 1 หาบ 50 ซึ่ง ผลกระเบา 2 หาบ 50 ซึ่ง กระวาน 4 หาบ 50 ซึ่ง
นมราต 9 ยวก งาข้าง 18 กิ่ง ดีปลี 1 หาบ 50 ซึ่ง อำพัน 1 ซึ่ง 8 ตำลึง
หางนกยูง 15 หาง รง 2 หาบ 50 ซึ่ง พิมเสน 2 ซึ่ง 8 ตำลึงและอื่นๆ..."¹

คณะทูตที่นำเครื่องบรรณาการไปถวายราชสำนักจีน จะได้รับอนุญาตให้นำสินค้าไปขาย
และซื้อสินค้าในจีนได้ เงื่อนไขของคณะทูตบรรณาการนี้ไม่ต้องเสียภาษีขาเข้าและขาออก แต่การ
ซื้อขายสินค้าจะต้องทำกันที่เมืองท่าหรือสถานที่ที่ทางการจีนกำหนดไว้ ซึ่งสารสิน วีรผล กล่าวว่
"การค้ากับจีนเป็นการค้าแบบบรรณาการและเป็นวิธีที่จีนปฏิบัติต่อประเทศในแถบเอเชียทุก
ประเทศที่เข้ามาติดต่อกับจีน"²

สำหรับเรือที่บรรทุกสินค้าร่วมกระบวนไปเรือราชทูตไม่ต้องเสียภาษีขาเข้าและขาออก โดย
ในระหว่างที่รอคณะทูตนั้น เรือสินค้าของไทยที่จอดอยู่ที่กวางตุ้งจะจำหน่ายสินค้าแล้วเดินทาง
กลับเมืองไทยก่อนโดยอาศัยลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและจะซื้อสินค้าจากประเทศจีนกลับ
มาด้วย และเมื่อลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดกลับมาอีกครั้ง เรือเหล่านี้จึงเดินทางกลับไป
กวางตุ้งพร้อมด้วยสินค้าไทยไปจำหน่ายและรับคณะทูต ซึ่งในขากลับก็จะบรรทุกสินค้าจาก
ประเทศจีนกลับมาจำหน่ายที่กรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง³

ดังนั้น เรือสินค้าหลวงที่ไปติดต่อกับจีนจึงได้รับการยกเว้นภาษี เช่น เรือสินค้า
หลวงภักดีวานิชได้รับการยกเว้นจังกอบปากเรือ⁴ เป็นต้น ประมาณในปีพ.ศ.2363 ปรากฏว่ามีเรือ
สินค้าของไทยและจีนไปมาค้าขายกันประมาณ 140 ลำโดยสินค้าขาเข้าของไทยเป็นสินค้าของจีน

¹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ.146. เลขที่ 3. พระราชสาส์นไปเมืองจีน.

² Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit Sino-Siamese Trade 1652 - 1853* (Cambridge :
Harvard University Press, 1977), p. 37.

³ *Ibid*, p. 37.

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1144 เลขที่ 3. พระราชสาส์นไปเมืองจีน.

ประมาณ 35,000 ตัน จากสินค้าขาเข้าทั้งหมด 63,000 ตัน สินค้าขาเข้าที่สำคัญ ได้แก่ เครื่องลายคราม ชา ไหม เงิน ส่วนสินค้าที่ไทยส่งไปขายที่ประเทศจีน ได้แก่ พริกไทย น้ำตาล ไม้ ครั่ง งาช้าง และกระวาน ซึ่งสินค้าเหล่านี้ทำกำไรให้แก่พ่อค้าไทยถึงร้อยละร้อย⁵ และพบว่าเรือสินค้าที่ไปค้าขายกับจีนนั้นล้วนแต่เป็นเรือขนาดใหญ่เกือบทั้งหมด⁶

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงตระหนักถึงความสำคัญของการค้ากับจีนว่าได้กำไรอย่างงดงาม และเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญที่สมเด็จพระเจ้าตากสินใช้ในการทำสงครามกับพม่า รวมทั้งความมั่งคั่งของพ่อค้าชาวจีนซึ่งได้มาจากการดำเนินธุรกิจการค้ากับจีน พระองค์เข้าพระทัยและทรงส่งเสริมการค้าเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่พระองค์ทรงรีบส่งทูตคณะแรกไปจีนทันทีในปีพ.ศ.2325 หลังขึ้นครองราชย์ในปีนั้นไม่นานเพื่อทูลขอตราตั้งอย่างเป็นทางการ พร้อมทั้งอธิบายถึงสิทธิในราชบัลลังก์ของพระองค์อย่างแจ่มชัด แต่เนื่องจากมีเวลาในการเตรียมตัวไม่นานนักจึงทำให้การเดินทางไปจีนในครั้งนี้อย่างประสบผลสัมฤทธิ์⁷ แต่อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็ได้ส่งคณะทูตไปจีนใหม่อีกครั้งในปีพ.ศ.2327 เพื่อขอตราตั้งและขอพระบรมราชานุญาตซื้อแผ่นทองแดงด้วย ซึ่งพบว่าคำร้องทั้งสองประการของไทยได้รับการปฏิเสธจากทางการจีน และในปีพ.ศ.2329 ทางราชสำนักจีนจึงได้พระราชทานตราตั้งให้แก่ฝ่ายไทย หลังจากนั้นการค้าระหว่างไทยกับจีนก็ขยายตัวออกไป ซึ่งจะพบว่ารัชกาลที่ 1 ได้ทรงแสดงความพยายามที่จะสืบทอดสิทธิทางการค้าของไทยในแผ่นดินจีนต่อจากสมเด็จพระเจ้าตากสิน ด้วยการอ้างถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินในฐานะ “ราชบุตรเขย” และใช้แซ่ “เจิ้ง” เช่นเดียวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินลงท้ายในพระราชสาส์นที่ส่งไปยังราชสำนักจีน การที่ราชสำนักจีนยอมรับรองรัชกาลที่ 1 เท่ากับเป็นการรื้อฟื้นความสัมพันธ์อันมิตรระหว่างไทยกับจีนอีกครั้งหนึ่ง ตลอดสมัยรัชกาลที่ 1 (พ.ศ.2325-2352) ได้ส่งคณะทูตไปจีนทั้งสิ้น 22 ชุดหรือเจ็ดสิบ 1 ครั้งต่อปีมากกว่าการส่งคณะทูตไปจีนในสมัยอยุธยา

⁵ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit Sino-Siamese Trade*, p. 113.

⁶ หอสมุดแห่งชาติ, *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1* จ.ศ.1144 เลขที่ 3. พระราชสาส์นไปเมืองจีน

⁷ สืบแสง พรหมบุญ, *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย* (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525), หน้า 160

⁸ พระนามของรัชกาลที่ 1 ในภาษาจีนเขียนว่า “เจิ้ง หิว” (Cheng Hua) และจะพบว่าพระนามของรัชกาลที่ 2,3 และ 4 ในหลักฐานจีนจะเอ่ยพระนามทุกพระองค์โดยมีการใช้แซ่ “เจิ้ง” ทั้งสิ้น

ความสัมพันธ์อันมิตรคงดำเนินต่อไปในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งพิจารณาได้จากจำนวนคณะทูต 13 ชุด⁸ ที่พระองค์ส่งไปเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับจีนตลอดระยะเวลา 15 ปีที่ทรงครองราชย์อยู่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ส่งคณะทูตชุดแรกไปจีนในปีพ.ศ.2352 แต่เรื่องของคณะทูตเกิดอับปางที่นอกฝั่งเมืองมาเก๊า และเครื่องราชบรรณาการสูญหายหมด เมื่อจักรพรรดิเจียจิง (พ.ศ.2339 - 2363) ทรงทราบข่าวดังกล่าวก็ทรงแสดงพระมหากรุณาธิคุณแก่ฝ่ายไทยว่าไม่ต้องนำสิ่งของมาทดแทน⁹ เพราะเรื่องสุดวิสัย ในปีถัดมาคือปีพ.ศ.2353 จักรพรรดิเจียจิงได้พระราชทานตราตั้งให้แก่ม้าไทยทันทีที่กราบทูตขอ ในสมัยนี้ได้มีการจัดส่งเรือขนาดกลางไปค้าขายยังเมืองท่าต่างๆ ในประเทศจีนทุกๆ ปี เป็นจำนวนถึง 10 - 12 ลำโดยบรรทุกน้ำตาล พริกไทย ฝาง และไม้เนื้อแข็ง¹⁰ ดีบุก ไม้แดง เปลือกปรง¹¹ กระจวาน งาช้าง หนังโคกระบือ หนังกวาง¹² โดยเมืองท่าของจีนที่ไทยเข้าไปติดต่อการค้าด้วยคือมณฑลกว่างตง (กว่างตุง) เชียงไฮ้ เอ๋นหมิง ไหนหล่า มณฑลฝูเจี้ยน (ฮกเกี้ยน) และเสียงไฮ้¹³ คณะทูตจากไทยเดินทางไปจีนเกือบทุกปี ในขณะที่เดียวการค้าระหว่างไทยกับจีนก็เฟื่องฟูมาก เห็นได้จากข้อความต่อไปนี้

“ในการค้ากับต่างประเทศของไทยนั้น การค้าขายกับจีนเป็นการค้าที่สำคัญที่สุดสาขาหนึ่ง สินค้าต่างๆ จะบรรทุกลงเรือที่มีรูปร่างลักษณะเป็นแบบจีนทั้งหมดและชาวจีนเป็นผู้เดินเรือแต่เรือส่วนมาก

⁸ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย, หน้า 149

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 149

¹⁰ George Finlayson, The Mission to Siam and Hue the Capital of Cochin China in the years 1821 - 1822 (London : John Murray, 1826), p. 257.

¹¹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1182 เลขที่ 5. ท้องตราเจ้าพระยา อัครมหาเสนาฯ ถึงพระยาสงขลา ด้วยบอกหนังสือหนังสือแต่งตั้งให้หมื่นเสนถือเข้าไปฯ แต่งสำเนาบรรทุกสินค้าไปจำหน่ายเมืองเอ๋นหมิงกลับมาถึงเมืองสงขลา.

¹² หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1175 เลขที่ 15. เรื่องหนังสือนายเรือจีนคุมสำเนาสินค้าไปจำหน่าย ณ เมืองจีน ออกข่าว และราคาสินค้าสินค้า.

¹³ เรื่องเดียวกัน.

สร้างในไทย ...การค้าขายของอาณาจักรจีนทั้งหมดมีศูนย์กลางอยู่ที่
กรุงเทพฯ เว้นแต่จะมีเรือสำเภากว่า 2 - 3 ลำซึ่งแล่นไปค้าขายกับสิงคโปร์
และนครศรีธรรมราช”¹⁴

ในขณะที่เดียวกันจำนวนชาวจีนที่อพยพเข้ามาในเมืองไทยก็มีจำนวนเพิ่มขึ้นด้วย ครอว์ฟอร์ด
(Crawford) ประมาณว่าในปลายรัชกาลที่ 2 มีชาวจีนอพยพเข้ามาในไทยประมาณปีละ 7,000 คน
ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีนด้านการค้าในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 23 นั้นได้ขยาย
ตัวมากขึ้นจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁵ การขยายตัวทางการค้านี้ควบคู่
ไปกับจำนวนทูตบรรณาการที่ไทยส่งไปยังประเทศจีน จำนวนคณะทูตที่ไทยส่งไปมีถึง 17 ชุดซึ่ง
คณะทูตชุดแรกส่งไปในปี พ.ศ. 2368 เพื่อขอตราตั้งซึ่งก็ได้รับพระราชทาน โดยในระหว่างปี
พ.ศ. 2368 - 2385 ฝ่ายไทยส่งคณะทูตบรรณาการไปจีนเกือบจะทุกๆ ปี ความรุ่งเรืองทางการค้า
ของไทยในสมัยนี้ควบคู่ไปกับการส่งคณะทูตบรรณาการไปจ้มนก้ององค์จักรพรรดิจีน¹⁶ การส่งคณะ
ทูตนำเครื่องบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีนไม่เพียงแต่ทำให้สัมพันธภาพของทั้งสองดำเนินไป
ด้วยดีเท่านั้น แต่ยังทำให้เกิดความสะดวกในการค้าขาย ไทยได้รับอนุญาตให้จัดส่งเรือสำเภากว่า
2 ลำนำคณะทูตไปในแต่ละครั้ง และให้ทำการค้าขายที่มณฑลกว๋างตง (กว๋างตุ้ง) สามารถทำได้
โดยไม่ต้องเสียภาษีอากรแต่อย่างใด¹⁷ การติดต่อการค้ากับจีนในสมัยนี้เฟื่องฟูมาก ปริมาณสินค้า
ที่ส่งไปยังมีจำนวนถึง 32,500 ตัน จากสินค้าที่ส่งออกไปขายยังประเทศทั้งหมด 39,000 ตัน
นับได้ว่าเป็นปริมาณที่สูงมาก¹⁸

สมัยรัชกาลที่ 3 พบว่ามีชาวจีนจำนวนมากอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพ
ต่างๆ เช่น เป็นพ่อค้า เป็นกรรมกรรับจ้าง ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งฝ่ายไทยเองก็ได้ให้ความสะดวกและ

¹⁴ John Crawford, *Journal of An Embassy from the Governor of India to the Courts of Siam and Cochin China* (Kuala Lumpur : Oxford University, 1964), p. 408.

¹⁵ Walter F. Vella, *Siam Under Rama III (1824-1851)* (New York : Locust Valley, 1957), p. 113.

¹⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3* (พระนคร : คุรุสภา, 2503), หน้า 23.

¹⁷ John Crawford, *The Crawford Papers, Vol. II*, (Bangkok : Vajirana National Library, 1915), p. 157.

¹⁸ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit Sino - Siamese Trade*, p. 40

สิทธิพิเศษแก่ชาวจีนเหล่านี้หลายประการด้วยกัน แต่กระนั้นก็ตาม สัมพันธภาพระหว่างไทยกับจีนมีอันต้องเสื่อมลงในช่วงปีพ.ศ.2387 นับตั้งแต่ปีพ.ศ.2387 ไปจนถึงสิ้นสุดสมัยรัชกาลที่ 3 ในปีพ.ศ.2394 ฝ่ายไทยส่งคณะทูตไปจีนเพียงครั้งเดียวเท่านั้นคือส่งไปในปีพ.ศ.2391¹⁹ เหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากเหตุผลสองประการคือ ประการแรกคือ หลังจากปีพ.ศ.2385 ชาติดะวันตกสามารถติดต่อกับจีนได้โดยตรง* ความสำคัญของไทยในฐานะเป็นแหล่งสินค้าจีนแหล่งใหญ่ก็ลดความสำคัญลง ทำให้ผลกำไรจากการค้าตกต่ำลงไปด้วย ประการที่สองคือ สถานการณ์ที่ไม่มั่นคงเนื่องจากความขัดแย้งระหว่างจีนกับตะวันตกทำให้เกิดความไม่ปลอดภัยและไม่สะดวกต่อคณะทูตไทยที่จะเดินทางไป เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้ พระองค์จึงหยุดการส่งคณะทูตไปจีนในปลายรัชกาลของพระองค์ แต่พบว่าการค้าระหว่างไทยกับจีนก็ยังคงดำเนินการต่อไปแต่ปริมาณลดลง

จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังคงเป็นความสัมพันธ์แบบบรรณาการเช่นเดียวกับที่ผ่านมา แต่จะพบว่าในความสัมพันธ์ดังกล่าวได้เอื้อประโยชน์ทางการค้าให้แก่ไทยไม่น้อย และไทยก็ยินดีที่จะมีความสัมพันธ์ดังกล่าวกับจีนเนื่องผลกำไรอันงดงามที่ได้จากการค้าที่แฝงอยู่ ดังนั้นเมื่อความสัมพันธ์แบบบรรณาการระหว่างไทยกับจีนยุติลงในสมัยรัชกาลที่ 4 การติดต่อทางการค้าที่แฝงอยู่ในระบบบรรณาการก็มีอันยุติลงไปด้วย แต่การค้าของเอกชนก็ยังคงมีอยู่.

ภูมิหลังของชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์

การติดต่อการค้าระหว่างไทยกับจีนมีมานานนับพันปี ดังนั้นชาวจีนจึงเป็นชาวต่างชาติที่ชาวไทยมีความคุ้นเคยเป็นอย่างดี ซึ่งจากหลักฐานปรากฏชุมชนของชาวจีนในไทยอย่างเด่นชัดตั้งแต่สมัยอยุธยาและดินแดนแห่งแรกที่ชาวจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในสมัยนี้คือ ปัตตานี²⁰ (ซึ่งในเวลานั้นเป็นหัวเมืองประเทศราชของอยุธยา)

ชาวจีนจะตั้งบ้านเรือนอยู่ทั่วไปทั้งภายในและภายนอกกำแพงเมืองอยุธยา ซึ่งบริเวณที่ชาวจีนอาศัยอยู่กันมากคือ แถบวัดพนัญเชิงและแถวป้อมเพชร นอกจากนี้ที่อยุธยาแล้วชาวจีนยัง

¹⁹ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย, หน้า 151.

* เป็นผลเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญานานกิงระหว่างจีนกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2385

²⁰ จี วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์

เข้าไปตั้งหลักแหล่งอยู่ทางหัวเมืองชายทะเลตะวันออกแถบบางปลาสร้อย จันทบุรี รวมทั้งทางภาคใต้ของไทยแถบสงขลา บัตตานีด้วย ประมาณกันว่าในพุทธศตวรรษที่ 23 มีชาวจีนอาศัยอยู่ในไทยราว 10,000 คนโดยอาศัยอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาประมาณ 3,000 - 4,000คน²¹ และจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ของไทยกล่าวว่า ชาวจีนที่เดินทางเข้ามาในไทยในสมัยอยุธยาส่วนใหญ่เป็นชาวจีนฮกเกี้ยน โดยชาวจีนเหล่านี้เข้ามาประกอบอาชีพเป็นพ่อค้า บ้างก็เข้ารับราชการเป็นขุนนาง โดยส่วนมากจะสังกัดกรมท่าซ้ายซึ่งมีส่วนสำคัญในการช่วยราชสำนักไทยในการดำเนินกิจการค้าสำเภา และบางคนก็เป็นช่างฝีมือ เป็นหมอ นักแสดง หรือไม่กี่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม ทำสวน ปลูกผัก เลี้ยงหมู ฯลฯ²²

สมัยกรุงธนบุรี บริเวณที่มีชาวจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากคือบริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ดังปรากฏหลักฐานว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้พระราชทานที่ดินทางฟากตะวันตกของกรุงธนบุรี (ซึ่งเป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน) ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระยาราชเศรษฐี (หัวหน้าชาวจีน) และลูกน้องในกองทัพจีนที่เคยช่วยพระองค์ทำการรบกับพม่า²³ ซึ่งบริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและศูนย์กลางทางการค้าของชาวจีนแต่จิวในเมืองไทย²⁴ จวบจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติในปีพ.ศ.2325 มีพระราชประสงค์จะย้ายพระนครใหม่มาตั้งในบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่เดิมของชาวจีน ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯให้พระยาราชเศรษฐีและชาวจีนทั้งหลายที่เคยอาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวย้ายออกไป และให้ไปตั้งบ้านเรือนยังที่ดินที่พระราชทานคือ บริเวณนอกเขตกำแพงพระนครทางด้านตะวันตกเฉียงใต้²⁵ ซึ่งก็คือบริเวณตั้งแต่คลองใต้วัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิราชาวาส) ลงไปจนถึงคลองเหนือวัดสำเพ็ง (วัดปทุมคงคา) หรือกล่าวได้ว่าพ้อออก

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12 - 13.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 14 - 15.

²³ ม.ล.วัลยวิภา บุรุษรัตนพันธ์ และ สุภางศ์ จันทวานิช, "ชาวจีนแต่จิวในสภาพสังคมไทยสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น," ใน ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิภาคอื่นที่เจาะชั้นสมัยที่หนึ่ง : ทำเรื่องจากหลิน (2310 - 2390) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 91.

²⁴ G. William Skinner, *Leadership and Power in the Chinese Community of Thailand* (New York : Cornell University Press, 1961), p. 5.

²⁵ Ibid, p. 5.

จากกำแพงพระนครทางประตูเมืองที่ชื่อประตูสะพานหันไปก็เข้าเขตที่อยู่อาศัยของชาวจีนซึ่งเรียกกันว่า “สำเพ็ง”²⁶ ซึ่งบริเวณนี้ได้กลายเป็นชุมชนชาวจีนที่สำคัญแห่งหนึ่งมาจนถึงทุกวันนี้

1. สาเหตุที่ชาวจีนอพยพเข้ามาในไทย

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์พบว่า ชาวจีนที่อาศัยอยู่ทางภาคใต้ของประเทศจีนพากันอพยพหนีภัยสงครามและความอดอยากออกมาแสวงหาโชคในดินแดนต่างๆ เป็นจำนวนมาก และประเทศไทยก็เป็นดินแดนแห่งหนึ่งที่ชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งกันมาก ปัจจัยทำให้ที่ชาวจีนเข้ามาในประเทศไทยเป็นจำนวนมากเนื่องมาจากในช่วงเวลาพ.ศ.2367 - 2453 เกิดความไม่สงบขึ้นทางภาคใต้ของประเทศจีนเป็นระยะๆ เช่น เกิดสงครามฝิ่น (พ.ศ.2382 - 2385) และกบฏไต้เผง (พ.ศ.2393 - 2407) เป็นต้น

1.1. สงครามฝิ่น (พ.ศ.2383 - 2385) เป็นการทำสงครามระหว่างจีนกับอังกฤษ เนื่องจากทางการจีนได้สั่งยึดและเผาฝิ่นจำนวนมากที่ทางอังกฤษนำเข้ามาขายในประเทศจีน ส่งผลให้อังกฤษไม่พอใจและได้ส่งกองทัพเรือซึ่งมีเรือรบ 48 ลำ ปืนใหญ่ 500 กระบอก และทหาร 4,000 คนมาถึงเมืองจีนในเดือนมิถุนายน 2383 สงครามระหว่างจีนกับอังกฤษจึงเกิดขึ้น²⁷ โดยอังกฤษเข้าโจมตีมณฑลกว๋างตง (กว๋างตุ้ง) เมืองเฮ้หมิง เมืองหนิงโป และเซียงไฮ้ และเข้ายึดหนานจิง (หนานกิง) ในปีพ.ศ.2385 สงครามฝิ่นจึงยุติด้วยกันลงนามระหว่างอังกฤษกับจีนในสนธิสัญญานานกิงในวันที่ 29 สิงหาคม 2385 และผลของสนธิสัญญาทำให้จีนต้องเปิดเมืองท่า 5 เมือง คือ เมืองกว๋างโจว เฮ้หมิง ฝูโจว หนิงโป และเซียงไฮ้ รวมทั้งจีนต้องยกเกาะฮ่องกงให้อังกฤษ*

²⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร : คุรุสภา, 2503), หน้า 12.

²⁷ ดูเพิ่มเติมใน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, คีนถิ่นจีนใหญ่ (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2541), หน้า 108 - 116

* มีข้อสันนิษฐานว่าในช่วงนี้จีนยังไม่ถือว่าฮ่องกงเป็นของอังกฤษ

และยกเลิกการค้าผูกขาดระบบหาง (หาง)^{*} ในมณฑลกว้างตง (กวางตุ้ง) ให้มีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต อีกทั้งจีนต้องขอใช้อังกฤษเป็นค่าฝิ่นที่ท่าสายไป พบว่าเมื่อประเทศต่างๆ เข้ามาติดต่อกับจีนก็ต่างเรียกหรือสิทธิตามแบบอังกฤษ²⁸

1.2. กบฏไคเผิง (พ.ศ.2393-2407) เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นความวุ่นวายที่เกิดขึ้นภายในประเทศจีนและลุกลามขยายไปถึง 16 มณฑลด้วยกัน ราชสำนักจึงต้องใช้เวลาจนถึง 15 ปีจึงทำการปราบกบฏครั้งนี้ลงได้สำเร็จในปีพ.ศ.2407

1.3. นโยบายของราชสำนักจีน ก่อนหน้าที่จะเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 24 ราษฎรของจีนที่อาศัยตามชายฝั่งทะเลมักประสบกับปัญหาภัยธรรมชาติ รวมทั้งความวุ่นวายทางสังคมและทางการเมือง เกิดความอดอยากแห้งแล้งจึงเป็นเหตุผลักดันให้ชายฉกรรจ์จำนวนมากที่กล้าเสี่ยงภัย ประกอบกับการชักนำของคนแซ่เดียวกันหรือคนท้องถิ่นเดียวกันต่างพากันเดินทางออกนอกประเทศเพื่อจะไปรับจ้างใช้แรงงาน

นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา แรงงานชาวจีนเป็นที่ต้องการอย่างมากของประเทศมหาอำนาจตะวันตก เนื่องจากแรงงานจีนเป็นแรงงานที่มีคุณภาพและมีความมานะอดทนในการทำงาน²⁹ ซึ่งจะพบว่าในช่วงเวลาดังกล่าวมีชาวจีนจำนวนมากเดินทางออกนอกประเทศเพื่อขายแรงงานรวมทั้งในเมืองไทยด้วย อีกทั้งทางการจีนก็ได้ยกเลิกการห้ามออกทะเลและ อีกทั้งอนุญาตให้มีการรับสมัครแรงงานจีนเพื่อไปทำงานยังต่างแดนโดยถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งจะพบว่าปีนัง^{**} เป็นแหล่งขนถ่ายแรงงานจีนที่สำคัญในเวลานั้น โดยแรงงานจีนที่ไม่ทำงานในต่างแดน

^{*} ระบบ "หาง" หรือ "หง" ที่มณฑลกว้างตง (กวางตุ้ง) นี้คือ สมาคมการค้าของชาวจีนที่ประกอบอาชีพการค้าเดียวกัน และคำว่า "หาง" นี้ในภาษาไทยนำมาใช้ว่าเป็น "ห้าง" แปลว่า สถานที่จำหน่ายสินค้าหุ้นส่วนการค้า

²⁸ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, *ดินถิ่นจีนใหญ่*, หน้า 115.

²⁹ สวีส์ลาวหลิน, "นโยบายชาวจีนโพ้นทะเลของราชวงศ์ชิง," ใน *ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและภูมิสำเนาเดิมที่เจาะชั้นสมัยที่หนึ่ง : ทำเรือจากหลิน (2310-2393)* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 51.

^{**} ในปีพ.ศ.2328 บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษสามารถยึดปีนังได้และหลังจากนั้นทางปีนังก็ทำการรับสมัครแรงงานชาวจีนผ่านสำนักผู้แทนการค้าของบริษัทอีสต์อินเดียประจำกวางเจาทุกปี

มักจะทำสัญญาในลักษณะที่ขายตัวเพื่อนำมาเป็นค่าโดยสารและค่าอาหารในระหว่างเดินทางไปทำงานที่เรียกว่า “ลูกจ้างตามสัญญา” (Indentured Labour)³⁰ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาการหลอกลวงซื้อขายแรงงานตามมา เนื่องจากเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นไม่ให้ความสนใจ และในขณะเดียวกันก็จะจกฉวยผลประโยชน์จากการกระทำดังกล่าว แม้ว่าทางราชสำนักจีนจะเข้มงวดในเรื่องนี้ก็ตาม

ดังนั้นจึงพบว่า มีแรงงานชาวจีนจำนวนมากเดินทางออกนอกประเทศ รวมทั้งเดินทางเข้ามาในเมืองไทยด้วย ซึ่งกล่าวโดยรวมได้ว่าจากภาวะสงครามและความไม่สงบที่เกิดทางภาคใต้ของประเทศจีนตามที่กล่าวมาแล้วพบว่ายังเกิดทุพภิกขภัยขึ้นอีก ผลจากสงครามและความไม่สงบภายในจีน ทำให้บรรดาผู้ที่ก่อการต่างๆ ต้องหนีการปราบปรามของทางการจีนออกนอกประเทศ ส่วนประชาชนทั่วไปก็ได้รับความเดือดร้อนจากภัยสงครามคือ ต้องถูกเกณฑ์ไปรบ ทำให้ไม่สามารถประกอบอาชีพได้อย่างเต็มที่ บ้านเรือนถูกทำลาย ประกอบกับความอดอยากยากแค้นจึงต้องละทิ้งถิ่นที่อาศัยเดิมเพื่อไปแสวงหาโชคและเริ่มต้นชีวิตใหม่ รวมทั้งนโยบายของรัฐบาลจีนในช่วงเวลาดังกล่าวด้วยที่มีส่วนผลักดันให้ชาวจีนต้องอพยพออกนอกประเทศ

อีกทั้งสภาพของเมืองไทยในเวลานั้นก็เอื้อต่อการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวจีนอย่างยิ่งคือเมืองไทยมีความอุดมสมบูรณ์ ปราศจากภัยธรรมชาติที่รุนแรง ทำการเพาะปลูกได้ผลดี ที่ทำมาหากินที่รกร้างว่างเปล่ายังมีจำนวนมาก และตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมา ทางการไทยเริ่มมีนโยบายส่งเสริมการผลิตเพื่อการส่งออกแต่ขาดแรงงานในการผลิตเพื่อการส่งออก จึงจำเป็นต้องอาศัยแรงงานจากภายนอก ซึ่งเห็นได้ที่ทางการไทยยังให้การสนับสนุนให้ชาวจีนเดินทางเข้ามาในประเทศไทย ซึ่งพบว่าเรือสินค้าหลวงของไทยที่เดินทางไปทำการค้ากับจีนนั้น มักจะมีการโดยสารชาวจีนเข้ามาด้วยในตอนที่กลับ³¹ อาทิเช่น ในสมัยรัชกาลที่ 2 เรือสินค้าลำหนึ่ง จะ

³⁰ สุภางค์ จันทวานิช และ พรพรรณ เตียรักษ์กิจสกุล, ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและภูมิสำเนาเดิมที่เจาซันสมัยที่หนึ่ง : ทำเรือจางหลิน (2310-2393) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 155.

³¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, The Siam Repository, I (1869), pp. 66 - 67. อ้างถึงใน มัลลิกา เรืองระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์”, หน้า 24.

บรรทุกชาวจีนเข้ามาปีละ 1,200 คน³² โดยแต่ละปีมีชาวจีนอพยพเข้ามาประมาณ 7,000 คน และชาวจีนอพยพก็เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ³³ และในรัชกาลต่อมา การบรรทุกชาวจีนโดยสารเข้ามานี้ นอกจากจะช่วยส่งเสริมให้ชาวจีนเดินทางเข้ามาในไทยมากขึ้นแล้วยังส่งผลให้เรือสินค้าของไทยได้บรรทุกเต็มระวางในตอนขากลับ และมีรายได้จากค่าโดยสารของชาวจีนเหล่านี้ด้วย³⁴

ดังนั้นการอพยพเข้ามาของชาวจีนจึงสอดคล้องกับความต้องการใช้แรงงานของสังคมไทยในขณะนั้น และทางการไทยยังให้สิทธิพิเศษแก่ชาวจีน โดยไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานแต่ต้องเสีย “เงินค่าผูกปิ่นข้อมือจีน” ให้แก่ทางการไทยทุกๆ 3 ปี ในอัตรา 1 ตำลึง 2 สลึง ซึ่งเป็นอัตราที่ต่ำกว่าการเรียกเก็บภาษีจากราษฎรไทย³⁵ อีกทั้งชาวจีนสามารถเดินทางไปมาได้ทั่วราชอาณาจักรไทย และมีอิสระในการประกอบอาชีพ ทำให้ชาวจีนมีโอกาสสะสมทุนได้มากกว่าพวกไพร่ (ราษฎรไทย)

จากปัจจัยดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้ชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยเป็นจำนวนมากและมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

2. จำนวนชาวจีน

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีชาวจีนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยมีอยู่เป็นจำนวนมาก พบว่าในปลายสมัยรัชกาลที่ 1 มีชาวจีนประมาณ 25,000 คน³⁶ และในสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2368) มีชาวจีนอยู่ประมาณ 230,000 คน จากจำนวนประชากรทั้งหมด 4,750,000 คน³⁷ แต่อย่างไรก็ตาม

³² John Crawford, *Journal of An Embassy from the Governor of India to the Courts of Siam and Cochin China*, p. 412.

³³ M.L. Manich Jumsai, *King Mongkut and Sir John Bowring* (Bangkok : Chalermit, 1970), p. 38.

³⁴ John Crawford, *Journal of An Embassy from The Governor-General of India to The courts of Siam and Cochin China* (London, 1830), p. 413.

³⁵ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, *ประชุมกฎหมายประจำศกเล่ม 11* (พระนคร : โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2478), หน้า 330.

³⁶ ชลดา โกพัฒน์ตา, “ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2448” (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 70

³⁷ จี. วิลเลียม สกินเนอร์, *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*, หน้า 79 - 80.

จำนวนชาวจีนในต้นสมัยรัตนโกสินทร์ยังไม่เป็นที่ยุติที่แน่นอนว่ามีจำนวนเท่าใด เนื่องจากไม่มีการจดบันทึกไว้อย่างแน่นอน

จี. วิลเลียม สกินเนอร์ (G. Willam Skinner) นักวิชาการชาวอเมริกันที่สนใจทำการศึกษาเกี่ยวกับชาวจีนในเมืองไทยได้รวบรวมตัวเลขเกี่ยวกับจำนวนชาวจีนตามแหล่งต่างๆ ได้ดังนี้

ตารางที่ 1

จำนวนชาวจีนในประเทศไทยช่วงปีพ.ศ.2325-2392

ปีพ.ศ.	จำนวนพลเมืองทั้งหมด	ชาวจีน	แหล่งที่มา
2365	2,790,500	440,000	Crawfurd 1830, p.224.
2370	3,252,650	800,000	Malloch 1852, p.73.
2378	3,620,000	500,000	Edmund Roberts, from Malloch 1839,p.146.
2382	3,000,000	450,000	Malcom 1839, p.145.
2392	3,652,150	1,100,00	Malloch 1854, p.73.

ที่มา : จี.วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 68.

จากตารางที่ 1 แสดงให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 2 และสมัยรัชกาลที่ 3 มีจำนวนของชาวจีนในเมืองไทยนับเป็นแสนๆ คน โดยเฉพาะในปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 3 จำนวนชาวจีนเพิ่มขึ้นเป็นหลักล้านและเพิ่มขึ้นทุกปี แต่ตัวเลขดังกล่าวก็เป็นการประมาณเพียงคร่าวๆ เท่านั้น เนื่องจากในระยะแรกๆ ข้อมูลเกี่ยวกับตัวเลขของชาวจีนที่อพยพเข้ามานั้นยังไม่มีหลักฐานที่แน่ชัด รวมทั้งยังไม่มีการจดบันทึกตัวเลขอย่างแน่นอน แม้แต่จำนวนของประชากรไทยก็เพิ่งจะมาทำกันในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังนั้นข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนของชาวจีนในไทยในระยะแรก (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 4) จึงต้องอาศัยข้อมูลจากบันทึก หรือเอกสารต่างๆ ของชาวต่างชาติที่เดินเข้ามาในไทยในขณะนั้น ซึ่งตัวเลขดังกล่าวก็เป็นเพียงตัวเลขคร่าวๆ และอาจจะมีข้อผิดพลาดได้หลายประการด้วยกัน

ถึงแม้ว่าตัวเลขดังกล่าวไม่อาจจะให้ข้อมูลที่ละเอียดได้ แต่ก็สามารถช่วยให้เรามองเห็นภาพกว้างๆ เกี่ยวกับจำนวนชาวจีนในไทยได้ แต่สิ่งที่บ่งบอกอย่างชัดเจนในตัวเลขเหล่านี้ก็คือจำนวนชาวจีนที่อพยพเข้ามาทำมาหากินในเมืองไทยนั้นมีจำนวนเพิ่มขึ้นทุกๆ ปี และชาวจีนได้กลายมาเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีจำนวนมากที่สุดในสังคมไทยในเวลานั้น

3. แหล่งชุมชนของชาวจีน

ชาวจีนเหล่านี้มักจะกระจัดกระจายไปตั้งหลักแหล่งตามที่ต่างๆ ทั่วราชอาณาจักร ศูนย์กลางใหญ่ที่พบชาวจีนอาศัยอยู่กันมากคือ กรุงเทพฯ ส่วนหัวเมืองอื่นๆ ที่ชาวจีนอาศัยอยู่มากได้แก่ หัวเมืองแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำบางปะกง หัวเมืองชายทะเลตะวันออก หัวเมืองแถบลุ่มแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง และทางภาคใต้ ทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีชาวจีนอาศัยอยู่ประปรายเนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวก³⁸ อย่างไรก็ตามพบว่าปริมาณการอพยพเข้าไปตั้งหลักแหล่งและทำมาหากินในหัวเมืองฝ่ายเหนือมีเพิ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2³⁹

จำนวนชาวจีนที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ในสมัยนี้ตามที่ชาวต่างชาติที่เคยอยู่ในเมืองไทยในเวลานั้นประมาณไว้ดังนี้ คือ

³⁸ ศุภรัตน์ เดิศพานิชย์กุล, "การควบคุมชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.2325-2435," ใน ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและภูมิภาคอื่นที่เจ้ารัตนสมัถ์ที่หนึ่ง : ทำเล็จจพหณลิน (2310-2393) (กรุงเทพฯมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 117.

³⁹ ชวัญเมือง จันทโรจณี, "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325 - 2394)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 124.

ตารางที่ 2

จำนวนชาวจีนในกรุงเทพฯ ปีพ.ศ.2325-2392

ปีพ.ศ.	จำนวนพลเมืองทั้งหมด	จำนวนชาวจีน	แหล่งที่มา
2365	50,000	31,000	Crawford 1830, p.121-125
2369	134,090	60,700	Malloch 1852, p.70.
2371	77,300	36,000	Tomlin 1844, p.184.
2382	100,000	60,000	Malcom 1869, p.139.
2386	350,000	70,000	Neal 1852, 29
2392	160,154	81,000	Malloch 1852, p.70.

ที่มา : จี. วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์,

หน้า 81.

จากตัวเลขในตารางที่ 2 จะเห็นได้ว่าจำนวนชาวจีนที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ นั้นมีอัตราส่วนประมาณหนึ่งในสอง หรือครึ่งหนึ่งของประชากรในกรุงเทพฯ ทั้งหมด ซึ่งนับได้ว่าเป็นจำนวนที่มากกว่าบรรดาชาวต่างชาติอื่นๆ ที่อาศัยอยู่ในเมืองไทยในขณะนั้น

แหล่งชุมชนชาวจีนที่ใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็คือ "สำเพ็ง" เป็นย่านการค้าที่สำคัญที่สุดของกรุงเทพฯ ซึ่งสองข้างทางประกอบด้วยบ้านเรือนชั้นเดียวแบบจีนก่ออิฐ ใช้เป็นร้านค้าและที่พักอาศัยของบรรดาพ่อค้าชาวจีน⁴⁰ สำเพ็งเป็นแหล่งชุมชนชาวจีนขนาดใหญ่ตั้งแต่เริ่มแรก และเป็นที่ยึดักกันอย่างกว้างขวางทั้งในหมู่ชาวจีนและชาวไทย เป็นแหล่งที่รวบรวมสินค้าต่างๆ ที่จำเป็นทั้งของใช้และของกิน เช่น หมู เบ็ด ไก่ ผักสด ผลไม้แห้ง ของดอง ฯลฯ รวมทั้งสินค้าบางชนิดที่ไม่มีจำหน่ายในที่อื่นๆ โดยเฉพาะสินค้าที่ส่งมาจากเมืองจีน รวมทั้ง

⁴⁰ ขจร สุพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก (กรุงเทพมหานคร มหาวิทยาลัย

เป็นศูนย์รวมของธุรกิจหลายประเภท เช่น การรับจ้างปะชุนเสื้อผ้า การรับจ้างเขียนหนังสือจีนส่งไปถึงญาติพี่น้องที่เมืองจีน นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งเริงรมย์ และบ่อนการพนันต่างๆ อีกด้วย อาจกล่าวได้ว่า “สำเพ็ง” ก็คือ “China Town” แห่งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์⁴¹

ชื่อว่า “สำเพ็ง” เป็นชื่อเรียกเพี้ยนมาจากคำว่า “สามเพ็ง” ซึ่งเป็นชื่อวัดและคลองที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน และอาจเป็นเพราะชาวจีนในแถบนั้นเคยชินกับการออกเสียงสั้นๆ ก็เป็นไปได้ จึงทำให้ “สามเพ็ง” กลายมาเป็น “สำเพ็ง” ในปัจจุบันนี้ นอกจากนี้เหตุผลดังกล่าวแล้ว ส.พลายน้อย ได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องดังกล่าวไว้ว่า

“...แต่ก่อนบริเวณนั้นคงเป็นที่น้ำลึก หรือเป็นที่สามแพ่ง
คำว่าสามแพ่ง ชาวจีนอาจเรียกเพี้ยนเป็นสามแพ่งและ
สำเพ็งก็ได้ในที่สุด...”⁴²

อาณาเขตของสำเพ็งในอดีตก็คือบริเวณตั้งแต่คลองใต้วัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิราชาวาส) ลงไปจนถึงคลองเหนือวัดสำเพ็ง (วัดปทุมคงคา) หรือกล่าวได้ว่าพ้อออกจากกำแพงพระนครทางประตูเมืองที่ชื่อประตูสะพานหินไปก็เข้าเขตที่อยู่อาศัยของชาวจีนซึ่งเรียกกันว่า “สำเพ็ง” ซึ่งบริเวณนี้ได้กลายเป็นชุมชนชาวจีนที่สำคัญแห่งหนึ่งมาจนถึงทุกวันนี้⁴³

ลักษณะบ้านเรือนของชาวจีนที่อาศัยอยู่ในเมืองไทยมักจะปลูกสร้างบ้านเรือนของตนตามแบบอย่างบ้านเรือนในประเทศจีน คือ เป็นบ้านชั้นเดียว ก่อด้วยอิฐดังที่เห็นในย่านสำเพ็ง⁴⁴ ซึ่งบ้านเรือนของชาวจีนส่วนมากจะปลูกติดๆ กันเป็นตึกแถวหรือเรือนแถว มีชั้นเดียว ผนังหนาทึบหลังคาทรงรูปแบบจีนแต่ไม่มีรูปแบบการวางตำแหน่งอาคารที่แน่นอน ทั้งนี้จะขึ้นอยู่กับบริเวณที่ตั้งเป็นหลัก⁴⁵ สำหรับบ้านเรือนของชาวจีนที่อาศัยอยู่ในสำเพ็งจะปลูกกันโดยยึดเอา

⁴¹ บุปผา คุมมานนท์, “สำเพ็ง : ศูนย์การค้าแห่งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์,” ศิลปวัฒนธรรม 3, 6 (เมษายน 2525) . 38.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

⁴³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 12.

⁴⁴ ผู้สติ ทิพทัต และ มานพ พงศทัต, บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ.2325 - 2525) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า 20 - 21.

⁴⁵ สุภางศ์ จันทวานิช, “แหล่งที่มา และลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนจีนในประเทศไทย . เน้นเฉพาะชาวจีนแต่จิว,” ใน ศิลปวัฒนธรรมไทย-จีนศึกษา (กรุงเทพมหานคร : ศิลปากร, 2532), หน้า 74.

แนวประตูสะพานหันเป็นแนว ประตูเป็นหมู่ แล้วเว้นช่องตรงกลางเอาไว้เป็นถนน จึงเกิดเป็นถนน
ลำเพ็ญขึ้นและส่วนใหญ่จะปลูกบ้านทางด้านขวาของถนน เนื่องจากด้านนี้สามารถลงไปที่ทำน้ำได้
สะดวก ส่วนด้านซ้ายก็พอจะมีบ้านอยู่บ้าง สภาพถนนหนทางยังคงเป็นประเภทเพ็ญกุญทาง ยัง
ไม่ได้ก่ออิฐถือปูน จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 2 ถนนลำเพ็ญจึงทำด้วยอิฐ⁴⁶

4. กลุ่มภาษาและการประกอบอาชีพ

ชาวจีนที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่มาจากภาคใต้
และภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศจีนโดยเฉพาะในมณฑลฝูเจี้ยน (ฮกเกี้ยน) และมณฑล
กวางตุ้ง (กวางตุ้ง) เนื่องจากภูมิภาคของบริเวณนี้ส่วนใหญ่เป็นภูเขา มีที่ราบในการ
เพาะปลูกได้เพียงประมาณร้อยละ 9 ของพื้นที่ทั้งหมด ซึ่งนับว่าน้อยมากและยังมีภูเขาคั่นอยู่ทำ
ให้การติดต่อภายในประเทศไม่สะดวก ดังนั้นชาวจีนที่อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวจึงพากันอพยพ
ออกไปตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในต่างแดน ในจำนวนชาวจีนจากมณฑลกวางตุ้งและฝูเจี้ยนที่
อพยพเข้ามาไทยพบว่าเป็นชาวจีนแต้จิ๋วมากที่สุด⁴⁷ รองมาก็เป็นพวกไหหลำ จีนแคะ จีนฮกเกี้ยน
ส่วนจีนกวางตุ้งนั้นมีจำนวนน้อยที่สุด ชาวจีนเหล่านี้ก็จะเข้ามาประกอบอาชีพที่แตกต่างกันไป ซึ่ง
ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความถนัดและความสามารถของชาวจีนในแต่ละกลุ่มภาษา

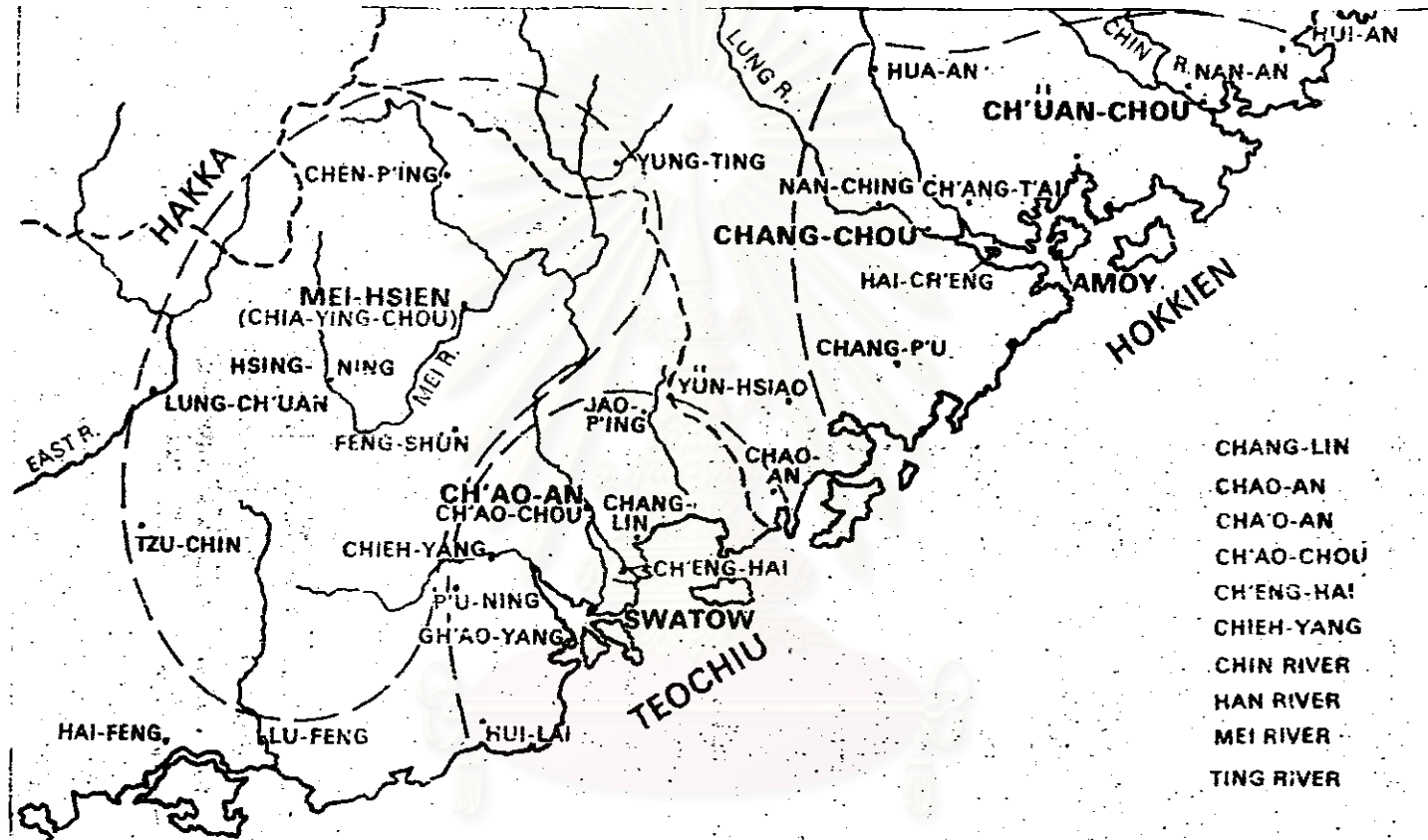
4.1. **ชาวจีนแต้จิ๋ว** ซึ่งมีจำนวนมากที่สุดในเวลานั้น มักจะประกอบอาชีพทำการค้า
หรือไม่ก็เป็นกรรมกรในโรงสี ในไร่อ้อย ไร่พริกไทย ไร่ไผ่ยาสูบ และในโรงงานน้ำตาล หรือไม่ก็เป็น
กรรมกรขุดคลอง กรรมกรท่าเรือ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถของชาวจีนแต่ละคน

4.2. **จีนฮกเกี้ยน** ส่วนมากจะประกอบอาชีพที่คล้ายคลึงกับชาวจีนแต้จิ๋ว คือเป็น
พ่อค้าโดยเฉพาะกิจการทางด้านใบชา และเป็นกรรมกรรับจ้างทั่วไป หรือเป็นกรรมกรอยู่ตาม
เหมืองแร่ต่างๆ ทางภาคใต้ของไทย⁴⁸

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74 - 75.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119

⁴⁸ หวางเสี่ยวเยียน, "สาเหตุที่ชาวจีนอพยพไปอยู่เมืองไทย และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ," แปลโดย
ประสาน ภัทรวัฒน์, ศิลปวัฒนธรรม 8,8 (มกราคม 2530) 117.

ภาพที่ 2 แผนที่แสดงเขตที่ชาวจีนแต้จิ๋ว และ ฮกเกี้ยนอพยพออก

ที่มา : จี. วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 38.

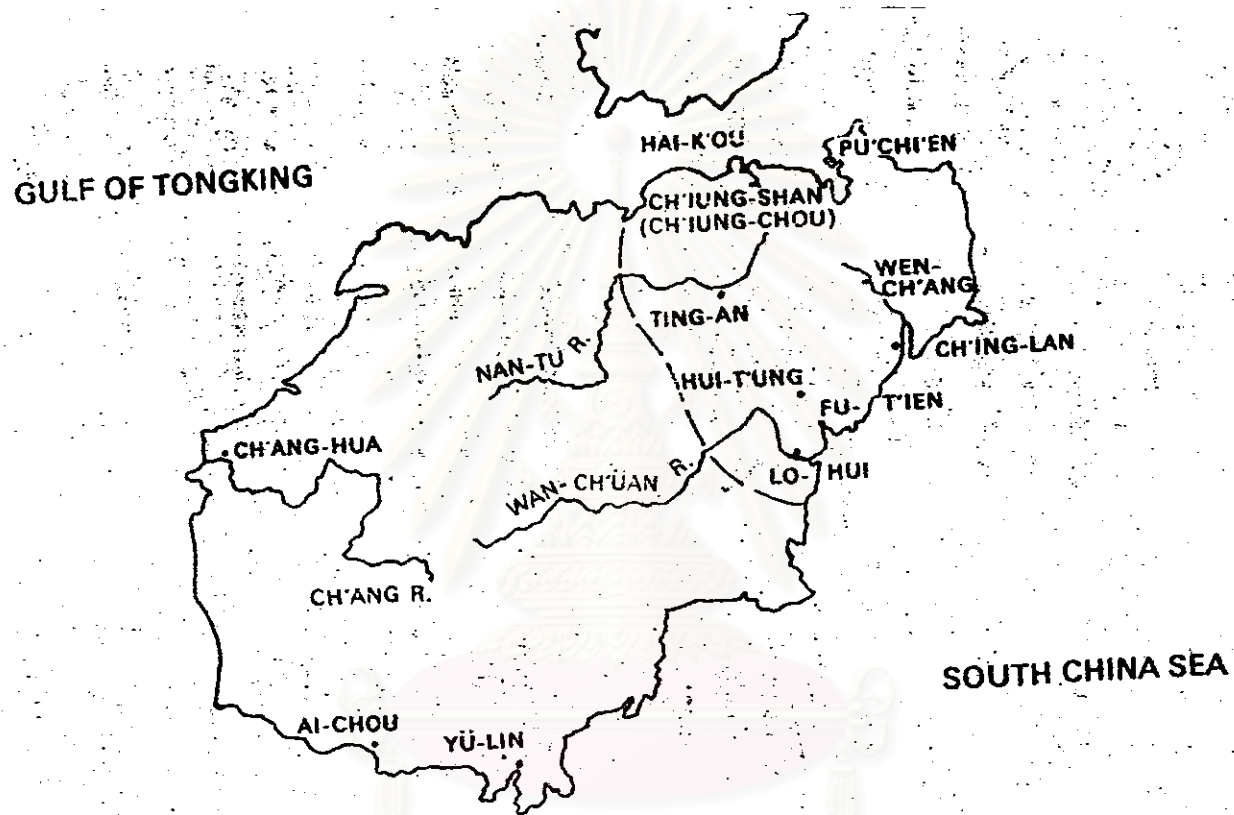
4.3. **จีนแกะ** มักประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับงานช่างฝีมือต่างๆ เช่น ช่างไม้ ช่างหนัง ช่างตัดเสื้อ ช่างตัดผม รวมทั้งเป็นพ่อค้าหาบเร่ และกรรมกรใช้แรงงานต่างๆ

4.4. **จีนไหหลำ** ส่วนมากเป็นกรรมกรในโรงเลื่อย กรรมกรสวนยาง และกรรมกรในอุตสาหกรรม รวมทั้งเป็นชาวสวนปลูกผัก และเลี้ยงหมู ช่างไม้ พ่อค้าหาบเร่

4.5. **จีนวางตุ้ง** ส่วนมากเป็นเจ้าของโรงเลื่อย โรงสี การก่อสร้าง การช่างต่างๆ รวมทั้งเป็นกรรมกรในงานก่อสร้าง

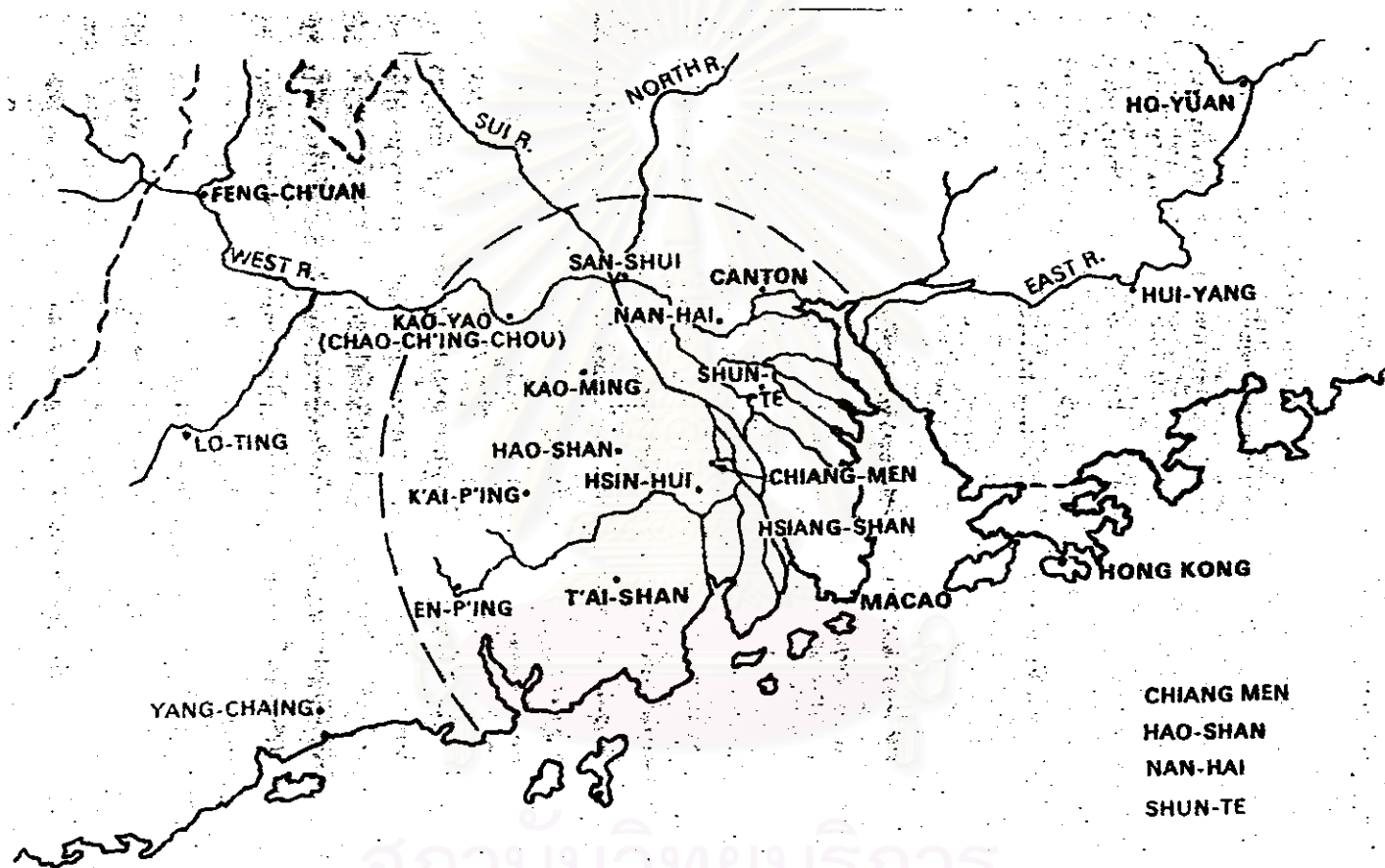
อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวจีนที่เพิ่งเข้ามาทำมาหากินในเมืองไทย ไม่ว่าจะเป็กลุ่มใด ภาษาใดก็ตาม ในระยะแรกๆ ก็ยังคงเลือกงานไม่ได้ ชาวจีนอพยพในไทยส่วนมากจะมีวิถีการใช้ชีวิตที่เหมือนๆ กันก็คือ เริ่มต้นจากการเป็นกรรมกรหรือรับจ้าง ต่อไปเริ่มทำการค้าเล็กๆ น้อยๆ และในที่สุดก็เป็นพ่อค้าที่มีกิจการเป็นของตนเองแต่จุดมุ่งหมายที่สำคัญที่สุดของชาวจีนที่เดินทางเข้ามาในเมืองก็คือการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจของตนให้มั่นคงและเป็นที่ยอมรับในสังคมให้ได้

ดังนั้นจึงพบว่า ชาวจีนจำนวนมากได้เข้ามามีบทบาททางและควบคุมเศรษฐกิจของไทยในทุกระดับได้ในเวลาอันรวดเร็ว.

ภาพที่ 3 แผนที่แสดงเขตที่ชาวจีนไหหลำอพยพออก

ที่มา : จี. วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 39.

ภาพที่ 4 แผนที่แสดงเขตที่ชาวจีนวางตั้งอพยพออก

ที่มา : จี. วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 35.

บทบาททางเศรษฐกิจ

ชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองไทยโดยมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญคือ การสร้างฐานะทางเศรษฐกิจของตนเองให้มั่นคง ซึ่งจะเห็นว่าชาวจีนที่อพยพเข้ามาแรกๆ นั้นจะประกอบอาชีพทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นงานนั้นจะเป็นงานที่ต่ำก็ตามเช่น การเป็นกรรมกร และพยายามสร้างฐานะของตนจนร่ำรวย ซึ่งคนไทยทั่วไปเรียกว่า “เจ้าสัว” หรือ “เจ้ารวั”⁴⁹ จะเห็นได้ว่าชาวจีนหลายคนประสบความสำเร็จในการสร้างฐานะ การเข้ามาประกอบอาชีพเพื่อสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ตนเองของชาวจีนเหล่านี้ ก่อให้เกิดผลกระทบและเกิดการเปลี่ยนแปลงต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นอย่างยิ่ง

ภายหลังจากที่ไทยทำสนธิสัญญาเบอรินในปีพ.ศ.2369 ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจของไทยหลายประการ สิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือ การค้ากับต่างประเทศขยายตัวเป็นอย่างมาก สิ่งของที่เคยเรียกจากการเก็บส่วยไม่อาจตอบสนองความต้องการของตลาดได้ เนื่องจากปริมาณซื้อขายแลกเปลี่ยนมีปริมาณเพิ่มขึ้น รวมทั้งการเพิ่มความหลากหลายของสินค้าและประเภทของสินค้าก็เปลี่ยนไปเป็นสินค้าประเภทที่ต้องอาศัยแรงงานในการผลิตและผ่านกระบวนการผลิตที่สลับซับซ้อนมากขึ้น” เมื่อลักษณะการค้าได้เปลี่ยนแปลงไป ผลประโยชน์ของราชสำนักที่เคยได้จากการค้าแบบผูกขาดก็เปลี่ยนมาเป็นการหาผลประโยชน์จากการผลิตแทน ซึ่งเห็นได้จากการขยายตัวของระบบเจ้าภาษีนายอากร⁵⁰ รวมทั้งการเพิ่มขึ้นของชนิดภาษีที่มาจากผลิตผลทางการเกษตร อาทิเช่น ฝ้าย พริกไทย ยาสูบ ปอ และจากผลผลิตแปรรูปอื่นๆ เช่น น้ำมันมะพร้าว น้ำตาลทราย เป็นต้น การผลิตที่ต้องอาศัยแรงงานรับจ้างก็มีหลายกิจการเช่น การผลิต

⁴⁹ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 17 (พระนคร : คุรุสภา, 2507), หน้า 73.

* จากรายงานของมัลลอค (Malloch) เกี่ยวกับปริมาณสินค้าที่ส่งออกไปขายต่างประเทศในปลายรัชกาลที่ 3 ตามลำดับ ปริมาณการส่งออกมีดังนี้ น้ำตาล หนึ่งสัดร์ ฝ้ายดิบ ไม้ฝาง ครั่ง ดีบุก เครื่องใช้ที่ทำด้วยดีบุก ปลา ฝ้ายฝาย เหล็ก รังนก ชิว น้ำมันหมูและไขมัน กระวาน เนื้อแห้ง เปลือกไม้ น้ำมันมะพร้าว ไม้กฤษณา พริกไทย งาช้าง ง และอื่นๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่าในบรรดาสินค้าที่นำออกเหล่านี้มาจากกระบวนการผลิตเสียเป็นส่วนใหญ่ และเมื่อนำมาเทียบกับสินค้าส่งออกในสมัยอยุธยาจากบันทึกของมองซิเออร์ เกรต์ (ปีพ.ศ.2228) ได้แก่ ดีบุก ไม้ฝาง งาช้าง พริกไทย หนึ่งโค และหนึ่งควาย

⁵⁰ ญาคา ประภาหันธ์, ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเก่า ยุคต้น (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), หน้า 118 - 122.

น้ำตาล ไร่ฮ้อย พริกไทย เหมืองแร่ รวมทั้งกลุ่มบุคคลที่เข้ามามีประโยชน์ก็ขยายวงกว้างมากขึ้น การค้าได้เปลี่ยนไปสู่วิถีทางเศรษฐกิจเพื่อตลาดและเศรษฐกิจแบบเงินตรามากขึ้น⁵¹ จะเห็นได้จากการที่มีการว่าจ้างแรงงาน ผู้ประกอบการมีความชำนาญในการค้า มีการเก็งกำไร และการลงทุน⁵² แทนที่จะพึ่งระบบไพร่และระบบส่วยอย่างเช่นในสมัยอยุธยา

สังคมไทยในช่วงเวลานี้ต้องการแรงงานในการผลิตสินค้าเพื่อส่งออกไปขายยังตลาดต่างประเทศมาก แต่เนื่องจากการแรงงานไพร่ไม่อาจตอบสนองความต้องการได้ จึงต้องมีการว่าจ้างแรงงานชาวต่างชาติเข้ามาทำงาน และแรงงานของชาวจีนก็เป็นปัจจัยที่สำคัญต่อสภาพเศรษฐกิจของไทยในขณะนั้น ดังนั้นจึงพบว่าชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทและอิทธิพลในด้านเศรษฐกิจของไทยที่ละเล็กทีละน้อย จนในที่สุดเศรษฐกิจส่วนใหญ่ก็ตกอยู่ในมือของชาวจีน

กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญๆ ที่ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2325-2394) ได้แก่

1. การค้ากับต่างประเทศ
2. การค้าภายในประเทศ
3. การเก็บภาษีอากร
4. การเกษตรกรรม
5. อุตสาหกรรม
6. กรรมกรรับจ้าง
7. เจ้าของโรงหอยและบ่อนการพนัน

⁵¹ ใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 กล่าวว่า ในจำนวนเรือสินค้า 70 ลำที่กลับจากการค้าขายในต่างประเทศเป็นเรือของขุนนางถึง 20 ลำ ในขณะที่สมัยอยุธยาในระหว่างปีพ.ศ.2230 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่การค้าของอยุธยารุ่งเรืองนั้น มองซิเออร์ เวนด์ ยืนยันว่า ในบรรดาเรือสินค้าที่กลับมาจากญี่ปุ่นและจีน 10 - 12 ลำ ส่วนใหญ่เป็นเรือของกษัตริย์และอีกสองสามลำเป็นของชาวต่างชาติ.

⁵² นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2527), หน้า 89 - 95.

⁵² หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุนิตยสารที่ 2 จ.ศ.1175 เลขที่ 10 และ เลขที่ 12. ท้องตราว่าด้วยการค้าของหลวงซึ่งมอบให้นครศรีธรรมราชจัดการในปีพ.ศ.2361 ได้มีการจ้างเงินทุนและราคาซื้อขายได้ในตลาดต่างประเทศไว้อย่างละเอียด.

1. การค้ากับต่างประเทศ

การค้าต่างประเทศของไทยระหว่างปีพ.ศ.2325-2394 นั้น มีลักษณะเช่นเดียวกับในสมัยอยุธยา กล่าวคือ รัฐดำเนินนโยบายการค้าแบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้า ผู้ที่สามารถเข้ามาดำเนินการค้ากับต่างประเทศได้คือเจ้านาย ขุนนาง และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น ส่วนผู้อื่นไม่มีสิทธิ์ดำเนินการค้ากับต่างประเทศ เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากทางการเสียก่อน⁵³ รายได้จากการค้ากับต่างประเทศมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของรัฐบาลไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยิ่งกว่ารัฐบาลใดๆ ของอยุธยาที่เคยพึ่งพาการค้ากับต่างประเทศ⁵⁴ เพราะการผูกขาดการค้านอกจากจะเป็นวิธีที่ทำรายได้จำนวนมากให้กับรัฐ โดยการเก็บภาษีและมีอำนาจในการเลือกซื้อสินค้าที่ต้องการก่อนแล้ว ยังเป็นวิธีที่รัฐบาลสามารถเข้าไปควบคุมดูแลการค้ากับต่างประเทศได้อย่างใกล้ชิด และน่าจะเป็นวิธีป้องกันมิให้พ่อค้าชาติใดชาติหนึ่งเข้ามามีอิทธิพลในทางการค้าและการเมืองซึ่งจะเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของประเทศได้⁵⁵ ดังนั้นรัฐบาลจึงต้องให้ความสนใจและส่งเสริมสนับสนุนให้การค้าต่างประเทศเจริญก้าวหน้า

การค้าขายกับประเทศตะวันตกนับตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นไปในลักษณะที่บรรดาพ่อค้าจะนำเรือบรรทุกสินค้าเข้ามาค้าขายในประเทศไทย พ่อค้าชาวตะวันตกเหล่านี้เคยชินกับระบบการค้าแบบเสรี ดังนั้นเมื่อต้องมาพบกับระบบการค้าในลักษณะผูกขาดของไทยเช่นนี้ จึงก่อให้เกิดความเบื่อบ่นเป็นอย่างยิ่ง กิจกรรมทางการค้าในระบบผูกขาดที่เป็นอุปสรรคต่อการค้าของพ่อค้าชาวตะวันตก ก็คือการเก็บภาษีศุลกากรที่มีอัตราไม่แน่นอน หากแต่อนุญาตให้ยืดหยุ่นตามความเหมาะสม รวมทั้งการเก็บภาษีปากเรือก็เช่นกัน รัฐบาลไทยก็เก็บในอัตราที่ไม่แน่นอน ทั้งนี้จะเก็บตามสัญชาติของเรือ อีกทั้งสิทธิ์ในการเลือกซื้อสินค้าก่อนของรัฐบาลไทย รวมทั้งต้องจ่ายเงินเพื่อติดสินบนทางการไทยอีกเป็นจำนวนมาก เป็นต้น

⁵³ เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, "สภาพการค้าของไทยระหว่าง พ.ศ.2325-2398" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท) มหาวิทยาลัยศิลปากร, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523), หน้า 57.

⁵⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ, หน้า 75.

⁵⁵ วราภรณ์ ทิมาพันธ์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท) มหาวิทยาลัยศิลปากร, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 37.

นโยบายการค้าต่างประเทศของไทยดังกล่าวเป็นปัญหาสำคัญที่พ่อค้าชาวตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษที่พยายามเข้ามาขอเจรจาแก้ไขตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย⁵⁶

โดยทั่วไปรัฐบาลไทยไม่เห็นความจำเป็นในการติดต่อการค้าขายกับชาวตะวันตกเท่าไรนัก สินค้าต่างๆ ของชาวตะวันตกที่ไทยต้องการ ราชสำนักไทยก็สามารถจัดซื้อหาได้จากมะละกา สุริต กวางตุ้ง เกาะหมาก และสิงคโปร์⁵⁷ สำหรับสินค้าที่ทางการไทยต้องการมาจากชาวตะวันตกก็คือ อาวุธปืน ดังนั้นในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 2 ไทยจึงทำการติดต่อการค้ากับโปรตุเกสอีกครั้งหนึ่ง สำหรับการค้ากับประเทศตะวันออกในช่วงนี้ส่วนใหญ่จะเป็นประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ จีน อินเดีย ชวา มลายู และเวียดนาม โดยเฉพาะกับประเทศจีนซึ่งถือว่าการค้าที่ใหญ่และสำคัญ รัฐบาลไทยมาเป็นเวลานานแล้ว พบว่าในสมัยนี้การค้ากับต่างประเทศของไทยผูกพันอยู่กับจีนมาก ปรากฏว่าการติดต่อค้าขายกับประเทศตะวันออกเหล่านี้นำผลกำไรมาสู่ประเทศมากกว่าการค้ากับประเทศทางตะวันตก

ด้วยเหตุนี้นโยบายการค้าขายต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงเป็นในลักษณะที่ให้ความสนใจต่อการค้าขายกับประเทศตะวันออกมากกว่าการค้าขายกับประเทศตะวันตก แต่อย่างไรก็ดีรัฐบาลก็ได้ส่งเสริมการค้าต่างประเทศ และยินดีที่จะติดต่อการค้ากับพ่อค้าทุกชาติ เพราะการค้าดังกล่าวสามารถนำรายได้และผลกำไรจำนวนมากมาให้แก่ประเทศ

ปัจจัยที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการค้ากับต่างประเทศ

1. รัฐบาลต้องการผลกำไรจากการค้ากับต่างประเทศมาใช้จ่ายเกี่ยวกับราชการแผ่นดิน ในสมัยรัชกาลที่ 1 บ้านเมืองยังอยู่ในระยะที่ต้องฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปไม่สู้มั่นคงนัก รายได้จากการเก็บภาษีอากรราษฎรก็ไม่เพียงพอที่นำมาใช้ในการทนบำรุงบ้านเมือง เพราะแม้แต่นำมาแจกเบี้ยหวัดแก่ขุนนางก็ยังไม่เพียงพอ⁵⁸ ดังข้อความต่อไปนี้

⁵⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร : กรมศิลปากร, 2507), หน้า 144 - 145.

⁵⁷ ในเวลานั้นสิงคโปร์และเกาะหมาก (ปีนัง) ตกอยู่ภายใต้อำนาจของอังกฤษ

⁵⁸ วอลเตอร์ เอฟ. เวลส์, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, แปลโดย พ.อ.นิจ ทองโสภิต, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2514), หน้า 236.

⁵⁹ พระองค์เจ้าจุลจักรพงศ์, เจ้าชีวิต (พระนคร : คลังวิทยา, 2505), หน้า 209.

“...เงินเก็บมาได้แต่ช่วยอากรก็พอใช้ทำนุบำรุงแผ่นดินเหลือ
จึงเอามาแจกเบี้ยหวัดก็ไม่มีใครจะพอต้องเอาเงินกำไรตกแต่ง
สำภาหหลวงมาเพิ่มเติมอีกจึงจะพอจ่ายไปได้ปีหนึ่งๆ เงินคงคลัง
สะสมไว้ก็ยังมี...”⁶⁰

จากข้อความดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการค้าต่างประเทศที่มีต่อรายได้ของรัฐ ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 การค้าสำภาหหลวงเป็นแหล่งรายได้หลักสำหรับการแจกเบี้ยหวัด ในสมัยรัชกาลที่ 2 พบว่าการค้าสำภาหของหลวงยังไม่ให้กำไรแก่รัฐบาลเพียงพอ สภาพการเงินไม่มั่นคงนักยังต้องจ่ายเบี้ยหวัดเป็นสิ่งของเช่นข้าวสาร ผ้าสาย ทองคำบางตะพานหรือทองคำเงินแทนเงิน⁶¹ ในช่วงปลายรัชกาลมีการลดเบี้ยหวัดขุนนางด้วย บางครั้งก็ลดลงครึ่งหนึ่ง บางครั้งก็ลดลงสองในสาม⁶² การค้าสำภาหของหลวงในสมัยรัชกาลที่ 2 ต้องประสบการขาดทุนอยู่เสมอ เนื่องมาจากถูกพนักงานซื้อพระราชทรัพย์ กล่าวคือ การค้าสำภาหของหลวงนั้นได้ร่วมมือกันกับเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ปรากฏว่าเจ้าพระยาพระคลังปิดรายการขาดทุนให้อยู่ทางฝ่ายของหลวงเสมอมา จึงทำให้การค้าสำภาหของหลวงขาดทุนเรื่อยมา ในขณะที่การค้าสำภาหของพวกเจ้านายอื่นๆ และเจ้าพระยาพระคลังเองได้กำไรอย่างงดงาม⁶³ ทางการไทยในระยะนี้พยายามหารายได้เพิ่มเติมโดยการติดต่อการค้าขายกับต่างประเทศ ในขณะเดียวกันพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงดำรงตำแหน่งผู้กำกับราชการกรมพระคลังสินค้า⁶³ ทรงมีอำนาจบังคับบัญชากรมท่า และทรงมีหน้าที่จัดส่งเรือสินค้าหลวงไปค้าขายกับต่างประเทศ ทรงตระหนักดีถึงความสำคัญของการค้ากับต่างประเทศโดยเฉพาะกับจีน ซึ่งจะเห็นได้

⁶⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 296.

⁶¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ, หน้า 77.

⁶² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, The Siam Repository, 1 (1869), p. 67. อ้างถึงใน มัลลิกา เรืองระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 20.

⁶³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ, หน้า 77.

⁶⁴ พระยาทิพโกษา, พระราชสาส์นไปเมืองจีนตั้งกรุงธนบุรี และพระราชสาส์นกรุงจีนมีมาในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรศิลป์, 2607), หน้า 22.

ว่าพระองค์ทรงจัดส่งสำเนาส่วนพระองค์ออกไปค้า ณ ประเทศจีนอยู่เสมอ⁶⁴ พระองค์ทรงเกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศมาก พระชนกทรงเรียกพระนามพระองค์ว่า “เจ้าสัว” ตลอดมา⁶⁵ พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถในด้านการค้าเป็นอย่างมาก และผลกำไรที่ได้มาจากการค้าก็นำมาใช้ในราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 2

นอกจากรัฐบาลจะมีรายจ่ายมากในด้านการทำนุบำรุงประเทศแล้ว ทางด้านการศึกสงครามและป้องกันประเทศก็ต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมากเช่นกัน พบว่าในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 รัฐบาลมีนโยบายที่จะขยายอำนาจเข้าไปควบคุมดินแดนต่างๆ อาทิเช่น บริเวณแหลมมลายู ลาวและเขมร ซึ่งในขณะนั้นเวียดนามพยายามเข้ามามีอำนาจในลาวและเขมร⁶⁶ ดังนั้นจึงเกิดสงครามระหว่างไทยกับเวียดนามเพื่อแย่งชิงลาวและเขมร⁶⁷ การรบกับเวียดนามในครั้งนี้ที่เรียกว่า “อันนัมสยามยุทธ” ใช้เวลานานถึง 14 ปี ฝ่ายไทยต้องเสียค่าใช้จ่ายในการทำสงครามและป้องกันประเทศเป็นจำนวนมาก⁶⁸ นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 3 รัฐบาลไทยยังต้องเสียค่าใช้จ่ายจำนวนมากในการปราบปรามพวกค้าฝิ่นและพวกฮ้างยี่ด้วย ซึ่งค่าใช้จ่ายเหล่านี้ส่วนหนึ่งคงได้มาจากการค้ากับต่างประเทศ โดยเฉพาะการค้ากับจีน

2. ความต้องการเพิ่มรายได้ของแผ่นดินเพื่อนำมาใช้ในการบำรุงพุทธศาสนา ซึ่งพบว่าในสมัยนี้พระพุทธรูปศาสนาได้รับการทำนุบำรุงเป็นอย่างมาก หลังจากที่ต้องเสื่อมโทรมลงหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาในปีพ.ศ.2310 พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีแต่ละพระองค์ทรงใช้จ่ายพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมากเพื่อการนี้⁶⁹ รายได้อันเกิดจากการค้ากับต่างประเทศก็เป็นปัจจัย

⁶⁴ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และผู้อื่น, เทศนา พระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ (พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2485), หน้า 91.

⁶⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : การพิมพ์ไชยวัฒน์, 2506), หน้า 37.

⁶⁶ เขมรเป็นประเทศเล็กๆ ที่อยู่ระหว่างไทยกับเวียดนามซึ่งเป็นประเทศไทย เมื่อใดที่ไทยหรือเวียดนามมีกำลังมากกว่าก็จะแผ่อำนาจเข้ามาในเขมร เขมรจึงเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์ภาพระหว่างไทยกับเวียดนามผันแปรจนเกิดเป็นสงคราม

⁶⁷ วอลเตอร์ เอฟ. เวลล่า, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, หน้า 227.

⁶⁸ ดูเพิ่มเติมใน จิตรนันท์ วาริวิรัตน์, “ความสำคัญของอันนัมสยามยุทธต่อไทย กัมพูชา และญวน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, 2513).

⁶⁹ บุญรอด แก้วกัณหา, “การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2411)”, หน้า 27.

สำคัญอันหนึ่งในการส่งเสริมและบำรุงพุทธศาสนาในด้านการสร้าง ปฏิสังขรณ์วัด และการประกอบพระราชกุศล โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในการบำรุงพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง พระองค์ได้พระราชทานพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมากในการสร้างและการปฏิสังขรณ์วัดวาอารามทั้งภายในและนอกพระนครรวมทั้งหมด 39 วัด ในจำนวนนี้เป็นวัดที่โปรดฯให้สร้างใหม่ 4 วัดเช่น วัดปากน้ำสมุทรปราการ เป็นต้น⁶⁹ ซึ่งจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ได้กล่าวถึงการสร้างวัดจอมทอง หรือวัดราชโอรส (ซึ่งเป็นวัดที่แสดงถึงสถาปัตยกรรมแบบไทยที่ได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบจีนอย่างเด่นชัด) ของพระองค์ไว้ว่า

“...ข้าพเจ้าเชื่อว่าวัดนี้สร้างขึ้นอย่างสง่างามจากความร่ำรวยของเจ้าชาย (กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์) ตั้งแต่สมัยที่ท่านควบคุมการค้าต่างประเทศที่ประเทศสยามเพียงจะส่งเสริมอย่างจริงจัง...”⁷⁰

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงโปรดให้หล่อพระพุทธรูปเพื่อประดิษฐานตามอุโบสถวัดต่างๆ ด้วย และยังโปรดให้สร้างแก่งโรงงานขึ้นใหม่ที่ริมกำแพงพระราชวังด้านข้างแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อทรงแจกทานให้แก่ราษฎร⁷¹ จะเห็นได้ว่ารัฐบาลให้การส่งเสริมและทำนุบำรุงพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งในสมัยนี้การค้ากับต่างประเทศก็เฟื่องฟูและได้รับการส่งเสริมอย่างจริงจัง เพราะฉะนั้นผลกำไรจากการค้ากับต่างประเทศจึงเป็นรายได้ที่สำคัญที่นำมาใช้ในการนี้

3. รัฐบาลต้องการขายผลผลิตที่ราษฎรและประเทศราชส่งเข้ามาเป็นส่วย ซึ่งส่วยเหล่านี้จะถูกเก็บไว้ที่พระคลังสินค้า⁷² เมื่อมีมากเหลือใช้จากราชการแล้วจึงบรรทุกลงเรือสินค้าหลวงไปจำหน่ายยังต่างประเทศ หรือจำหน่ายให้บรรดาพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาซื้อสินค้าเพื่อเปลี่ยนเป็นเงินตรามาใช้ในงานราชการแผ่นดินต่อไป

⁶⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 208 - 209.

⁷⁰ John Crawford, Journal of An Embassy from The Governor-General of India to The courts of Siam and Cochin China, p. 131.

⁷¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2, หน้า 173.

⁷² W. A. Graham, Siam a Handbook of Practical Commerical and Political Information (London : Alexander Morning Limited, 1912), p. 337.

จากปัจจัยดังกล่าวส่งเสริมให้การกับต่างประเทศในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสำคัญและเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก

ผู้ประกอบการค้า

ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการค้าต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

1. พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนาง : พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองประเทศ ดังนั้นกิจกรรมต่างๆ ที่นำรายได้มาให้แก่รัฐได้ เช่น การค้าขายกับต่างประเทศ พระองค์ทรงสนพระทัยในการค้ากับต่างประเทศเป็นอย่างมาก เนื่องจากพระองค์ทรงตระหนักดีว่าการค้ากับต่างประเทศเป็นแหล่งที่มาของรายได้ และทรงสามารถหาพระราชทรัพย์จากการค้าโดยเสียดต่อการขาดทุนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น⁷³ สังฆราชปาลเลอกซ์ (Pallegoix) ได้กล่าวว่า

“...พระมหากษัตริย์ไทยทรงมีเรือสำเภาใหญ่อยู่ราว 12 ลำเดินทางไปมาค้าขายกับประเทศจีน ไม่นับเรือแบบยุโรปที่พระองค์จัดส่งไปทำการค้าที่สิงคโปร์กับเกาะชวาอีกด้วย...”⁷⁴

นอกจากพระมหากษัตริย์จะทรงมีบทบาทสำคัญในการค้ากับต่างประเทศแล้ว บรรดาเจ้านาย ขุนนางต่างๆ ก็ทำการค้าขายเช่นกัน ทั้งนี้ก็เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ให้กับตนเอง พร้อมๆ กับทำหน้าที่ในตำแหน่งราชการ เช่น ขุนนางกรมท่า⁷⁵ ซึ่งมีช่องทางด้านการค้าขายกับต่างประเทศมากกว่าคนอื่น โดยเฉพาะพระยาโชฎึกราชเศรษฐี กรมท่าซ้าย และพระจุฬาราชมนตรี กรมท่าขวา

⁷³ George Finlayson, *The Mission to Siam and Hue...*, p. 166.

⁷⁴ สังฆราช ปาลเลอกซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม*, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, (กรุงเทพมหานคร : ก้าวหน้า, 2520), หน้า 286.

⁷⁵ *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 (เรื่องทูตฝรั่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์)* (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), หน้า 31 - 32.

เพราะการจัดเรือหลวงออกไปค้าขายยังต่างประเทศเป็นหน้าที่ทางราชการอย่างหนึ่งของขุนนางเหล่านี้ ซึ่งนับว่าได้เปรียบผู้อื่นเป็นอย่างมาก สังฆราชปาลเลอกัวซ์ (Pallegoix) กล่าวถึงสภาพการค้ากับต่างประเทศของไทยในเวลานั้นไว้ว่า

“...ทุกๆ ปีพระเจ้าแผ่นดินจะส่งเรือสินค้า 15-20 ลำไปยังสิงคโปร์
ชวาและจีน ส่วนพวกข้าราชการผู้ใหญ่ก็จะส่งไปบ้างคนละ
2 - 3 ลำสำเนา...”⁷⁶

หรือที่จอห์น ฟินเลย์สัน (George Finlayson) กล่าวไว้ว่า

“...ผู้ที่มีกิจการค้าขายทางเรือเป็นของตนเอง ส่วนใหญ่จะเป็น
กลุ่มบุคคลที่มีอิทธิพลทางการเมืองหรือผู้ที่มีทุนทรัพย์ ซึ่ง
ประกอบด้วยพระมหากษัตริย์และข้าราชการบริพารของพระองค์”⁷⁷

กรณีของพระยาสุริยวงษ์มนตรี (ดิศ บุนนาค) เสนาบดีกรมคลังในสมัยรัชกาลที่ 2^{*} ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่ส่งเรือไปค้ายังต่างประเทศเป็นประจำ และผลจากการค้าต่างประเทศของท่านสองส่วนได้นำมาสร้างวัดประจำตระกูลคือ วัดประยูรวงศ์⁷⁸

⁷⁶ สังฆราช ปาลเลอกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 306.

⁷⁷ George Finlayson, *The Mission to Siam and Hue*..., p. 166.

^{*} ในจดหมายเหตุของจอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) กล่าวว่า นายดิศ บุนนาคได้เลื่อนเป็นพระยาสุริยวงษ์โกษาก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าพระยาพระคลังในปลายรัชกาลที่ 2 แต่ในหนังสือเรื่อง บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล “บุนนาค”, (พ.ศ.2520) ของปิยนัด บุนนาค กล่าวว่า ก่อนหน้าที่พระยาสุริยวงษ์มนตรี (ดิศ บุนนาค) ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังในสมัยรัชกาลที่ 2 นั้น ดำรงตำแหน่งเป็นจางวางมหาดเล็ก (ดูเพิ่มเติมในปิยนัด บุนนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล “บุนนาค” (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนต, 2520), หน้า 10 - 11.)

⁷⁸ ปิยนัด นิโครธา, “บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลบุนนาคในการปกครองประเทศสยามตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513), หน้า 177.

การจัดเรือออกไปทำการค้ากับต่างประเทศนั้น นอกจากจะอยู่ที่ความสามารถ หรือกำลังของผู้ที่จัดแล้ว ยังขึ้นอยู่กับพระบรมราชโองการให้แต่งเรือออกไปด้วย เช่นในปีพ.ศ.2365 โปรดฯให้พระยาสุริยวงษ์มนตรี (ดิศ บุนนาค) แต่งกำปั่นมาลาพระนครบรรทุกสินค้าไปขายที่ มาเก๊า มีหลวงฤทธิสำแดงเป็นนายเรือ⁷⁹ จะเห็นได้ว่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ก็มีหน้าที่แต่งเรือบรรทุกสินค้าออกไปขาย และสินค้าที่บรรทุกไปนั้นมักมีของหลวงบรรทุกไปด้วยเช่นกัน ดังปรากฏในท้องตรากล่าวถึงเรื่องพระยาสงขลาแต่งเรือออกไปขายที่เมืองเอ๋หมิงเมื่อปี พ.ศ.2363 สินค้าที่นำไปในครั้งนั้นมี ดีบุก ผาง ไม้แดง และเปลือกปรง ซึ่งเป็นสินค้าของหลวง⁸⁰

เรือที่ออกไปติดต่อทำการค้ากับต่างประเทศนั้น นอกจากจะเป็นเรือหลวงที่พระคลังสินค้าจัดแต่งออกไปแล้ว เช่น เรือหลวง เรือทรงพระราชสาส์น เรือมาลาพระนคร และเรือเหราข้ามสมุทร แล้วเข้าใจว่ายังมีเรือหลวงที่นครศรีธรรมราชอีกหนึ่งหรือสองลำไปค้าขายที่ เกาะหมากสิงคโปร์ มาเก๊า และอินเดีย⁸¹ แล้วยังเรือสำเภารองเจ้านายและข้าราชการด้วยดังนี้

สำเภานางนาก	พระอินแดง
สำเภานากไม้	พระเสนแดง
สำเภาลำไปเจียว	หลวงแก้วอายุต์
สำเภาทับทิม	พญาศรีพิพัฒน์
สำเภานันลิ	พระยาโชติศักดิ์
สำเภากิมขุนเซง	หลวงอภัยพิพิธแดง
สำเภามพูนุก	พระโชติศักดิ์
สำเภาก้าวคืนเมือง	พญาธรรมมาแดง
สำเภากิมหลิ	พญาศรีพิพัฒน์แดงชายเมืองจีน
สำเภาดาชฟ้า 2 ชั้น	หลวงสุระแดงชายเมืองจีน
สำเภาแดงปากปลา	พระเสมแดง

⁷⁹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : บุญสงการพิมพ์, 2511), หน้า 336 - 337.

⁸⁰ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1182 เลขที่ 5. ท้องตราเจ้าพระยาอัศวครมหาเสนาฯถึงพระยาสงขลาด้วยบอกหนังสือแต่งสำเภารบรรทุกสินค้าไปจำหน่ายเมืองเอ๋หมิงกลับมาถึงสงขลา.

⁸¹ วราภรณ์ ทิฆานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," หน้า 69.

สำเนาแดงไยกะตรา	พระเลขาแดง
สำเนาพระเลขาถวาย	พระอภัยพิพิธแดง (ปากใต้)
สำเนาเจ้ากรมหลวงจักรเจษฎา	
สำเนาบุตง	พญาโกษาแดง
สำเนาเงิน	พญาโกษาแดง
สำเนานาก	ขุนทองชิวแดง
สำเนาบັນเสง	พญาศรีพิพัฒน์แดง ⁸²

ซึ่งพบว่าเรือบรรทุกสินค้าหลวงทั้งของพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางทั้งหลายนั้น นิยมว่าจ้างชาวจีนเป็นผู้ควบคุมและเป็นพนักงานประจำเรือ ดังเห็นได้จากตำแหน่งต่างๆ ที่ทำงานในเรือเป็นภาษาจีนทั้งสิ้น เช่น จุ้นจู้ ฮ้อจ่าง ล้าต้า ได้ก้ง เป็นต้น

2. พ้อค้าเอกชน : พ้อค้าเอกชนที่มีบทบาทสำคัญในกิจการค้าทางต่างประเทศของไทยในสมัยนี้ก็คือพ้อค้าชาวจีน⁸³ อีกทั้งเรือสินค้าของไทยในระยะนี้เป็นของชาวจีนเสียส่วนมาก⁸³ การส่งเรือไปค้าขายยังต่างประเทศของรัฐบาลและเอกชนไทยนิยมว่าจ้างชาวจีน เพราะ ชาวจีนเป็นผู้ชำนาญในการค้า และรู้จักราคาสินค้าได้ดีกว่าคนไทย นอกจากนี้พ้อค้าชาวจีนยังทำหน้าที่เป็นพ้อค้าหาสินค้าจัดส่งไปยังต่างประเทศ โดยรวบรวมจากสินค้าที่ตนเองรับผูกขาดส่งออกต่างประเทศหรือขายให้กับพ้อค้าต่างชาติที่เข้ามาติดต่อการค้า

เรือสินค้าของพ้อค้าเอกชนชาวจีนมีอยู่เป็นจำนวนมาก ตามรายงานของจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) กล่าวว่า "จำนวนเรือ 70 ลำในแม่น้ำเจ้าพระยาจะเป็นเรือของรัฐบาล 2 ลำ ของขุนนาง 20 ลำ และอีก 48 ลำเป็นของพ้อค้าชาวจีน การค้าขายกับประเทศใกล้เคียงนั้นมีเรือสินค้าของชาวจีนไปค้าขายประมาณ 30-40 ลำ"⁸⁴ การส่งเรือไปทำการค้ากับต่างประเทศนั้น

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 69 - 70.

⁸³ พ้อค้าเอกชนไทยส่วนมากจะเป็นพวกเจ้านาย ขุนนาง และข้าราชการดังกล่าวมาแล้วเช่น กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เป็นต้น

⁸³ W. A. Graham, Siam a Handbook of Practical Commercial and Political Information, p. 396.

⁸⁴ Henry Burney, Burney Papers, Vol.II, (Bangkok : Vajiranana National Library, 1910), p. 168.

ก่อให้เกิดผลกำไรจำนวนมากแก่บรรดาพ่อค้าเอกชนเหล่านี้ จะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 พ่อค้าชาวจีนส่วนมากจะส่งเรือไปค้าขายกับต่างประเทศคนละ 5-6 ลำ⁸⁵ และทุกคนก็ล้วนร่ำรวยจนสามารถมีหุ้นส่วนตามเมืองท่าต่างๆ ในประเทศจีน⁸⁶

ผู้ที่เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศส่วนใหญ่คือ บรรดาชนชั้นสูงของไทยและชาวจีน ผลประโยชน์ทางการค้านำมาซึ่งความมั่งคั่งอันเป็นปัจจัยให้มีอำนาจและความมั่นคงขึ้นลำดับ โดยมีพ่อค้าชาวจีนเป็นตัวจักรกลที่สำคัญในการดำเนินการค้า แม้แต่การค้าของชนชั้นปกครองไทยก็ได้รับความช่วยเหลือจากชาวจีนทั้งสิ้น นับได้ว่าชาวจีนมีบทบาทที่สำคัญต่อการค้ากับต่างประเทศของชนชั้นสูงของไทยเป็นอันมาก

- สินค้า

สินค้าที่บรรดาพ่อค้าส่งเรือไปจำหน่ายยังต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ส่วนมากเป็นสินค้าที่ได้มาจากส่วย⁸⁷ ซึ่งเรียกเก็บจากไพร่ที่อยู่ในภูมิภาคห่างไกล ไม่สามารถรับราชการเข้าเฝ้าได้สะดวก สินค้าเหล่านี้ส่วนมากจะเป็นของพื้นเมืองหายาก เป็นสิ่งของที่สำคัญของท้องถิ่นนั้น ซึ่งไพร่ต้องนำมาให้แก่รัฐบาลแทนการเข้าเฝ้ารับราชการ และเมื่อการค้าขายกับต่างประเทศเจริญขึ้น สิ่งของที่ไพร่ส่งมาเป็นส่วยแก่ทางรัฐบาลจึงกลายมาเป็นสินค้าผูกขาดของรัฐบาล⁸⁸

จากการที่รัฐบาลในสมัยนี้ให้ความสำคัญกับต่างประเทศเป็นอย่างมากก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจและสังคม กล่าวคือ สินค้าส่งออกของไทยที่เคยได้จากระบบส่วยเป็นส่วนใหญ่เช่นในสมัยอยุธยาอันไม่อาจตอบสนองต่อการขยายตัวทางการค้าของรัฐได้อีกต่อไป เนื่องจากปริมาณซื้อขายแลกเปลี่ยนเพิ่มขึ้น รวมทั้งการเพิ่มความหลากหลายของสินค้าและประเภทของสินค้าก็เปลี่ยนไปเป็นสินค้าประเภทที่ต้องอาศัยแรงงานในกระบวนการผลิต เมื่อลักษณะการค้าเปลี่ยนไปเช่นนี้ ผลประโยชน์ของรัฐที่จะได้มาจากกิจกรรมทางการค้าแบบผูกขาด

⁸⁵ สังฆราช ปาลเลอกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 306.

⁸⁶ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, Vol.I, p. 88.

⁸⁷ บุญรอด แก้วกัณฑ์, "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2411)", หน้า 10.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

เหมือนเดิมก็เปลี่ยนไปสู่การแสวงหาผลประโยชน์จากการผลิตแทน โดยเห็นได้จากการขยายตัวของระบบเจ้าภาษี⁸⁰ ตลอดจนการเพิ่มขึ้นของชนิดภาษีที่มาจากการผลิตทางการเกษตรเช่น ฝ้าย พริกไทย ยาสูบ ปอ และจากผลผลิตแปรรูปอื่นๆ เช่น น้ำมันมะพร้าว น้ำตาลทราย เป็นต้น การผลิตที่ต้องอาศัยแรงงานรับจ้างก็ปรากฏในกิจการหลายกิจการ เช่น การผลิตน้ำตาล ไร่ช้อย พริกไทย หมืองแร่ นอกจากนี้กลุ่มบุคคลที่เข้ามาถือประโยชน์ก็ได้ขยายวงกว้างมากขึ้น การค้าได้เปลี่ยนไปสู่วิถีทางเศรษฐกิจแบบใหม่มากขึ้น โดยเห็นได้จากการที่มีการจ้างแรงงาน ตัวผู้ประกอบการมีความชำนาญ มีการเก็งกำไร และการลงทุน⁸¹ แทนที่จะพึ่งระบบส่วยอย่างในสมัยอยุธยา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประเทศที่รัฐบาลไทยติดต่อกำมากที่สุดคือ ประเทศจีน เหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากคนไทยมีความคุ้นเคยและมีความสัมพันธ์กับจีนมาเป็นเวลานาน มีหลักฐานกล่าวว่า “คนจีนได้อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทยเป็นเวลาหลายชั่วคนแล้ว และเกิดการผสมผสานกลมกลืนกันระหว่างคนทั้งสองเชื้อชาตินี้” จะพบว่าในปีพ.ศ.2363 มีเรือสินค้าที่ติดต่อกำขายระหว่างไทยกับจีนถึง 140 ลำ และเรือเหล่านี้ก็ล้วนแต่เป็นเรือขนาดใหญ่⁸² เรือสำเภารองไทยส่วนมากจะทำการค้ากับเมืองท่าของจีนด้วย เพราะประเทศจีนเป็นตลาดใหญ่ของไทยในการรับซื้อสินค้าเกือบทุกประเภท โดยเฉพาะสินค้าประเภทฝางและรง ซึ่งทำผลกำไรให้ถึงร้อยเปอร์เซ็นต์ของราคาสินค้า⁸³ อาจกล่าวได้ว่ากำไรจากการค้าขายกับจีนนั้นมากมายเกินกว่าราคาที่ทุนลงไป และปริมาณของสินค้าที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนนั้นก็เป็นไปตามปริมาณการค้าของห้องพระคลังหลวง นอกจากนี้ประเพณีการส่งเครื่องราชบรรณาการไปจิมก้องจักรพรรดิจีน ยังเปิดโอกาสให้บรรดาขุนนางซึ่งเป็นพ่อค้าเอกชน แสวงหาผลประโยชน์จากการค้าอีกด้วย เพราะการส่ง

⁸⁰ ญาดา ประภาหันธ์, ระบบเจ้าภาษีนาอกรสมัยกรุงเก่า สุคนธ์, หน้า 118 - 122.

⁸¹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1175 เลขที่ 10 และ จ.ศ.1181 เลขที่ 12. ในท้องตราว่าด้วยการค้าของหลวงซึ่งมอบให้นครศรีธรรมราชจัดการในปีพ.ศ.2361 ได้มีการแจ้งต้นทุนและราคาซื้อขายได้ในตลาดต่างประเทศไว้อย่างละเอียด.

⁸² จี. วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 1 - 27.

⁸³ John Crawfurd, Journal of An Embassy from The Governor-General of India to the courts of Siam and Cochin China, p. 410.

⁸⁴ เชนซี เมอร์นี, เอกสารของเชนซี เมอร์นี, เล่ม 1, แปลโดย ศาวิตรี สุวรรณสถิตย์, (พระนคร : ศิลปาภากร, 2514), หน้า 224.

เครื่องบรรณาการไปจีนนั้นทำให้เรือสินค้าของไทยได้รับการยกเว้นภาษีรวมทั้งยกเว้นค่าธรรมเนียมปากเรือ ดังนั้นการค้าขายระหว่างไทยกับจีนที่แฝงอยู่ในรูปของการทูตจึงนำผลประโยชน์มาให้ฝ่ายไทย

รูปแบบการค้าระหว่างไทยกับจีนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สามารถแบ่งออกเป็นสองลักษณะใหญ่ดังนี้

1. การค้าที่ฝากไปกับคณะราชทูตที่นำเครื่องราชบรรณาการไปถวายยังราชสำนักจีน ซึ่งทูตของไทยเหล่านี้ได้รับอนุญาตจากราชสำนักจีนให้นำสินค้าไปขายในจีนได้ แต่การซื้อขายนั้นจะต้องกระทำกันที่ท่าเรือหรือสถานที่ที่ทางการจีนกำหนดไว้ในบันทึก สินค้าที่บรรทุกไปกับเรือราชทูตนี้ไม่ต้องเสียภาษีขาเข้าหรือขาออก และคาดว่าจำนวนเรือที่ไปในแต่ละครั้งไม่เกิน 3 ลำ^{๘๔}

2. การค้าที่เอกชนเป็นผู้ดำเนินการซึ่งทำการค้าขายที่กวางตุ้งได้เพียงเมืองเดียวเท่านั้น^{๘๕} (ซึ่งพบว่าเรือสินค้าของเอกชนไทยก็ได้ค้าขายอยู่เฉพาะที่มณฑลกวางตุ้งเท่านั้น เรือสินค้าของไทยยังเข้าไปค้าขายถึงเมืองท่าทางชายฝั่งทะเลจีนตะวันออก เช่น เซียงไฮ้ ซูโจว หนิงโป เอ๋นหมิง เป็นต้น)

นอกจากนี้ยังมีข้อบังคับอีกหลายประการด้วยกัน อาทิเช่น ห้ามไม่ให้รับคนจีนเดินทางไปกับเรือสินค้าไม่ว่าจะเป็นฐานะผู้โดยสารหรือกะลาสีก็ตาม^{๘๖} แต่ในทางปฏิบัติไม่ได้เป็นเช่นนั้น เพราะชาวจีนมีบทบาทสำคัญในด้านการควบคุมการค้าดังกล่าวอยู่ ตัวแทนที่ดำเนินการค้าก็เป็นชาวจีนแทบทั้งสิ้น

เรือสำเภาของไทยที่เดินทางไปติดต่อการค้ากับจีนในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 นั้นมีเป็นจำนวนมากในปีๆ หนึ่งดังปรากฏในบันทึกของจอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) ทูตชาวอังกฤษที่เดินทางเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 2 ไว้ว่า

^{๘๔} Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam*, p. 76.

^{๘๕} *Ibid*, p. 76.

^{๘๖} *Ibid*, p. 76.

- เรือที่เข้าท่าเมืองกวางตุ้งเป็นสำเภารขนาดใหญ่ ขนาด 10,000-15,000 หาบ* มีจำนวน 3 ลำ ขนาด 2,000-5,000 หาบ จำนวน 50 ลำ
- เรือที่เข้าท่าเมืองชาวติม เป็นเรือขนาด 7,000 หาบ จำนวน 2 ลำ
- เรือที่เข้าท่าเมืองฝูเจี้ยน เป็นเรือขนาด 6,000 หาบ จำนวน 2 ลำ
- เรือเข้าท่าเมืองเสียงไผ เป็นเรือขนาด 5,000-8,000 หาบ จำนวน 8 ลำ
- เรือเข้าท่าเมืองไซจิ๋ว เป็นเรือขนาด 5,000 หาบ จำนวน 1 ลำ
- เรือเข้าท่าเมืองเซียงไฮ้ เป็นเรือขนาด 5,000-8,000 หาบ จำนวน 15 ลำ”⁸⁷

นอกจากนั้นครอว์เฟิร์ด (Crawford) ยังได้บันทึกจำนวนสินค้าของเรือที่บรรทุกไปขายยังประเทศจีนตามเมืองท่าต่างๆ ไว้ดังนี้

- ไปค้าขายที่เมืองกันตังปีหนึ่ง 8 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 87,000 บาท
- ไปค้าขายที่เมืองไหหลำเป็นเรือขนาดย่อม 40 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 112,000 หาบ
- ไปค้าขายที่เมืองฮกเกี้ยน เมืองเสกเกี้ยว เมืองกวางหน่า 32 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 304,000 หาบ
- เรือเมืองนครศรีธรรมราชไปค้าขายที่เมืองจีน 2 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 13,000 หาบ
- เรือเมืองจันทบุรีไปค้าขายที่เมืองจีน 1 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 4,000 หาบ”⁸⁸

จากตัวเลขดังกล่าว แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลตลอดจนพ่อค้าเอกชนในไทยให้ความสำคัญต่อการค้ากับจีนเป็นอย่างมาก เรือสินค้าเหล่านี้มีทั้งของหลวงและของเอกชน เรือสำเภาลองในสมัยรัชกาลที่ 1 มี 2 ลำ สำหรับเดินทางไปทำการค้าที่จีนคือ เรือหูตงและเรือทองพระราชสาส์น”⁸⁹

* หาบ เป็นมาตราน้ำหนัก โดย 1 หาบเท่ากับ 60 กิโลกรัม

⁸⁷ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 (อังกฤษเข้ามาทำสนธิสัญญากับไทยสมัยรัตนโกสินทร์) (พระนคร : คุรุสภา, 2512), หน้า 13.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13 - 14

⁸⁹ สง่า กาญจนาคพันธ์, ประวัติการค้าไทย, พิมพ์ครั้งที่ 4, (พระนคร : บำรุงสาส์น, 2516),

ในสมัยรัชกาลที่ 2 มีเรือมาลาพระนครและเรือเหราข้ามสมุทร ส่วนเรือของเอกชนโดยมากจะเป็นชื่อภาษาจีน ได้แก่ เรือกิมยงเตง กิมยงหลี กิมฮุนหาด กิมฮันเซง เป็นต้น¹⁰⁰ เพราะฉะนั้นประเทศจีนจึงเป็นตลาดการค้าและแหล่งรายได้ที่สำคัญของไทยในสมัยนี้

บทบาทของชาวจีนด้านการค้าต่างประเทศนี้สามารถแบ่งออกได้หลายด้านด้วยกัน ที่สำคัญ ได้แก่

1. การดำเนินการค้า
2. การเดินเรือ
3. การต่อเรือ

1.1. การดำเนินการค้า

ชาวจีนมีชื่อเสียงในเรื่องความฉลาดหลักแหลมในการค้าขายมาแล้ว ในพุทธศตวรรษที่ 24 “พวกเขาถูกมองเสมือนหนึ่งเป็นพวกยิวที่อยู่ในทวีปยุโรป”¹⁰¹ กล่าวคือ ชาวจีนที่อพยพอยู่ในต่างแดนได้เห็นช่องทางในการทำการค้าได้ดีกว่าคนพื้นเมืองในดินแดนต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ชาวจีนเหล่านี้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ โดยชาวจีนจะอาศัยความชำนาญ ความรู้และความสามารถในด้านนี้มาหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง¹⁰² และดูเหมือนว่าข้อความดังกล่าวเป็นจริงโดยเฉพาะชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทย ชาวจีนเหล่านี้ได้ทำการผูกขาดการค้ากับต่างประเทศของไทยมาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 23 และในสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2376 - 2394) ก็เริ่มมีบทบาทสำคัญยิ่งขึ้นในการค้าภายในประเทศ¹⁰³

¹⁰⁰ วราภรณ์ ทิมานนท์, “การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” หน้า 49.

¹⁰¹ เจนนิเฟอร์ เวย์น คูนแมน, การค้าทางเรือสำเภาจีน - สยามยุคต้นรัตนโกสินทร์, แปลโดย ชินจิตต์ อ่ำไพฑรณ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528), หน้า 84.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 84. จี. วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 91 - 92. และ Charles Gutzlaff, A Sketch of Chinese History, Ancient and Modern : Comprising a Retrospect of the Foreign Intercourse and Trade with China, 2 Vols, (London : Smith, Elder and Co., 1834), pp. 193 - 195.

¹⁰³ เจนนิเฟอร์ เวย์น คูนแมน, การค้าทางเรือสำเภาจีน - สยามยุคต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 84.

ชาวจีนอาศัยความรู้และความชำนาญในด้านการค้า มาใช้ในการประสานผลประโยชน์ระหว่างตนเองกับชนชั้นมูลนายของไทยในการดำเนินกิจการค้ากับต่างประเทศ โดยเข้ามาทำหน้าที่เป็นตัวแทนทางการค้าของกษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางไทย หรือไม่ก็ร่วมหุ้นกับชนชั้นปกครองไทยทำการค้ากับต่างประเทศ โดยชาวจีนจะเป็นผู้คุมเรือสินค้าเหล่านี้ไปค้าขายยังเมืองท่าต่างๆ

การส่งเรือสินค้าไปค้ากับต่างประเทศของรัฐบาลและเอกชนชาวยุโรปนั้น นิยมใช้ชาวจีนเป็นพ่อค้าผู้จัดการ บางครั้งชาวจีนผู้คุมเรือการเดินทางเรือก็ทำหน้าที่เป็นพ่อค้าด้วย เห็นได้จากเรือจีนที่เข้ามารับจ้างขนสินค้าหลวงออกไปทำการค้ากับประเทศจีน¹⁰⁴ ภายในเรือสินค้าจะมีทั้งผู้เดินเรือ ผู้ควบคุมการค้า และพนักงานต่างๆ ล้วนแต่เป็นชาวจีน ดังข้อความนี้

“...อนึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีรับสั่งโปรดเกล้าฯ ให้จีนเทียบโหนดังเรือญวนลำหนึ่งให้จีนจันเป็นนายเรือคุมสินค้าไปจำหน่าย ณ เมืองกลันตัน...”¹⁰⁵

ซึ่งนอกจากจะทำหน้าที่การค้าให้กับราชสำนักไทยแล้ว ชาวจีนยังรับจ้างทำการค้าแทนเจ้านายและขุนนางไทยด้วย เนื่องจากชาวจีนเป็นผู้ชำนาญในการค้า เคยเดินทางผ่านเมืองต่างๆ มาแล้ว อีกทั้งยังเป็นผู้ที่รู้ราคาสินค้าได้ดีกว่าคนไทย อีกทั้งพ่อค้าชาวจีนยังทำหน้าที่เป็นพ่อค้าหาสินค้าจัดส่งไปยังต่างประเทศอีกด้วย ดังข้อความต่อไปนี้ที่ว่า

“...อนึ่งจีนจันซึ่งพญาสงขลาแต่งตั้งให้เป็นนายเรือคุมทางออกไปจำหน่าย ณ เมืองเทศนั้นเห็นจะรู้จักราคาสินค้าชัดเจน จีนจันซึ่งอยู่แขวงเมืองตรัง ได้มีตราออกมาให้พญาศรีสมบัติจัดคนเร่งออกไปเอาตัวจีนจันซึ่งส่งเข้าไปให้ถึงกรุงเทพมหานครแต่ ณ

¹⁰⁴ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1175 เลขที่ 15. หนังสือเรื่องนายเรือจีนคุมลำภาสินค้าไปจำหน่าย ณ เมืองจีนออกชาวและราคาสินค้า.

¹⁰⁵ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1174 เลขที่ 14. หนังสือหมื่นศักดิ์พลเทพเจ้ากรมถึงพระยานครฯให้ส่งเรือกำปั่นรองทรงกับเกลือมายังพระนคร.

เดือนสิบเอ็ด ช้างแรม จะได้ไถ่ถามราคาและตาซึ่งให้เป็นแน่นอน
จะได้ตีราคาทุนตามสมควร...”¹⁰⁶

พ่อค้าชาวจีนจะเป็นผู้กำหนดราคาสินค้า มักจะพบว่าสินค้าที่พ่อค้าชาวจีนเป็นผู้กำหนดราคา และทำการค่านั้นมักจะได้กำไรที่งดงาม เป็นที่พึงพอใจของเจ้าของสินค้านั้นๆ ชาวจีนจึงได้รับความนิยมาจกชนชั้นปกครองของไทยให้ดำเนินการค้ากับต่างประเทศแทน

นอกจากนี้ชาวจีนยังทำหน้าที่รวบรวมสินค้าที่ตนเองรับผูกขาดส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศหรือจำหน่ายให้กับพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาติดต่อการค้าในประเทศ อีกทั้งยังทำหน้าที่สั่งซื้อสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาอีกด้วย และพ่อค้าชาวจีนบางคนได้ร่วมลงทุนทำการค้ากับชนชั้นปกครองของไทยด้วย ชาวจีนเหล่านี้จะได้รับผลประโยชน์บางประการและได้รับความคุ้มครองจากชนชั้นปกครองของไทยด้วยเช่นกัน¹⁰⁷

ฉะนั้นบทบาทของชาวจีนในด้านการค้ากับต่างประเทศนี้ครอบคลุมทั้งเป็นพ่อค้าผู้จัดส่งสินค้า ตัวแทนการค้าของหลวง ของเจ้านาย และของขุนนางไทย ผู้กำหนดราคา และผู้ดำเนินการค้า ซึ่งบทบาทเหล่านี้ชาวไทยไม่มีความชำนาญจึงต้องอาศัยชาวจีน

1.2. บทบาททางการเดินเรือ

การเดินเรือในสมัยโบราณอาศัยลมเป็นหลักในการพัดพาไปให้ถึงจุดหมาย นอกจากลมแล้วยังมีเข็มทิศเป็นเครื่องหมายช่วยบอกทิศทาง รวมทั้งอาศัยการดูดาวประกอบด้วย ซึ่งการเดินเรือในสมัยก่อนจึงนับว่าเป็นเรื่องที่อันตรายมาก ดังนั้นในการเดินเรือจึงมีเอียวก๋งหรือเอียวก๋งทำหน้าที่บูชาพระประจำอยู่ในเรือเพื่ออ้อนวอนขอความสวัสดิ์ในการเดินทางแต่ละครั้งจากบรรดาเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย¹⁰⁸ เข็มทิศซึ่งเป็นเครื่องหมายช่วยในการเดินเรือนั้นจะได้รับการเชนสรวงมากที่สุด เพราะเป็นสิ่งสำคัญในการนำเรือให้ไปถึงจุดหมายปลายทางที่แน่นอน

¹⁰⁶ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1175 เลขที่ 12. ท้องตราถึงพระยาศรีธรรมมา โศกราชเรื่องให้ส่งตัวจีนขึ้นเซงเข้าปตีราคาสินค้ากรุงเทพ.

¹⁰⁷ เจนนิเฟอร์ เวย์น คุชแมน, การค้าทางเรือสำเภากจีน - สยามยุคต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 96.

¹⁰⁸ สง่า กาญจนาคพันธ์, ประวัติการค้าไทย, หน้า 321.

สำหรับการติดต่อการค้ากับต่างประเทศของหลวงและเอกชนชาวไทยในสมัยนี้จำเป็นต้องพึ่งพาชาวจีนในการเดินเรือด้วย เพราะคนไทยไม่ชำนาญในการเดินเรือทางทะเล ฉะนั้นการเดินเรือไปติดต่อการค้ากับต่างประเทศจึงใช้ชาวจีนเป็นพนักงานในเดินเรือเกือบทั้งหมด แม้กระทั่งการเดินเรือภายในประเทศก็ต้องพึ่งพาชาวจีนด้วย ดังข้อความต่อไปนี้

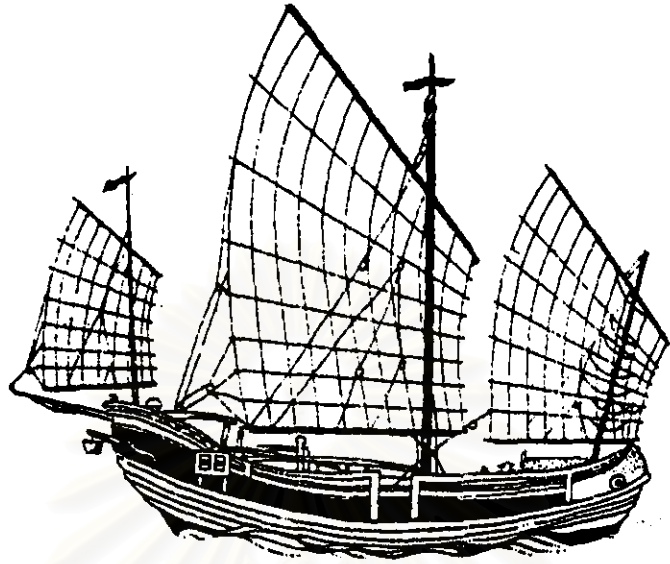
“...สิ้นกระหม่อม กรมพระราชวังบวรฯจึงมีพระบัณขูรพระราชทานเรือพระที่นั่งกำปั่นรองทรงให้แล้วนายช่วยกราบทูลว่าเรือพระที่นั่งกำปั่นเป็นเรือใหญ่แต่คนซึ่งเข้าไปกับนายช่วย 18 คนนั้นจะคุมเรือออกมามิได้ นายช่วยขอรับพระราชทานเงินยืมหาบ...เรียกจีนลูกเรือลงไปอีก 16 คน จึงมีรับสั่งโปรดเกล้าฯ ประทานเงินให้นายช่วย 10 ชั่ง 10 ตำลึง...”¹⁰⁸

เรือส่วนใหญ่ที่ใช้ในการติดต่อการค้ากับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เป็นเรือสำเภาขนาดใหญ่ ส่วนประกอบของเรือเช่น หางเสือ ไม้เรือ สมอเรือ และสายสมอ ส่วนแต่มีขนาดใหญ่และหนักมาก ทำให้ต้องใช้ลูกเรือเป็นจำนวนมาก¹¹⁰ การใช้คนประจำเรือในการเดินเรือแต่ละครั้งมีจำนวนมาก คนประจำเรือเหล่านี้มีหน้าที่และความรับผิดชอบแตกต่างกันออกไป ดังนี้คือ

1. **จุนฐิ** ทำหน้าที่เป็นนายเรือ เป็นผู้อาวุโสสูงสุดในเรือมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการซื้อขายสินค้าแล้วแต่เห็นสมควร แต่ไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับกิจการทั่วไปในเรือ
2. **ชอจ่าบ** ทำหน้าที่ควบคุมกิจการภายในเรือโดยตรงและการเดินเรือโดยทั่วไป เทียบเท่ากับตำแหน่งต้นหน
3. **ส่าด้า** ทำหน้าควบคุมบัญชีสินค้าทั้งหมด
4. **ไต้ก๋ง** ทำหน้าที่เป็นนายท้ายเรือ

¹⁰⁸ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ 2 จ.ศ.1174 เลขที่ 14. หนังสือหมื่นนาคศักดิ์พลเสทเจ้ากรมถึงพระยานครฯให้ส่งเรือกำปั่นที่นึ่งรองทรงกับเกล็ดมายังพระนคร.

¹¹⁰ แชน บัจจสถานนท์, ประวัติการทหารเรือไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ, 2509), หน้า 52. (พิมพ์ในงานเสด็จพระราชทานเพลิงศพพลเรือเอกมด.ครรรชิตพล อาภากร ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 14 เมษายน 2509).

ภาพที่ 5 รูปเรือสำเภาจีนแบบต่างๆ

ที่มา : ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, "อุตสาหกรรมการต่อเรือสำเภาในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น," วารสารสุขโขทัยธรรมมาธิราช 5,1 (มกราคม - เมษายน 2535) : 56.

5. ซินเต็งเกา มีหน้าที่ทำบัญชีสินค้า
6. เด็กช้อ มีหน้าที่จัดระวางบรรทุกสินค้า
7. จรกว่า คือสร้างเรือ สามารถกล่าวว่ใช้คนได้ทั้งนั้น
8. เขียวก่ง มีหน้าที่เกี่ยวกับพิธีการต่างๆ ในเรือ
9. ตัวเสี่ยว มีหน้าที่เกี่ยวกับสายเสี่ยว* และเสาท้าย
10. ชมภู มีหน้าที่ทำครัว
11. อิดเซียวรด ยี่เซียวรด สามเซียวรด มีหน้าที่ลดใบ ชักใบเรือทั้งสามเสา
12. จับกะภา คือหัวหน้าพวกกุลี
13. ซินเต็ง คือพวกที่ทำหน้าที่รับใช้ทั่วไป¹¹¹

จากการที่การเรียกตำแหน่งต่างๆ ของเจ้าหน้าที่ประจำเรือเหล่านี้เป็นภาษาจีน เนื่องจากคนประจำเรือแทบทั้งหมดเป็นชาวจีน ซึ่งชาวจีนที่เป็นเจ้าหน้าที่ประจำเรือเหล่านี้นอกจากจะมีศักดิ์นาที่กำหนดไว้ในกฎหมายแล้ว ยังได้รับรางวัลหรือค่าจ้างในการเดินเรือแต่ละเที่ยวอีกด้วย อัตราค่าจ้างหรือรางวัลย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามขนาดของเรือด้วยเหมือนกัน คือ ถ้าเรือขนาดใหญ่ ระวางบรรทุกสินค้าก็ย่อมมากขึ้น ผลประโยชน์ของลูกเรือเหล่านี้ก็มากขึ้นด้วยเช่นกัน

บนเรือสินค้าของชาวตะวันตก ความรับผิดชอบหลักของลูกเรือคือการเดินเรือลำนั้น แต่สำหรับลูกเรือสำเภากองจีนแล้ว ความรับผิดชอบหลักคือการเป็นพ่อค้ามาอันดับหนึ่ง ส่วนการเป็นกะลาสีนั้นสำคัญเป็นอันดับที่สอง¹¹² เหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากบรรดาเจ้าหน้าที่ประจำเรือสำเภากล่านี้จะได้รับอนุญาตให้นำสินค้าส่วนที่เป็นของตนจำนวนหนึ่งตามปริมาณที่กำหนด (ซึ่งแต่ละคนจะได้ระวางบรรทุกสินค้าไม่เท่ากัน) เพื่อนำไปขายของตนเองในการเดินเรือแต่ละเที่ยว และถ้าหากเรือสำเภากองดะเมืองท่าต่างๆ หลายเมืองก่อนที่จะถึงจุดหมายปลายทาง เจ้าหน้าที่ประจำเรือเหล่านี้ก็อาจจะซื้อสินค้าใหม่ส่วนของตนเพื่อไปค้าต่อได้ แต่สินค้าที่นำไปตั้งแต่คราวออกเรือ

* สายเสี่ยว คือสายดึงใบเรือให้กินลม

¹¹¹ แชน บัจจูลานนท์, ประวัติการทหารเรือไทย, หน้า 60 - 61.

¹¹² Charles Gutzlaff, The Journal of Two Voyages along the Coast of Chian, in 1831 &

ต้องขายหมดแล้ว ดังนั้นจึงพบว่า การจ่ายจ้างค่าแรงงานบนเรือสำเภาก็ไม่ได้จ่ายเป็นเงิน แต่จะจ่ายให้สินค้าชนิดใดชนิดหนึ่งเฉพาะเจาะจงลง ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการค้า ส่วนตัวอย่างชัดเจน¹¹³

อนึ่ง เรือสินค้าที่ออกไประยะไกลๆ บางครั้งใช้ลูกเรือชาวไทยร่วมกับชาวจีน แต่สำหรับการเดินเรือในเส้นทางที่ลำบากและต้องใช้ความสามารถสูง ก็จะใช้ลูกเรือที่เป็นชาวจีนทั้งหมด¹¹⁴ โดยเฉพาะตำแหน่งนายเรือ ถ้าต้องเดินทางไปค้าขายกับจีน ญี่ปุ่น ก็มักจะใช้คนประจำเรือเป็นชาวจีนเสียส่วนใหญ่ ที่เป็นเช่นนี้เพราะชาวจีนเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ทางการค้าและการเดินเรือทางทะเล อีกทั้งยังมีสิทธิ์นำสินค้าไปขายตามเมืองท่าในประเทศจีนได้ทุกเมือง ในขณะที่คนไทยถูกจำกัดอยู่ที่กวางตุ้งเพียงแห่งเดียว ส่วนเรือสินค้าขนาดใหญ่ของรัฐบาลและเอกชนไทยจะพบว่า ลูกเรือทั้งหมดเป็นชาวจีนแต่จิว¹¹⁵

1.3. การต่อเรือ

การค้ากับต่างประเทศของไทยตั้งแต่ปีพ.ศ.2325 จนถึงปีพ.ศ.2373 นั้นใช้เรือสินค้าแบบจีน ซึ่งเรือบางลำมีเจ้าของเป็นชาวจีน¹¹⁶ เรือสินค้าในระยะนี้ส่วนมากเป็นของชาวจีนและต่อโดยชาวจีนที่อยู่ในเมืองไทย¹¹⁷

เรือสินค้าส่วนใหญ่ต่อที่กรุงเทพฯ บริเวณที่ใช้เป็นคู่ต่อเรือคือ ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะบริเวณตั้งแต่ปากคลองผดุงกรุงเกษมถึงบางคอแหลม และบริเวณเมืองชายฝั่งทะเลทั้งทางตะวันออกและทางภาคใต้ของไทย¹¹⁸ เช่น จันทบุรี นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี คู่ต่อเรือ

¹¹³ ดูเพิ่มเติมใน เจนนิเฟอร์ เวย์น ดุขแมน, การค้าทางเรือสำเภาสยาม - สยาม ตูตันรัตนโกสินทร์, หน้า 85 - 90.

¹¹⁴ John Crawford, Journal of An Embassy from The Governor-General of India to The courts of Siam and Cochin China, p. 415.

¹¹⁵ จี. วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 42.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

¹¹⁷ มัลลิกา เรืองระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 29.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

เหล่านี้จะมีทั้งตู้ต่อเรือของหลวงและของเอกชน โดยตู้ต่อเรือของหลวงจะตั้งอยู่ระหว่างปากคลองมอญกับวัดบางหว้าใหญ่¹¹⁹ แต่ไม่พบหลักฐานว่ามีจำนวนเท่าใดและคงต่อเรือประเภทเรือสำเภากันเป็นส่วนใหญ่ ส่วนตู้ต่อเรือของเอกชนคงอยู่ทั่วไปทั้งในกรุงเทพฯ และเมืองต่างๆ ตู้ต่อเรือที่อยู่ในกรุงเทพฯ สามารถต่อเรือขนาดใหญ่ได้ปีละ 6 - 8 ลำ¹²⁰

เรือสำเภากี่ต่อในไทยใช้ไม้คุณภาพดี ใช้ได้ทนทานเช่น ไม้ตะเคียนทอง ไม้สักและไม้เคี่ยม ซึ่งเป็นไม้คุณภาพดีและมีราคาถูกกว่า ดังนั้นการต่อเรือในประเทศไทยจึงมีราคาถูกกว่าค่าต่อเรือในจีนประมาณ 50 ถึง 100 เปอร์เซ็นต์^{*}

การต่อเรือในระยะแรกผู้ออกแบบและช่างผู้ควบคุมเป็นชาวจีน แต่ใช้แรงงานคนไทย¹²¹ ต่อมาเมื่อชาวจีนอพยพเข้ามามากขึ้น ทำให้อัตราค่าจ้างแรงงานกรรมกรชาวจีนอยู่ในอัตราที่ต่ำ ดังนั้นการต่อเรือในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงใช้แรงงานชาวจีนแทนแรงงานชาวไทย¹²² ฉะนั้นกล่าวได้ว่าบทบาทของชาวจีนด้านการต่อเรือนั้นเป็นทั้งผู้ควบคุมการก่อสร้าง เป็นช่างผู้ชำนาญการและเป็นกรรมกรใช้แรงงาน เพราะฉะนั้นการต่อเรือจึงอยู่ได้อิทธิพลของชาวจีนซึ่งเห็นได้จากแบบของเรือส่วนใหญ่จะเป็นแบบจีน เช่นเรือสินค้าในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 เป็นเรือแบบแต่จิว ซึ่งเป็นเรือขนาดใหญ่ และบรรทุกสินค้าได้มาก¹²³

¹¹⁹ ชัย เมืองศิลป์, ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2453 (ด้านเศรษฐกิจ), หน้า 57.

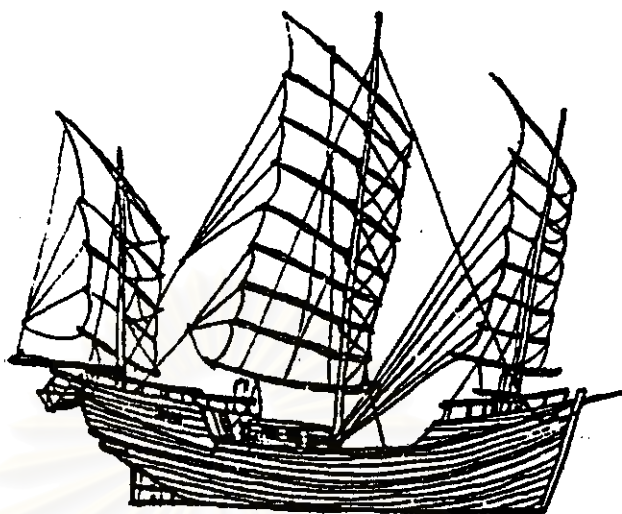
¹²⁰ แชน บัจจสถานนท์, ประวัติการทหารเรือไทย, หน้า 48.

* เรือสำเภากี่ต่อจากเมืองเฮินมิงในมณฑลฝูเจี้ยนคิดเป็นเงินราว 42 เหรียญสเปนต่อตัน ถ้าต่อในมณฑลทวนกวางคิดเป็นเงินราว 32 เหรียญสเปน แต่การต่อเรือขนาดใหญ่ในไทยคิดเป็นเงินไทยตันละ 26 บาท ขนาดเล็กคิดราคาตันละ 16 บาท

¹²¹ มัลลิกา เมืองระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 30.

¹²² วอลเตอร์ เอฟ. เวลส์, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, หน้า 38.

¹²³ G. William Skinner, Leadership and Power..., p. 6.

ภาพที่ 6 รูปเรือสำเภากจีนแบบต่างๆ

ที่มา : ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "อุตสาหกรรมการต่อเรือสำเภาในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น," วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช 5,1 (มกราคม - เมษายน 2535) : 56.

ดังนั้นเมื่อรัฐบาลไทยต่อเรือสินค้าจึงใช้แบบอย่างเรือสำเภากจีน เช่นเรือที่ต่อในสมัยรัชกาลที่ 1 นิยมต่อแบบกิ่งตั้ง (กวางตั้ง) ของจีน กุตสลาฟ (Gutzlaff) มิชชันนารีผู้เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวถึงเรือสินค้าที่ทำการค้าขายระหว่างไทยกับจีนนั้น ชาวจีนเรียกว่า “ปึกเตาซุน” (Pak-taw-sun) หรือ “แป๊ะเต๋าจิ้น” (Pih-taw-chuen) แปลว่า เรือหัวขาว¹²⁴ ส่วนเรือของพวกแต้จิ๋วจะทาหัวเรือสีแดง ของจีนยกเกียนจะทาสีเขียว ซึ่งแสดงว่าเรือสินค้าไทยในระยะนั้นเป็นแบบเรือจีนทั้งสิ้น จนกระทั่งนายเฮนรี เบอรันิ (Henry Burny) นำเรือกำปั่นใบแบบฝรั่งเข้ามาใช้ในไทยเป็นครั้งแรก ซึ่งมีรูปร่างเพรียว มีความเร็วสูงกว่าเรือสำเภากอีกสองเท่า รวมทั้งใช้ลูกเรือต่อน้ำหนักเรื่อน้อยกว่าเรือสำเภากแบบจีนถึง 10 เท่า ทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายและเวลาในการเดินทางมากกว่า¹²⁵ เรือสำเภากแบบจีนจึงเป็นที่ล้าสมัย¹²⁶ ด้วยเหตุนี้เรือแบบจีนก็เริ่มเสื่อมความนิยมลง

อย่างไรก็ดีในระหว่างรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 มีการต่อเรือแบบพันธุ์ทางที่เรียกว่า “กำปั่นบิวัย” หรือ “เรือกำปั่นใบ” ขึ้นซึ่งเรือกำปั่นบิวัย (เรือกำปั่นใบ) นี้เป็นเรือแบบผสม กล่าวคือหัวเรือเป็นสำเภากจีน เสากลางและท้ายเรือเป็นกำปั่นใบแบบฝรั่ง และเรือแบบผสมนี้เท่านั้นที่ได้รับอนุญาตจากทางการของจีนให้เข้าไปติดต่อการค้าในประเทศจีนได้¹²⁷ ในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกองเรือกำปั่นใบอยู่ 12 ลำ* และขุนนางอื่นๆ มีอยู่ 6 ลำ¹²⁸

ชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทที่สำคัญต่อการค้ากับต่างประเทศของไทย ไม่ว่าจะเป็นการเดินทางเรือ การต่อเรือ หรือการค้าเงินการค้า นับได้ว่าชาวจีนเป็นกลไกที่สำคัญยิ่งต่อการดำเนินกิจกรรมเหล่านั้น

¹²⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สารานุกรมไทย ฉบับ 15, (พระนคร : คุรุสภา, 2506), หน้า 79.

¹²⁵ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “อุตสาหกรรมต่อเรือสำเภากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” วารสารอุโขทัย อรรถมาธิราช 5,1 (มกราคม - เมษายน 2535) : 57.

¹²⁶ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, คำแปลปาฐกถาเรื่องคดีฝรั่งเข้ามาในเมืองไทย (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้า 22.

¹²⁷ มัลลิกา เรืองระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” หน้า 33.

* กองเรือกำปั่นใบ 12 ลำของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีชื่อเรียงตามลำดับว่า เทพโกสินทร์ จินดา ดวงแก้ว แก้วกลางมหาสมุทร พุทธอำนาจ ราชฤทธิ์ วิทยาคม อุดมเดช เวทชะงัด วัฒนานาม สยามภพ จบสมุทร และสุคตสาร ซึ่งพระองค์ทรงใช้กองเรือนี้ทั้งในด้านการรบ การลาดตระเวน และการติดต่อค้าขาย

¹²⁸ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “อุตสาหกรรมต่อเรือสำเภากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” หน้า 58.

2. การค้าภายในประเทศ

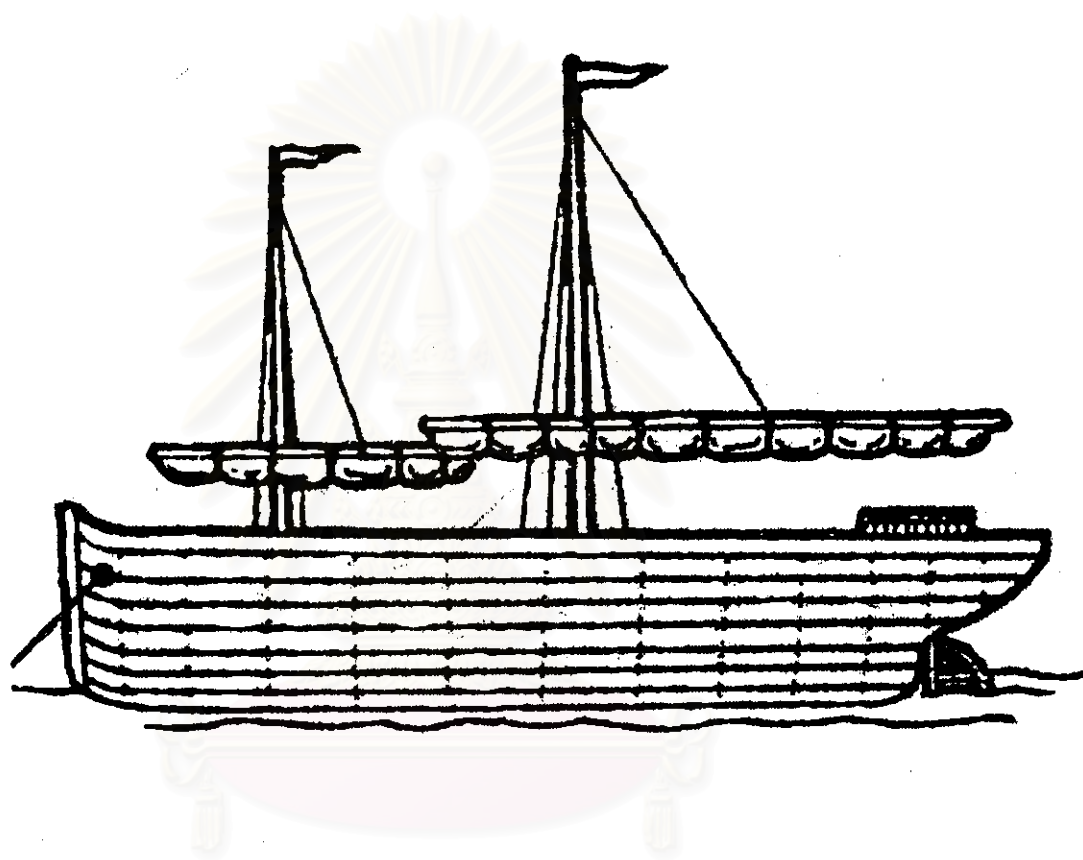
ลักษณะการค้าภายในประเทศในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 - 2394) เป็นเช่นเดียวกับในสมัยอยุธยา กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดเพียงพระองค์เดียวในการดำเนินกิจการ มีกรมพระคลังสินค้าเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรง¹²⁹ รัฐบาลเป็นผู้ผูกขาดสินค้าทั้งขาเข้าและสินค้าขาออก ซึ่งจากวิธีดังกล่าวนี้ทางการไทยจึงสามารถควบคุมปริมาณสินค้าและกำหนดราคาของสินค้าต่างๆ ได้ตามที่ต้องการ นโยบายผูกขาดทางการค้านี้ได้สร้างรายได้และผลประโยชน์จำนวนมากให้แก่รัฐบาลสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แต่นโยบายดังกล่าวไม่เป็นที่พอใจของบรรดาชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อการค้า โดยเฉพาะพ่อค้าชาวตะวันตกซึ่งกล่าวว่า ระบบผูกขาดการค้าของกรมพระคลังสินค้านั้นไม่ยุติธรรมซึ่งสร้างความเดือดร้อนให้แก่พวกตนเป็นอย่างยิ่ง¹³⁰

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2369 นายเฮนรี เบอร์นี (Henry Burney) ชาวอังกฤษได้เข้ามาทำสนธิสัญญาทางการค้า ซึ่งรู้จักกันดีในชื่อ "สนธิสัญญาเบอร์นี" กับฝ่ายไทยเป็นผลสำเร็จ ซึ่งจากข้อตกลงที่ระบุไว้ในสนธิสัญญานี้ทำให้รัฐบาลไทยต้องยอมให้คนในบังคับของชาติตะวันตกและพ่อค้าชาวตะวันตกมีสิทธิเสรีภาพในการค้าขายอย่างเต็มที่ มีการกำหนดอัตราภาษีสินค้านำเข้าและส่งออกให้แน่นอน ชัดเจน และยุติธรรม ผลจากสนธิสัญญาทางการค้าฉบับนี้ส่งผลให้การค้ากับต่างประเทศของไทยขยายตัวมากขึ้น มีเรือสินค้าของชาติต่างๆ เข้ามาติดต่อการค้ากับไทยเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้การค้าภายในราชอาณาจักรก็คึกคักเป็นอันมาก¹³¹ จนกระทั่งกลางทศวรรษที่ 2380 การค้ากับต่างประเทศของไทยเริ่มตกต่ำลง สาเหตุสำคัญเนื่องมาจากการขยายอำนาจทางเศรษฐกิจของจักรวรรดินิยม และภายหลังจากการพ่ายแพ้ของจีนที่มีต่ออังกฤษในสงครามฝิ่น (พ.ศ. 2383 - 2385) ทำให้อังกฤษบีบบังคับให้จีนเปิดประเทศเข้าสู่ระบบการค้าเสรีและให้ชาติตะวันตกที่เข้ามาติดต่อกับจีนได้รับสิทธิทางการค้าเท่าเทียมกับชาติตะวันออกที่มีความ

¹²⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชานุญาตแก้ไขการปกครองแผ่นดิน (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้า 5 - 6.

¹³⁰ Walter F. Vella, *The Impact of the West on the Government in Thailand* (Berkeley and Los Angeles: University of California, 1955), p. 333.

¹³¹ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "การค้ากับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 15.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 7 รูปเรือกำปั่นใบ

ที่มา : ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "อุตสาหกรรมการต่อเรือสำเภาในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น," วารสารสุขโขทัยธรรมมาธิราช 5,1 (มกราคม - เมษายน 2535) : 58.

สัมพันธ์ทางการค้ากับจีนภายใต้ระบบบรรณาการ จากความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อให้เกิดผลกระทบอย่างมากต่อการค้ากับต่างประเทศของไทย ซึ่งมีจีนเป็นตลาดการค้าหลัก

การติดต่อการค้ากับประเทศจีนนั้น ไทยได้รับอภิสิทธิ์ทางการค้าหลายประการจากจีน ทำให้ไทยกลายเป็นแหล่งรวมสินค้าจากจีนที่สำคัญแห่งหนึ่งของการค้าระหว่างประเทศในย่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในขณะนั้น และไทยก็ได้รับผลกำไรเป็นจำนวนมากจากการดำรงอยู่ในฐานะนี้¹³² เมื่อจีนเปิดประเทศและเข้าสู่ระบบการค้าเสรี ทำให้อภิสิทธิ์ทางการค้าที่ไทยเคยได้รับต้องสิ้นสุดลงชาติต่างๆ สามารถติดต่อการค้ากับจีนได้โดยตรง ความสำคัญของไทยในฐานะแหล่งรวมสินค้าจากจีนก็ลดลงไป รวมทั้งรายได้และผลประโยชน์ที่เคยได้รับต้องลดลงด้วย ดังนั้นทางการไทยในปลายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจำเป็นต้องหารายได้จากส่วนอื่นมาทดแทนส่วนที่ขาดหายไป โดยการละเมิดสนธิสัญญาที่ทำกับอังกฤษกับสหรัฐอเมริกา และหันมาใช้นโยบายผูกขาดการค้าอีกครั้ง โดยดำเนินการผูกขาดการค้าผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากร¹³³ * และในช่วงเวลานี้มีชาวจีนจำนวนมากได้แข่งขันกันประมูลการผูกขาดสินค้า ผูกขาดการผลิตสุรา และผูกขาดการเก็บภาษีอากรเป็นจำนวนมาก ซึ่งจากวิธีการนี้ทำให้ราชสำนักไทยสามารถหารายได้มาทดแทนส่วนที่ขาดหายไปได้ และเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้ามามีบทบาทและควบคุมการค้าภายในประเทศไว้ได้ทั้งหมดนับตั้งแต่การเป็นพ่อค้าเร่ พ่อค้าย่อย และพ่อค้าคนกลาง

2.1. พ่อค้าคนกลาง ด้วยเหตุที่ชาวจีนไม่ได้ขึ้นอยู่กับระบบไพร่ จึงไม่มีพันธะทางสังคม ไม่ต้องถูกสังกัดมูลนายและถูกเกณฑ์แรงงานเช่นเดียวกับราษฎรไทย สามารถเดินทางไปทั่วราชอาณาจักรและประกอบอาชีพต่างๆ ได้โดยไม่ขัดต่อกฎหมายของบ้านเมือง อาชีพการค้าขายเป็นอาชีพที่ชาวจีนมีความชำนาญและถนัดเป็นอย่างมาก ในขณะเดียวกันชาวไทยนิยมที่จะ

¹³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

¹³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

* การที่ฝ่ายไทยละเมิดสนธิสัญญาและหันมาผูกขาดการค้าอีกครั้งหนึ่ง ได้สร้างความไม่พอใจอย่างมากแก่พ่อค้าชาวตะวันตก โดยเฉพาะพ่อค้าชาวอังกฤษ และนำไปสู่การเจรจาทางการค้าระหว่างไทยกับอังกฤษ ในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 และตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 4 การเจรจาดังกล่าวสิ้นสุดด้วยการทำสนธิสัญญาบาวริง ในปีพ.ศ.2398 ยกเลิกการค้าผูกขาดของหลวงในทุกๆ รูปแบบเปลี่ยนแปลงมาใช้วิธีการใหม่ในระบบการค้าเสรีและเข้าสู่เศรษฐกิจระบบทุนนิยมในเวลาถัดมา

ประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมและรับราชการมากกว่าการประกอบอาชีพด้านค้าขาย จึงเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้ามาเป็นพ่อค้าได้เต็มที่โดยไม่มีราษฎรไทยเข้ามาแข่งขัน ดังนั้นการค้าของไทยจึงตกอยู่ในมือของชาวจีนเรื่อยมา

พ่อค้าคนกลางชาวจีนทำการค้าโดยการนำผลผลิตจากเกษตรกรรมหรือสินค้าจากพ่อค้าชาวต่างชาติไปขายในท้องถิ่นที่เข้าถึงได้ หรือในท้องที่ที่อยู่ห่างไกล โดยการแลกเปลี่ยนสินค้าของตนกับบรรดาชาวบ้านเป็นเงินตราหรือผลผลิตอื่นๆ ของชาวบ้าน บรรดาชาวบ้านโดยเฉพาะผู้หญิงจะนำผลผลิตไปที่ตลาดแล้วทำการต่อรองราคากัน ซึ่งสินค้าพื้นเมืองที่พ่อค้าคนกลางชาวจีนหาได้จากการแลกเปลี่ยนดังกล่าวจะถูกส่งไปกรุงเทพฯ เพื่อขายหรือส่งออกต่อไป¹³⁴ นอกจากนี้ยังทำหน้าที่รับส่งผลผลิตจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ดังปรากฏข้อความในจดหมายของจหมื่นศักดิ์ พลเสพดังนี้

“...เรือจีนซึ่งจะให้บรรทุกข้าวออกมานั้น กว่าจะค้างมรสุมกลับเข้าไป
ไม่ทันไม่สู้บรรทุกออกมา แลเรือจีนจีนซึ่งกรรมกรบอกเข้าไปจัดซื้อข้าว...
เรือจีนจีนบรรทุกข้าวออกมายี่สิบเกวียน...”¹³⁵

นอกจากนี้พ่อค้าคนกลางชาวจีนยังรับจ้างบรรดาเจ้านายและขุนนางไทยทำการค้าขายแทน เหตุที่ชนชั้นปกครองไทยนิยมว่าจ้างชาวจีนทำการค้าขายแทนตน เนื่องจากชาวจีนเป็นพวกที่มีความชำนาญในการค้า ซึ่งสามารถทำกำไรจำนวนมากให้แก่เจ้าของทุนได้แล้ว อีกทั้งชาวจีนส่วนมากมักเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้สูงศักดิ์ รู้จักเอาใจชนชั้นปกครองของไทยด้วยการนำสิ่งของหรือสินค้าต่างแดนที่มีราคาหรือแปลกๆ มากำหนดเป็นประจำ เพราะบรรดาพ่อค้าชาวจีนหวังผลประโยชน์ในการรับความคุ้มครองจากชนชั้นปกครองไทยในการเป็นนายประกัน หรือให้การสนับสนุนตนเวลาประมูลขอเป็นเจ้าภาษีนายอากร¹³⁶ และในขณะเดียวกันชนชั้นปกครองของไทยก็ได้รับทั้งกำไรจากการค้าและของกำนัลที่มีราคาจากพ่อค้าชาวจีนนับได้ว่าเป็นการพึ่งพาอาศัยกันและกัน

¹³⁴ เบ็ญรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, “สภาพการค้าของไทยระหว่างปี พ.ศ.2325-2393,” หน้า 60.

¹³⁵ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ 2 จ.ศ.1173 เลขที่ 4. หนังสือหมื่นศักดิ์ พลเสพเจ้ากรมเรื่องส่งข้าวสารบรรทุกเรือออกมา 20 เกวียน.

¹³⁶ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ.2325-2416, หน้า 276-278.

อีกทั้งยังเป็นผู้นำผลิตผลมาส่งพระคลังสินค้าด้วย เช่น รับพริกไทยจากจันทบุรีส่งเข้ากรุงเทพฯ¹³⁷ ซึ่งการรับส่งผลิตผลให้พระคลังสินค้านี้ทำในระยะเวลาที่ราชสำนักไทยยังเป็นผู้ผูกขาดสินค้าอยู่ ส่งผลให้ชาวจีนสามารถเป็นผู้ควบคุมการขนส่งภายในประเทศในเวลาต่อมา จากการที่ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในการเป็นพ่อค้าคนกลางนี้ โดยการช่วยตั้งแต่การกำหนดราคาสินค้า ตัวแทนการค้าให้ชนชั้นปกครองของไทย นำสินค้าไปจำหน่ายยังต่างประเทศ หรือในดินแดนต่างๆ ทั่วราชอาณาจักร รวมทั้งการซื้อสินค้าจากท้องถิ่นไกลๆ กลับมาในกรุงเทพฯด้วยนั้น ทำให้การค้าภายในขยายตัวเป็นอย่างมากและก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชนชั้นปกครองของไทยเป็นอย่างมาก

2.2. พ่อค้าย่อย พ่อค้าเร่ ราษฎรไทยส่วนมากมักจะปลูกบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง กับแพริมน้ำ¹³⁸ เนื่องจากแหล่งที่เป็นศูนย์กลางทางการค้าส่วนมากจะตั้งอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำ ลำคลอง ซึ่งจะพบเรือแพสัญจรอยู่มากมาย สินค้าจากต่างจังหวัดก็จะถูกลำเลียงลงมาถึงเมืองหลวงและแจกจ่ายออกไปยังแหล่งต่างๆ ที่มีราษฎรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นโดยทางแม่น้ำลำคลอง สังฆราชปาลเลอกัวซ์ (Pallegoix) ได้เล่าถึงการค้าขายในแม่น้ำว่า

“...มีแม่ค้าอยู่ 2 คน คนหนึ่งชื่อแจ่ม อีกคนชื่อจัน แม่ค้าแจ่มอยู่ตลาดในเมือง นางจันอยู่ตลาดในน้ำ แต่เข้าตมูนางแจ่มลงเรือไปตลาดซึ่งค้าขายกันอยู่ในลำแม่น้ำ พบนางจันขายกล้วยและน้อยหน่าก็แวะเข้าไปดู นางจันเห็นนางแจ่มสนใจจะซื้อกล้วยและน้อยหน่าของตน จึงกล่าวด้วยถ้อยคำอ่อนหวานว่าจะ เชิญแม่แวะมาทางนี้แล้วซื้อกล้วยกับน้อยหน่าของจันสักหน่อยซิจะแม่คุณ ผลไม้ของจันนำมากินนะจะคุณนาย...”¹³⁹

¹³⁷ Frederick Arthur Neale, *Narrative of a Residence in Siam* (London : National Illustrated Library, 1971), p. 102.

¹³⁸ ชุนวิจิตรมาตรา, *สองลำน้ำเจ้าพระยา* (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสาวสมัครจิต งามพินิต), หน้า 15.

¹³⁹ สังฆราช ปาลเลอกัวซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม*, หน้า 376.

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงลักษณะการค้าภายในว่ามักจะอยู่ตามริมแม่น้ำ ลำคลอง โดยเฉพาะในบริเวณที่แม่น้ำสายสำคัญๆ ไหลผ่านเช่น ที่ราบตอนกลางของประเทศเป็น บริเวณที่มีการค้าคึกคักมากกว่าที่อื่นๆ¹⁴⁰ และจากบันทึกของจอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) ชาวอังกฤษที่เดินทางเข้ามาในไทยในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้บรรยายถึงสภาพการค้าภายในของไทยใน ขณะนั้นไว้ว่า "ในลำคลองเมืองแน่นไปด้วยเรือบรรทุกข้าว เกลือ ผ้าฝ้าย ปลาแห้ง น้ำมัน (เข้าใจ ว่าเป็นน้ำมันมะพร้าว) สีย้อมผ้า ฯลฯ เร่ขายทั่วไป"¹⁴¹

ดังนั้นการคมนาคมทางน้ำจึงมีความสำคัญต่อการขนส่งและการค้า¹⁴² เป็นอย่างยิ่ง ความเจริญในด้านสถานที่และการค้าก็เริ่มจากบริเวณที่อยู่ใกล้ๆ กับพระบรมมหาราชวังเนื่องจาก มีบ้านเรือนและผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ตลาดน้ำที่สำคัญก็มักจะกระจายอยู่ตามริมแม่น้ำ ลำคลองที่สำคัญ อาทิเช่น ตลาดน้ำบางกอกน้อย ตลาดน้ำคลองบางหลวง ตลาดน้ำวัดทอง ตลาดน้ำคลองดาวคะนอง ตลาดน้ำท่าเตียน ตลาดน้ำคลองมหานาคและบริเวณตลาดน้ำคูคลอง พระนครเดิม¹⁴³ ตลาดน้ำที่อยู่ตามคลอง หรือชอยต่างๆ จะเป็นตลาดขนาดเล็ก ส่วนตลาดน้ำ ขนาดใหญ่จะอยู่บริเวณปากคลอง¹⁴⁴ ซึ่งพบว่าตามลำน้ำต่างๆ โดยเฉพาะในแม่น้ำเจ้าพระยามี เรือต่างๆ จอดเรียงรายเป็นแพออกมาเกือบครึ่งแม่น้ำเจ้าพระยา¹⁴⁵ ซึ่งสังฆราชปาลเลอกซ์ (Pallegoix) ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของแหล่งการค้าทางน้ำว่า

¹⁴⁰ James C. Ingram, *Economic Change in Thailand since 1850* (Stanford : Stanford University Press, 1956), p. 19.

¹⁴¹ John Crawford, *Journal of An Embassy from The Governor-General of India to The courts of Siam and Cochin China*, p. 117.

¹⁴² ปิยนาด บุณนาค และคณะ, *คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อกรุงเทพมหานครในรอบ 200 ปี (พ.ศ.2325-2525)* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 82.

¹⁴³ ทุนเกศ จันทกานนท์, "ประวัติความเป็นมาและการขยายตัวการค้าของชาวจีนในกรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ.2398-2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 7.

¹⁴⁴ ดูเพิ่มเติมใน ปิยนาด บุณนาค, "การตัดถนนสายใหม่ๆ ในกรุงเทพฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," ใน *การวางรากฐานในการคมนาคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (กรุงเทพมหานคร : ทุนวิจัยรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518).

¹⁴⁵ กาญจนาคพันธ์ (นามแฝง), *เมื่อวานนี้ เล่ม 1* (พระนคร : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2519), หน้า 28.

“...ราชอาณาจักรสยามน่าจะเป็นประเทศแห่งการค้าโดยธรรมชาติ
ล่าคลอง แม่น้ำเป็นเส้นทางสัญจรของเรือเป็นอันมากกับถนน ซึ่งนำ
สินค้ามาขายลงในร้านค้าหรือคลังสินค้าในพระนครภายในประเทศ”¹⁴⁶

พ่อค้าชาวจีนเองก็นิยมเปิดร้านค้าย่อย โดยส่วนมากจะเป็นเรือแพตามริมแม่น้ำ
ล่าคลองที่สำคัญๆ เพื่อทำการค้าขาย ตามสองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยาจะพบเรือแพของชาวจีน
จอดอยู่เป็นจำนวนมาก ดังข้อความที่ว่า

“...ตามสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณที่ผ่านตัวเมืองกรุงเทพฯ นั้น
เรียงรายไปด้วยเรือแพซึ่งมีระยะทางยาวประมาณ 4 - 5 ไมล์
ขนาดของเรือแพเหล่านี้ก็ใกล้เคียงกันเป็นส่วนมากคือ ประมาณ
30 - 40 ตารางฟุต เป็นเรือแพแผ่นชั้นเดียว ฝาขัดตะ และหลังคา
มุงจาก ซึ่งเรือแพเหล่านี้เกือบทั้งหมดมีเจ้าของเป็นชาวจีน”¹⁴⁷

เรือแพของพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้จะขายสินค้าต่างๆ ทั้งสินค้าภายในประเทศและสินค้าจาก
ต่างประเทศ โดยเฉพาะสินค้าที่มาจากประเทศจีน การค้าภายในของไทยในขณะนั้นคึกคักมาก
จอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ได้กล่าวถึงสภาพการค้าของกรุงเทพฯ ในต้นรัตนโกสินทร์ว่า
“สองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแพร้านค้าของชาวจีน”¹⁴⁸ ซึ่งประมาณกันว่าในกรุงเทพฯ มีแพ
ร้านค้าของพ่อค้าชาวจีนประมาณ 70,000 ร้าน เป็นระยะทางยาวถึง 6 ไมล์¹⁴⁹ จากที่กล่าวมา
ทั้งหมดแสดงให้เห็นว่าการค้าย่อยในขณะนั้น พ่อค้าชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทที่สำคัญ

¹⁴⁶ สังฆราช ปาลเลอกัวร์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 28.

¹⁴⁷ D.B. Bradley, *The Bangkok Calendar* (Bangkok : American Missionary Association, 1871),
pp. 111 - 112.

¹⁴⁸ John Crawford, *Journal of An Embassy from The Governor-General of India to The
courts of Siam and Cochin China, Vol.II, (1830), p. 79.*

¹⁴⁹ D.B. Bradley, *The Bangkok Calendar*, p. 133.

* สกีนเนอร์ (2529, หน้า 106.) และ เซอร์จอห์น บาวริง (1969, p.85.) คาดคะเนว่ามีร้านค้าของชาวจีน
เป็นระยะทาง 4 ไมล์.

นอกจากมีบทบาทในการเป็นพ่อค้าย่อยแล้ว ยังพบว่าพ่อค้าชาวจีนเข้ามาทำการค้าใน ลักษณะการค้าแบบเร็วด้วย กล่าวคือ พ่อค้าชาวจีนจะพายเรือขึ้นล่องตามแม่น้ำ ลำคลองขาย อาหาร เช่น ข้าวต้มปลา บะหมี่เกี๊ยว เป็นต้น¹⁶⁰ รวมทั้งสิ่งของที่ใช้ในชีวิตประจำวันโดยจะพายขึ้น ล่องแทบทุกๆ ชั่วโมง¹⁶¹ การค้าแบบนี้ส่วนใหญ่พ่อค้าชาวจีนมักจะนำสินค้าไปเร่ขายตามชุมชน ที่อยู่ทั้งนอกเขตและใจกลางเมืองที่เป็นย่านการค้า พ่อค้าเร่ชาวจีนมีอยู่ทั่วไปทั้งทางบกและทาง น้ำ แต่ใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก เรือเร่ของพ่อค้าชาวจีนมีอยู่เป็นจำนวนมากนับร้อยๆ ลำ พายล่องขึ้นตามแม่น้ำและลำคลองต่างๆ เรียกลูกค้าโดยนำสินค้าต่างๆ ไปขายถึงที่ โดยเรือ เร่เหล่านี้จะมีตาเหลวปักไว้เพื่อให้รู้ว่าเป็นเรือค้าขาย เซอร์จอห์น บาวริง (Sir John Bowring) ได้กล่าว ถึงการทำการค้าของชาวจีนไว้ว่า "พวกเขาเหล่านี้ได้แทรกซึมไปทุกหนทุกแห่งในที่สุดสามารถเดิน ทางเข้าไปภายในส่วนต่างๆ ของประเทศ และเป็นที่ยิ่งตระหนักดีแล้วว่ามีผลกำไร"¹⁶² บทบาทการเป็นพ่อค้าเร่ของชาวจีนนี้สัมพันธ์กับความเป็นอยู่ของราษฎรไทย กล่าวคือ ราษฎรที่ อาศัยอยู่ในท้องถิ่นไกลๆ ก็สามารถที่เลือกซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคจากพ่อค้าเร่เหล่านี้ได้

ถึงแม้ว่าชาวจีนจะเข้ามามีบทบาททางการค้าภายในของไทยเกือบทั้งหมดก็ตาม แต่ก็ พบว่ามีคนไทยบางส่วนที่สนใจทำการค้า โดยส่วนมากจะเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย เนื่องจาก ผู้ชายต้องถูกเกณฑ์แรงงาน แม่ค้าคนไทยนิยมขายอาหารประเภทขนมหวาน โดยพายเรือเร่ขาย สินค้าขึ้นล่องตามแม่น้ำ ลำคลองควบคู่ไปกับพวกพ่อค้าชาวจีน นอกจากนี้แม่ค้าชาวไทยบางคนก็ จะซื้อสินค้าจากร้านใหญ่ใส่เรือล่องไปขายตามบ้านของชาวไร่ ชาวนาเพื่อแลกข้าว ดังนั้นจึงเรียก พ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้ว่า "พ่อค้าแม่ค้าแลกข้าว"¹⁶³ พ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้จะมีกำไรมากกว่าการค้าขาย

¹⁶⁰ กาญจนาคพันธ์ (นามแฝง), เมื่อวานนี้ เล่ม 1, หน้า 24.

¹⁶¹ เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, "สภาพการค้าของไทยระหว่างปีพ.ศ.2325-2393," หน้า 51.

* ตาเหลว เป็นซีกไม้ไผ่ปักไว้ด้วยกันเป็นรูปสามเหลี่ยม ยอดแหลมราว 4-5 มุม ใช้ปักเป็นเครื่องหมาย ที่สิ่งของที่จะขาย

¹⁶² พูนเกษ จันทกานนท์, "ประวัติความเป็นมาและการขยายตัวการค้าของชาวจีนในกรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ.2398-2475," หน้า 8.

¹⁶³ สุวิทย์ ไททยวัฒน์, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ.2394-2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 210.

ภาพที่ 8 ภาพวาดพ่อค้าเร่ชาวจีนพายเรือขายสุรา

ภาพที่ 9 ภาพวาดพ่อค้าเร่ชาวจีน

ที่มา : ศุภรัตน์ เลิศพาณิชกุล, "การค้าภายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," วารสาร
 สุโขทัยธรรมมาธิราช 8,3 (กันยายน - ธันวาคม 2538) : 110.

และเมื่อทำการค้าขายไปสักระยะหนึ่งก็สามารถสะสมทุนได้เป็นจำนวนมากแล้วจึงจะขยายกิจการเป็นพ่อค้าคนกลางซื้อข้าวส่งออกนอกประเทศในเวลาต่อมา¹⁵⁴

แต่อย่างไรก็ดี ชาวจีนก็ได้เข้ามามีบทบาทที่สำคัญในทางการค้าภายในประเทศ หรือกล่าวได้ว่าเป็นผู้ควบคุมกิจการค้าภายในประเทศของไทยไว้ได้เกือบทั้งหมดนับตั้งแต่เป็นพ่อค้า ผูกขาด พ่อค้าคนกลาง พ่อค้าเร่และพ่อค้าย่อย สังฆราชปาลเลอกัวซ์ (Pallegoix) ได้กล่าวถึงสภาพการค้าและชาวจีนในขณะนั้นดังนี้

“...เพราะฉะนั้นจึงสังเกตได้ว่าชาวจีนทุกคนมีหัวการค้าอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น จากเหนือจรดใต้ล้วนแต่มีการเคลื่อนไหวไปทั่วลำคลองแม่น้ำเป็นเส้นทางจราจรของเรือเป็นอันมาก ซึ่งนำสินค้ามาขายในบ้านค้าหรือพระคลังในพระนครภายในประเทศ การค้ามักจะดำเนินไปด้วยการแลกเปลี่ยนสินค้ากันเสียเป็นส่วนมากโดยเฉพาะคนจีนมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง”¹⁵⁵

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าชาวจีนเป็นผู้ประกอบการค้า และขนส่งสินค้า โดยชาวจีนเหล่านี้จะทำการค้าอยู่ทั่วราชอาณาจักร จึงกล่าวได้ว่าการค้าภายในประเทศในเวลานี้ตกอยู่ในกำมือของชาวจีนอย่างสิ้นเชิง

3. การเก็บภาษีอากร

นอกจากการค้าจะนำรายได้จำนวนมากมาสู่รัฐแล้ว การเก็บภาษีอากรก็เป็นอีกแหล่งหนึ่งที่ทำรายได้ให้แก่รัฐเป็นจำนวนไม่น้อย นายวอลเตอร์ เอฟ เวลล่า (Walter F.Vella) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการเก็บภาษีอากรไว้ดังนี้

“...รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพยายามอย่างยิ่งที่จะเพิ่มพูนรายได้ของบ้านเมือง และพยายามเปลี่ยนแปลงการเก็บภาษีอากรในรูปของสินค้าและแรงงานให้เป็นการชำระด้วย

¹⁵⁴ เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, “สภาพการค้าของไทยระหว่างปีพ.ศ.2325-2393,” หน้า 61.

¹⁵⁵ สังฆราช ปาลเลอกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 306.

เงินตรา มีเหตุผลหลายประการที่รัฐบาลจำเป็นต้องเพิ่มรายได้และเพิ่มจำนวนเงินตราให้มีมากขึ้น...รัฐบาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 3 ต้องเผชิญกับรายจ่ายที่หนักกว่าสมัยรัชกาลก่อนๆ เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกที่เคร่งครัดยิ่ง ได้ทรงอุทิศเงินทองมากมายเพื่อทะนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนา ยิ่งกว่านั้นในด้านการป้องกันประเทศบ้านเมืองก็ต้องจัดสรรเงินเป็นจำนวนมากเพื่อการสงคราม มากกว่าที่ควรจะใช้จ่ายในรัชกาลก่อนๆ เสียอีก งานที่ต้องใช้เงินจำนวนมากอีกอย่างคือ งานก่อสร้างโครงการต่างๆ ซึ่งต้องอาศัยแรงงานชาวจีน จึงต้องใช้เงินมากกว่าการเกณฑ์แรงงานจากพวกชาวไทยที่มีความชำนาญน้อยกว่า..."¹⁵⁶

จากข้อความในข้างต้นแสดงให้เห็นว่า รายได้จากการจัดเก็บภาษีอากรมีความสำคัญต่อการทะนุบำรุงบ้านเมืองเป็นอย่างมาก รายได้จากภาษีอากรส่วนมากถูกนำมาใช้ในการทะนุบำรุงบ้านเมืองในด้านต่างๆ เช่น ในด้านการป้องกันประเทศ ด้านการศาสนา การปูนบำเหน็จรางวัลให้แก่ข้าราชการ หรือใช้จ่ายในการติดต่อกับต่างประเทศ เป็นต้น

การจัดเก็บภาษีอากรนับเป็นวิธีการหนึ่งในการฟื้นฟูทางเศรษฐกิจของรัฐ ทำให้เกิดการขยายตัวของเงินตรา และการขยายตัวของการค้าในรูปแบบใหม่ซึ่งมีคนกลางระหว่างรัฐกับราษฎรและราชธานีกับหัวเมือง¹⁵⁷ การที่รัฐนำวิธีการประมวลผูกขาดภาษีอากรมาใช้แทนการที่รัฐเก็บเองโดยตรงนับเป็นการลดบทบาทของพระคลังสินค้าและเปิดโอกาสให้เอกชนมีบทบาทมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงในการจัดเก็บภาษีอากรในปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งพัฒนาต่อมาเป็นระบบเจ้าภาษีนายอากรในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ซึ่งระบบดังกล่าวได้กลายมามีบทบาทที่สำคัญต่อการขยายตัวของการค้าทั้งภายในและภายนอกประเทศอีกด้วย

¹⁵⁶ วอลเตอร์ เอฟ. เวลส์, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, หน้า 33.

¹⁵⁷ ชลดา โกวิทมตา, "ทาสกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2448," หน้า 82.

ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 การจัดเก็บภาษีอากรมีลักษณะเช่นเดียวกับสมัยอยุธยาตอนปลาย คือรัฐบาลเป็นผู้ผูกขาดการเก็บภาษีอากร โดยในสมัยรัชกาลที่ 1 การเก็บภาษีอากรยังมีไม่มากนัก เช่น ภาษีสุรา ภาษีบ่อนเบี้ย ภาษีขนอนตลาด ภาษีค่าน้ำ ภาษีสมภักษร ภาษีสวนและค่าน้ำ¹⁵⁸ มาในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้เพิ่มการเก็บภาษีอากรใหม่ๆ ขึ้นมา ได้แก่ ภาษีที่ดิน ภาษีสุรา ภาษีการพนัน ภาษีการประมง ภาษีโรงเรือน ภาษีต่างด้าว (ผูกบั้งจีน) รวมทั้งการให้สัมปทานจากของต้องห้ามคือ ดีบุก ไม้ยาง รั้งนกนางแอ่น พริกไทย กฤษณา งาช้าง ภาษีผ่านด่าน ภาษีฟองตุน น้ำตาล กระดาษ ภาษีสวน ซึ่งจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ได้ประเมินรายได้จากการเก็บภาษีอากรในสมัยนี้ว่าประมาณ 25 ล้านบาท¹⁵⁹ และได้เพิ่มอีกเป็น 38 ชนิดในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่น ภาษีบ่อนเบี้ยจีน ภาษียวดย ภาษีเบ็ดเสร็จลงสำเนา ภาษีของต้องห้าม 60 รายการ ภาษีพริกไทย ภาษียาง ภาษีไม้แดง ภาษีเกลือ ภาษีน้ำมันมะพร้าว ภาษีน้ำมันต่างๆ ภาษีกะทะ ภาษียางต้น ภาษีชัน ภาษีพิน ภาษีจาก ภาษีกระแจะ ภาษีไผ่ป่า ภาษีไผ่รวก ภาษีดอกไม้สีสุก ภาษีไม้ค้ำพลู ภาษีไม้กงกระดาน จงกูด สมอ พังงา ภาษีไม้ซุง ภาษีฝ้าย ภาษียาลูบ ภาษีป้อ ภาษีคราม ภาษีเนื้อแห้งปลาแห้ง ภาษีเยื่อเคย ภาษีน้ำตาลทราย ภาษีน้ำตาลหม้อ ภาษีน้ำอ้อย ภาษีสำรวจ ภาษีเกาะตลาด ภาษีจันอับ ไข่ เทียนไข เนื้อ ขนมต่างๆ ภาษีปูน ภาษีเกวียนต่างๆ เรือจ้างทางโยง¹⁶⁰ พร้อมทั้งโปรดฯให้ยกเลิกภาษีอากรบางชนิดที่เคยเก็บมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เช่น ภาษีค่าน้ำ (คือการฆ่าสัตว์เล็ก ๆ เช่น ปลา กุ้ง ฯลฯ) ทรงอ้างว่าเป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรม¹⁶¹ ในปีพ.ศ.2368 โปรดฯให้ยกเลิกอากรรักษาเกาะ¹⁶² เนื่องจากเหตุผลเดียวกัน

¹⁵⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 300.

¹⁵⁹ John Crawford, *Journal of An Embassy from The Governor-General of India to The courts of Siam and Cochin China*, Vol.II, (1830), pp. 109 - 115.

¹⁶⁰ ดูเพิ่มเติมใน ญาคา ประภาพันธ์, "ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเก่า ยุคต้น" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519)

¹⁶¹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1199 เลขที่ 51. สารตราใหญ่ ถึงหัวเมืองขึ้นกับกรุงเทพฯ เรื่องพระราชกำหนดภาษีอากรต่างๆ.

¹⁶² เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4, (พระนคร : โรงพิมพ์เดลิแมส, 2476), หน้า 66.

คำว่า “ภาษา” ไม่ใช่คำที่เกิดใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เป็นคำที่ใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงระบบการตั้งภาษาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“...และการแต่เรือสำเภาไปค้าต่างชาติ ซึ่งเป็นการเสี่ยงทายเคราะห์ดีเคราะห์ร้ายอยู่หน่อยๆ ลดถอยไปด้วยเกิดอากรขึ้นใหม่ ได้เงินมาใช้ในราชการแผ่นดินดีกว่าทำอะไรค้าสำเภา...”¹⁶³

สมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์ทรงมีความเห็นที่สอดคล้องเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกทั้งยังประทานความเห็นเพิ่มเติมว่า คำว่า “ภาษา” มาจากภาษาจีน กวางตุ้งว่า “ปู้ซี”¹⁶⁴ โดยชาวจีนเป็นผู้นำวิธีการเก็บภาษีมารใช้ในเมืองไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา¹⁶⁵ ดังนั้นผู้ที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการช่วยรัฐบาลไทยเก็บภาษีมารในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็คือ ชาวจีน เนื่องจากเป็นผู้นำวิธีการเก็บภาษีมารเข้ามาใช้จึงทราบถึงวิธีการเก็บภาษีมารเป็นอย่างดี

3.1. เจ้าภาษีนายอากร* ในการเสนอเป็นเจ้าภาษีนายอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ ผู้ที่ขอประมูลจะต้องไปสำรวจดูว่าอาชีพใดที่มีรายได้ดีและจะเก็บภาษีได้ ก็จะนำเรื่องราวมาขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาขอเป็นเจ้าภาษี ดังเห็นได้จากจดหมายเหตุเจ้าพระยาจักรีที่มีถึงพระยารามณรงค์สงคราม เมืองกำแพงเพชร กล่าวว่

“...ด้วยเงินน้อยทำเรื่องยื่นว่าราษฎรปลูกทำสมภักสรในแขวงเมืองกำแพงเพชรซื้อขายเป็นอนาประโยชน์ชุกชุมมาหลายปี ยังมีตัวนายอากรเก็บเรียกอากรสมภักสรเข้าท้องพระคลัง

¹⁶³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชานุญาตแก้ไขการปกครองแผ่นดิน, หน้า 39.

¹⁶⁴ สมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์, รัชชธิธรรมเบ็ชฌมต่างๆ ภาคที่ 16, หน้า 12.

¹⁶⁵ สมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์, อธิบายตำนานภาษีมาร, หน้า 240.

* เจ้าภาษีนายอากร คือ ผู้เก็บภาษีมารจากราษฎรอย่างใดอย่างหนึ่ง คล้ายกับสรรพากรปัจจุบัน
นายอากร คือ ผู้ทำหน้าที่ผูกขาดการเก็บภาษีมารจากการทำการอย่างใดอย่างหนึ่งคล้ายสรรพสามิตในปัจจุบัน

มหาสมบัติเหมือนหัวเมืองอื่นไม่ เงินอากรยังเว้นว่างอยู่ ณ
 ปีเถาะ เบญจศก จีนน้อยจะขอรับพระราชทานเป็นต้นนายอากร
 รับทำอากรสมภักศร เมืองกำแพงเพชร ทูลเกล้าฯ ถวายปีหนึ่ง
 ขึ้นพระคลังมหาสมบัติ 3 ซึ่ง กรมหมื่นอับสรสุดาเทพา 10 ตำลึง
 รวม 3 ซึ่ง 10 ตำลึง โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งจีนน้อยเป็นขุนเทพอากร
 ส่งเงินปีละงวด...”¹⁶⁶

การถวายฎีกานี้จะต้องนำเรื่องเสนอต่อหน่วยงานที่รับผิดชอบแล้วให้เจ้านาย
 ฝ่ายหน้า หรือฝ่ายในนำขึ้นกราบบูดาพระมหากษัตริย์ และหากคนรับประกันซึ่งต้องเป็นคนที
 พระมหากษัตริย์ทรงรู้จัก พร้อมทั้งเสนอจำนวนเงินที่จะประมูลโดยรับรองว่าจะส่งเงินให้รัฐบาล
 เป็นจำนวนเท่าใด พร้อมกับจ่ายล่วงหน้าตามจำนวนที่ประมูลได้เป็นเวลาสองเดือน¹⁶⁷ โดยที่เหลือ
 ผ่อนส่งเป็นรายงวดตามแต่จะตกลงกัน ซึ่งพบว่าภาชีบางชนิดมีผู้เสนอรับประมูลกันมากมาย
 ดังนั้นพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ตัดสินโดยพิจารณาจากผู้ที่รับประกัน จำนวนเงินที่ประมูล จำนวน
 เงินที่จะจ่ายล่วงหน้า และผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าภาชีนายอากร ก็คือ ผู้ที่เสนอเงินประมูล
 จำนวนสูงสุดและได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนหรือหมื่น มีศักดินาถึง 400 ไร่ มีสิทธิ์ในการตั้งนายแทน
 ตัวว่าความในโจศศาลได้¹⁶⁸

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมานั้น พบว่าพ่อค้า
 ชาวจีนได้รับการแต่งตั้งให้เป็น “เจ้าภาชีนายอากร” มากกว่าคนไทยๆ ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าภาชี
 นายอากรมีเพียง 2-3 คนเท่านั้น และส่วนมากจะเป็นเจ้าเมือง เช่น พระยาศรีธรรมราชได้เป็นเจ้า
 ภาชีอากรวังนก พระพิทักษ์เทพธานี เจ้าเมืองกรุงเก่าได้เป็นเจ้าภาชีไม้ไผ่สุกสี¹⁶⁹ * ชาวจีนเห็นว่า

¹⁶⁶ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1204 เลขที่ 79/1. ราชสารตราเจ้าพระยาจักรีถึง
 พระยารมณรงค์สงคราม พระยากำแพงเพชร เรื่องให้แต่งตั้งจีนน้อยเป็นขุนเทพานายอากรสมภักศร เมือง
 กำแพงเพชร

¹⁶⁷ วอลเตอร์ เอฟ. เวลส์, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, หน้า 43.

¹⁶⁸ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, และ พระยาราชเสนา, เทศกาลโบราณ (พระนคร : โรงพิมพ์
 รุ่งเรืองธรรม, ม.ป.ป.), หน้า 51 - 52.

¹⁶⁹ มัลลิกา เรืองระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยในสมัย
 รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” หน้า 54.

* เมื่อพระพิทักษ์เทพธานีถึงแก่กรรม จีนตั้งชื่อ พ่อค้าชาวจีนได้เป็นเจ้าภาชีแทน

การได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าภาชีนายอากรนั้นเป็นการสร้างประโยชน์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและทางด้านสังคมให้แก่ตนเอง กล่าวคือ เป็นทางหารรายได้เพิ่มสำหรับตนเอง และในเวลาเดียวกันก็ได้รับยศ ตำแหน่งเป็นขุนนางไทยด้วย ซึ่งอำนาจและสิทธิของเจ้าภาชีนายอากรที่ได้รับจากรัฐบาลของไทยคือ

1. เจ้าภาชีนายอากรที่ทำภาชีเกี่ยวกับสินค้าชนิดใด ก็มักจะมีสิทธิในการซื้อขายสินค้าอย่างนั้นอย่างเต็มที่ หรือสามารถหาผลประโยชน์ต่างๆ ได้ในเขตประมุขที่ดินผูกขาด โดยผู้อื่นจะมาซื้อขาย หรือหาผลประโยชน์อย่างใดอันเป็นการล่วงล้ำเขตไม่ได้ เว้นแต่เจ้าภาชีนายอากรนั้นๆ ยินยอม ดังข้อความที่ว่า

“...ให้ผู้ว่าราชการเมือง กรมการ หมายให้นายกำนัน นายบ้าน นายอำเภอประกาศป่าวร้องราษฎรซึ่งอยู่ในแขวงบ้านแขวงเมือง ให้รู้แจ้งทั่วว่าเกาะในทะเลฝั่งตะวันออกนี้ให้ขุนสมุทศิริรับอาสาเป็นเจ้าของระวางรักษาสงเงินเข้าท้องพระคลังเป็นประโยชน์กับแผ่นดิน ห้ามอย่าให้ราษฎรคนใดคนหนึ่งไปหาสิ่งของซึ่งเกิดในเกาะแลตัดฟันไปซื้อขายตามอำเภอใจได้เหมือนแต่ก่อน ถ้าราษฎรคนใดจะไปทำมาหากินในเกาะ ทำไร่ ทำสวน และตัดฟัน ซื้อขายกันเป็นอาณานิคมประโยชน์ก็ให้ไปว่ากล่าวต่อขุนรักษาสุมุทศิริให้รู้ก่อน ถ้าขุนรักษาสุมุทศิริยอมให้ทำจึงทำได้...”¹⁷⁰

2. สิทธิในการเรียกเก็บเงินภาชีอากร ราษฎรที่ทำการเพาะปลูกพืชผลอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับที่เจ้าภาชีนายอากรนั้นๆ ประมุขผูกขาดมาแล้ว เมื่อทำขึ้นหรือซื้อขายต้องเสียภาชีอากรให้แก่เจ้าภาชีนายอากรตามพิกัด ราษฎรที่เสียเงินให้แก่เจ้าภาชีนายอากรแล้วจะได้รับใบเสร็จไว้เป็นหลักฐานสำคัญว่าได้เสียภาชีอากรแล้วมีสิทธิซื้อขายต่อไป ดังข้อความที่ว่า

“...ถ้าเจ้าภาชีเรียกภาชีแก่ลูกค้าแล้วให้เจ้าภาชีทำฎีกาปิดตราให้ไว้แก่เจ้าของเป็นสำคัญอย่าให้วิวาทท่มเถียงกันได้...ถ้าเจ้าภาชีมาเรียกภาชี ก็ให้เจ้าของได้ ชัน น้ำมันยางบอกจำนวนได้ ชัน น้ำมันยางให้

¹⁷⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ 16, หน้า 225 - 226.

สิ้นเชิงอย่างได้ปิดบังอำพรางได้ ถ้าเจ้าของปิดบังอำพรางมิได้บอก
จำนวนจริงไม่สิ้น เจ้าภาษีจับได้ให้ปรับไหม ได้ ชัน น้ำมันยาง
ราษฎรผู้นั้นสืบลดเก่า...”¹⁷¹

เจ้าเมือง กรมการก็ต้องคอยเป็นหูเป็นตาให้กับเจ้าภาษีนายอากรในเรื่องนี้ด้วย
หากเจ้าเมือง กรมการเพิกเฉยไม่เอาธุระ ถ้าหากเจ้าภาษีนายอากรพบและฟ้องไปยังกรมกองแล้ว
เจ้าเมืองก็ได้รับการตำหนิมาก ด้วยเหตุนี้สิทธิในการเก็บอากรของเจ้าภาษีนายอากรจึงมีมากและ
ได้รับความสะดวกด้วยประการทั้งปวง

3. การได้รับสิทธิยกเว้นในการเกณฑ์แรงงานทั้งตัวของเจ้าภาษีนายอากร รวมทั้ง
บุคคลในครอบครัวและลูกน้อง ซึ่งปรากฏในคำสั่งแต่งตั้งและบอกสิทธิข้อนี้ไว้ชัดเจน คือ

“...อนึ่งห้ามอย่าให้ผู้รักษาเมือง กรมการ แขวงนายบ้าน
นายอำเภอ เกษะกุม...(ชื่อ นายอากร)...พรรคพวกแล
บ่าวทาสซึ่งไปทำการด้วยกะเกณฑ์ไปใช้ราชการเบ็ดเสร็จ
ซึ่งมิได้เป็นพนักงานและเก็บเรือ ยืมเรือ จงกวน กวรวีเยง
ถอพายเครื่องสำหรับเรือไปให้ช่วยทำ...(ชื่อภาษีอากร)...
แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นอันขาด...”¹⁷²

ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวจีนหาทางประมุขเป็น
เจ้าภาษีนายอากรต่างๆ ซึ่งได้รับอภิสิทธิ์ ความมั่งมี และมีความสุขสบายด้วย

4. การได้รับอำนาจตุลาการจากรัฐบาลในการชำระผู้กระทำความผิดต่อบุคคลใน
ครอบครัวและลูกน้อง หรือได้รับสิทธิพิเศษในการเป็นเจ้าของที่ดินอย่างกว้างขวางในบริเวณที่ดิน
ผูกขาดอากรนั้นๆ อยู่ หรือได้รับสิทธิตั้งทนายแทนตัวไปว่าความในโรงศาลได้ และมีสิทธิเช่าเฝ้า

¹⁷¹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1206 เลขที่ 80. สารตราตั้งเงินขายเป็น
ขุนประมุขราชทรัพย์เจ้าภาษี ได้ ชัน น้ำมันยาง ชัยนาท กรุงเทพฯ.

¹⁷² หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1207 เลขที่ 275. เรื่องตั้งนายยังเป็นหมื่น
ศรีสวรรค์นายอากร.

พระมหากษัตริย์เหมือนขุนนางไทยทั่วไป¹⁷³ รวมทั้งการได้นำพิพัฒน์สัตยาเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ด้วย ดังข้อความนี้

“...ครั้นถึงเทศกาลพระราชพิธี ตรุษสารท ให้ขุนภักดีสมบัติเจ้าภาษี มาพร้อมด้วยเจ้าเมืองกรมการ กราบถวายบังคมรับพระราชทาน น้ำพิพัฒน์สัตยาปีละ 2 ครั้ง ตามอย่างธรรมเนียมทุกปี...”¹⁷⁴

จะเห็นได้ว่าการเป็นเจ้าภาษีนายอากรนั้น ได้รับผลประโยชน์และอภิสิทธิ์ต่างๆ เป็นอย่างมาก จึงทำให้ชาวจีนจำนวนมากพยายามประมุขเป็นเจ้าภาษีนายอากรให้ได้

ชาวจีนที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรมีส่วนช่วยรัฐบาลในการหารายได้และผลประโยชน์ให้กับรัฐในรูปของการผูกขาดการเก็บภาษีอากร โดยที่รัฐไม่ต้องลงทุนอะไรเลยแต่ได้รับจำนวนเงินที่เป็นกอบเป็นกำตามกำหนดเวลา โดยเจ้าภาษีนายอากรชาวจีนเหล่านี้จะนำเงินภาษีอากรที่ตนประมุขได้มามอบให้แก่ทางการเป็นงวดๆ ตามที่กำหนด ในคราตั้งให้เป็นเจ้าภาษีนายอากรทุกๆ ฉบับ จะระบุว่า บุคคลผู้นั้นประมุขภาษีอากรด้วยจำนวนเงินเท่าใด ส่งกี่ครั้ง ครั้งละเท่าใด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“อากรเหล็กก้อน เมืองสวรรค เมืองชัยนาท จีนของประมุขปีละ 3 ชั่ง ส่งเงินปีละ 1 งวดในเดือน 4”¹⁷⁵

“อากรบ่อนเบี้ย เมืองสวรรค จีนสื่อประมุขปีละ 2 ชั่ง 15 ตำลึง ปีละ 2 งวด ส่งเดือน 4 และเดือน 10”¹⁷⁶

นอกจากนี้พบว่า พ่อค้าชาวจีนบางคนได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าภาษีนายอากรหลายชนิดด้วยกันเช่น เมืองสงขลา จีนลาวได้เป็นเจ้าภาษีอากรสมภักษรและอากรบ่อนเบี้ย เมืองไชยา จีนเงินได้

¹⁷³ สังคีต พิริยะรังสรรค์, ทุนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ.2475 - 2503), หน้า 32.

¹⁷⁴ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1207 เลขที่ 46/4. สารตราถึงกรุงเทพฯ นครชัยศรี ตั้งเจ้าภาษีท่านไม้ไผ่.

¹⁷⁵ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1208 เลขที่ 13. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองสวรรค เมืองไชยนาท เรื่องแต่งตั้งจีนของเป็นขุนบำรุงสมบัติ นายอากรเหล็กก้อน.

¹⁷⁶ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1208 เลขที่ 14. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองสวรรค เรื่องนำตั้งจีนสื่อเป็นขุนสมบัตินายอากรบ่อนเบี้ย.

เป็นเจ้าของอากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย อากรสมภักษรได้รับยกเว้นขุนเทพอากร¹⁷⁷

ชนชั้นปกครองของไทยจะมอบให้พ่อค้าชาวจีนที่ประมูลได้เข้ามาดำเนินการค้าแทน
รัฐบาลในรูปของการเก็บภาษีสินค้าที่ประมูลมาให้แก่รัฐบาล โดยที่ผู้ประมูลจะต้องจ่ายเงินจำนวน
หนึ่งให้แก่ทางการไทยเพื่อซื้อสิทธิในการออกไปซื้อสินค้าที่ต้องการผูกขาดตามขอบเขตและนำสินค้า
นั้นๆ มาจำหน่ายได้แต่เพียงผู้เดียว¹⁷⁸ ซึ่งจะพบว่าสินค้าบางชนิดมีพ่อค้าชาวจีน 1 หรือ 2 คน
เท่านั้นที่ประมูลได้ และพ่อค้าชาวจีนบางคนสามารถทำการผูกขาดสินค้าได้ถึง 90 ชนิด¹⁷⁹

การที่ทางการไทยให้ชาวจีนเป็นเจ้าของภาษีอากรทำการผูกขาดการค้าแทนนั้น สามารถ
ขยายการผูกขาดได้กว้างขวางและทั่วถึง เพราะผู้ที่ผูกขาดจะต้องไปสำรวจผลผลิตที่ตนต้องการ
ประมูลมาก่อนแล้วนำมาเสนอหรือขออนุญาตทางการไทยเพื่อเก็บภาษีสินค้าประเภทนั้นๆ
รวมทั้งต้องรับผิดชอบในการรวบรวมผลผลิตด้วย สังฆราชปาลเลอกซ์ (Pallegoix) และวิลเลียม
นัน (William Nunn) มีความเห็นตรงกันว่า การให้ผู้อื่นทำการผูกขาดสินค้านั้นดีกว่ารัฐบาลทำเอง
ทั้งนี้เพราะนอกจากจะทราบจำนวนผลผลิตได้ทั่วและกว้างขวาง อีกทั้งยังเป็นการประหยัดเวลา
และแรงงานของขุนนางไทยไว้ทำประโยชน์ในด้านอื่น เช่น การบริหารราชการแผ่นดิน การป้องกัน
ประเทศ¹⁸⁰ การออกไปสำรวจผลผลิตนี้เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าชาวจีนได้รับอภิสิทธิ์เหนือพ่อค้า
ชาติอื่นๆ รวมทั้งชาวดัตช์ กล่าวคือ ชาวจีนสามารถเดินทางไปมาได้ทั่วเขตพระอาณาจักร¹⁸¹

ดังนั้น พ่อค้าชาวจีนในฐานะเจ้าภาษีอากรจึงเป็นกลุ่มบุคคลที่เป็นเครื่องมือสำคัญ
ของทางการไทยที่ช่วยเก็บหาผลประโยชน์ให้แก่หลวงในลักษณะของการผูกขาดการค้าเก็บภาษีอากร
โดยที่หลวงไม่ต้องลงทุนอะไรก็ได้รับเงินเป็นกอบเป็นกำตามเวลาที่กำหนดไว้ อีกทั้งยังเป็นการ
ชดเชยรายได้ที่ขาดหายไปเพราะการยกเลิกการค้าผูกขาดการค้าโดยพระคลังสินค้า และในทาง
เดียวกันก็เป็นการเพิ่มพูนรายได้ทางด้านภาษีอากรภายในประเทศ ในขณะเดียวกันพ่อค้าชาวจีน
ก็ได้รับประโยชน์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมจากการเป็นเจ้าของภาษีอากร คือ การได้กำไร
จากการประมูลภาษีเป็นของตนดังข้อความที่ว่า "...แต่จีนฉลาดในกระบวนการแสวงหาทรัพย์สิน

¹⁷⁷ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1171 เลขที่ 6. เรื่องบัญชี เงินส่วย อากร สุรา
บ่อนเบี้ย สมภักษร และตลาดในปีจ.ศ.1171 .

¹⁷⁸ จี. วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 27.

¹⁷⁹ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, Vol.1, p. 87.

¹⁸⁰ มัลลิกา เรืองระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัย
รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 44.

¹⁸¹ จี. วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 102.

ผู้จักคิดต้นทุนกำไรดีกว่าไทย การประมุลภาษีอากรจึงได้แก่จีนทั้งหมด...¹⁸² อีกทั้งการเป็นเจ้าภาษีนายอากรนั้นเท่ากับได้เข้ามามีส่วนในระบบราชการของไทยและชนชั้นปกครองไทยจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับชาวจีนเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตน ชาวจีนก็ต้องเกี่ยวข้องกับชนชั้นปกครองของไทยเพื่อความสะดวกในการดำเนินธุรกิจ โอกาสในการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวจีนในประเทศไทยจึงเป็นสิ่งที่กระทำไม่ได้มากนัก

ระบบเจ้าภาษีนายอากรนี้แม้ว่าจะทำประโยชน์ให้รัฐมากก็ตาม แต่ในระยะต่อมาได้เริ่มกลายเป็นตัวขัดขวางอำนาจของส่วนกลาง เนื่องจากการเติบโตของระบบดังกล่าว ได้ส่งเสริมให้เจ้านาย โดยเฉพาะเจ้าภาษีนายอากรในส่วนภูมิภาคมีอำนาจมากขึ้น เพราะในความเป็นจริงแล้วอำนาจในส่วนกลางไม่สามารถเข้าไปควบคุมได้ถึง ในบางกรณีเจ้าเมืองเป็นเจ้าภาษีนายอากรเอง ยิ่งทำให้อิทธิพลมากขึ้นและหากจะทำการทำลายอำนาจส่วนกลางก็กระทำได้ และที่สำคัญคือส่งผลให้การบริหารงานเพื่อส่วนกลางขาดประสิทธิภาพลง เกิดการกินสินบน ยักยอก หรือส่งภาษีอากรไม่ครบจำนวน ประกอบกับหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านนี้โดยตรงยังไม่มี ทำให้ระบบขาดประสิทธิภาพ และยังสร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรโดยการถูกขูดรีด และเอารัศมีไปเปรียบจากบรรดาเจ้าภาษีนายอากร ฯลฯ เป็นต้น ประกอบกับความเจริญทางด้านตะวันตกที่เข้ามาในไทยในช่วงเวลาดังกล่าวด้วย

ดังนั้นทางรัฐบาลไทยจำเป็นต้องมีการปรับปรุงระบบดังกล่าวให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่เพื่อความเหมาะสมต่อไป

4. บทบาทด้านการเกษตรกรรม

ชาวจีนไม่เพียงเข้ามาประกอบอาชีพทางการค้าเท่านั้น แต่พบว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทในด้านเกษตรกรรมของไทยด้วย กล่าวคือ เมื่อแรกอพยพเข้ามาชาวจีนก็ทำการเลี้ยงสัตว์เช่น หมู ไก่ เป็ด และทำสวนครัวปลูกพืชหลายชนิดไว้บริโภคในครัวเรือน และเมื่อมีทุนทรัพย์จึงขยายเป็นการทำสวนทำไร่ และนำพืชบางชนิดเช่น ฝ้าย อ้อย พริกไทย ยาสูบ เป็นต้นเข้ามาปลูกในเมืองไทย

¹⁸² มัลลิกา เรืองระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 56.

4.1. อ้อย แต่เดิมคนไทยทำน้ำตาลจากต้นตาลโตนดและมะพร้าวเป็นส่วนใหญ่ ไม่ค่อยทำน้ำตาลจากอ้อยเพราะคนไทยไม่มีความชำนาญในการนำเอาอ้อยมาแปรรูปเป็นน้ำตาล ซึ่งมีกรรมวิธีในการผลิตที่ซับซ้อนกว่าการทำน้ำตาลจากต้นตาลโตนดและมะพร้าวมาก¹⁸³ แต่เนื่องมาจากการก่อตัวของอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในทศวรรษที่ 2350 จึงทำให้อ้อยกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญเพราะน้ำตาลทรายที่แปรรูปมาจากอ้อยนั้นได้ส่งออกไปขายต่างประเทศในปริมาณสูง จากบัญชีสินค้าส่งออกที่มีลลอคบันทึกไว้ ระบุว่า ในปลายรัชกาลที่ 3 น้ำตาลทรายเป็นสินค้าส่งออกของไทยที่มีมูลค่าสูงสุด โดยทำรายได้ให้แก่ไทยประมาณ 708,000 บาท¹⁸⁴ โดยผู้ที่บทบาทสำคัญในการนำอ้อยเข้ามาปลูก รวมทั้งบุกเบิกอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์คือ ชาวจีนแต้จิ๋ว¹⁸⁵ โดยเข้ามาทำไร่อ้อยในหัวเมืองชายทะเลตะวันออกและในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

จากหลักฐานที่มีอยู่พบว่าไร่อ้อยขนาดใหญ่และโรงงานทำน้ำตาลทรายมีอยู่เป็นจำนวนมากในเมืองสาครบุรี นครชัยศรี ฉะเชิงเทรา บางปลาร้อย และพนัสนิคม นอกจากนี้ยังมีการผลิตอยู่บ้างที่บางคูเวียงในเมืองนนทบุรี และทางหัวเมืองตะวันตกแถบเมืองกาญจนบุรี สุพรรณบุรี¹⁸⁶ โดยเฉพาะที่นครชัยศรีมีโรงงานน้ำตาลทรายประมาณ 30 โรง ซึ่งอุตสาหกรรมดังกล่าวเริ่มอย่างจริงจังเมื่อประมาณปีพ.ศ.2353 โดยรัฐบาลไทยให้การสนับสนุนชาวจีนในการผลิตน้ำตาลทรายจากอ้อย และเพียงไม่กี่ปีอุตสาหกรรมการทำน้ำตาลก็เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว โดยในระยะแรกผลิตได้ปีละ 30,000 หาบ และในปีพ.ศ.2365 ผลิตได้ 60,000 หาบ¹⁸⁷ และสามารถส่งออกไปขายยังต่างประเทศได้เป็นจำนวนมาก เช่นในปีพ.ศ.2365 ส่งออกราว 80,000 หาบ ปีพ.ศ.2387 ส่งออกราว 100,000 หาบ และในปีพ.ศ.2392 ส่งออกถึง 107,000 หาบ¹⁸⁸

¹⁸³ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "การเกษตรเพื่อการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," วารสารสุโขทัย อรรถมาธิราช 7,3 (กันยายน - ธันวาคม 2537) : 84.

¹⁸⁴ Malloch, Siam : Some General Remarks on its Production, pp. 34 - 51. อ้างถึงใน เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, "สภาพการค้าของไทยระหว่าง พ.ศ.2325 - 2398," หน้า 71.

¹⁸⁵ Sarasin Viraphol, Tribute and Profit : Sino-Siamese Trade 1652-1853, pp.178 - 179.

¹⁸⁶ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "การเกษตรเพื่อการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," หน้า 86.

¹⁸⁷ มัลลิกา เรืองระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 62.

¹⁸⁸ อัมมาร สยามวาลา, "การค้าระหว่างประเทศกับระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ (พ.ศ.2363-2398)," ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.2484 (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), หน้า 160 - 161.

ชาวจีนเป็นแรงงานหลักในการเพาะปลูกอ้อยป้อนให้แก่โรงงานทำน้ำตาลทราย เนื่องจากชาวจีนอพยพกระจายไปเพาะปลูกอ้อยอยู่ทั่วไปตามแหล่งผลิตน้ำตาลทรายต่างๆ หลายเมือง ด้วยเหตุนี้ชาวจีนจึงเป็นแรงงานที่สำคัญที่สุดในการปลูกอ้อยป้อนโรงงานน้ำตาล ส่วนเกษตรกรชาวไทยก็มีอยู่บ้างแต่เป็นส่วนน้อย ซึ่งเกษตรกรไทยส่วนมากเป็นผู้ผลิตอิสระที่ปลูกอ้อยขายโรงงานน้ำตาลมากกว่าเป็นแรงงานรับจ้างปลูกอ้อยเช่นชาวจีน¹⁸⁹

4.2. **พริกไทย** เป็นสินค้าที่ขึ้นชื่อของไทยตั้งแต่เริ่มติดต่อกับพ่อค้าชาวตะวันตกในพุทธศตวรรษที่ 21 แต่หลังจากสมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้นมา สันนิษฐานว่าการเพาะปลูกพริกไทยคงเสื่อมโทรมลงเพราะ ไม่พบหลักฐานว่าอยุธยาส่งพริกไทยออกไปขายยังต่างประเทศอีกจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงมีการส่งออกอีกครั้งหนึ่ง¹⁹⁰ และผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการปลูกพริกไทยเพื่อการค้าก็คือชาวจีนแต่จิว ซึ่งชาวจีนพวกนี้มีความชำนาญในการปลูกพริกไทยตั้งแต่อู่ในประเทศจีน ดังนั้นเมื่อเข้ามาในเมืองไทย คงได้นำเอาประสบการณ์ดังกล่าวมาริเริ่มบุกเบิกการปลูกพริกไทยขึ้นเพื่อส่งออกขายยังต่างประเทศ¹⁹¹

ในสมัยรัชกาลที่ 2 ชาวจีนแต่จิวได้เข้าไปปลูกพริกไทยอยู่ที่จันทบุรีอย่างหนาแน่น กล่าวได้ว่าพริกไทยส่วนใหญ่ของประเทศที่ผลิตได้มาจากจันทบุรี และเกือบทั้งหมดที่ผลิตได้จะส่งไปจำหน่ายยังประเทศจีนโดยมีปริมาณส่งออกประมาณ 60,000 หาบต่อปี¹⁹² นอกจากจันทบุรีที่เป็นแหล่งผลิตที่สำคัญแล้ว ยังมีการปลูกพริกไทยตามเมืองต่างๆ เช่น พังใหญ่ (ตราด) บางปลาสร้อย (ชลบุรี) และนครชัยศรี และเมืองเหล่านี้ก็ล้วนแต่เป็นเมืองที่มีชาวจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก¹⁹³ ในสมัยรัชกาลที่ 3 เขตปลูกพริกไทยได้ขยายจากแถบหัวเมืองชายทะเลตะวันออกมายังหัวเมืองต่างๆ ทางภาคใต้ เช่น ตรัง สตูล ปัตตานี และกัณฑ์ตัน ทั้งนี้เนื่องมาจากการค้าพริกไทยกับต่างประเทศได้เพิ่มปริมาณมากขึ้น

แต่อย่างไรก็ตาม จันทบุรีก็ยังเป็นแหล่งผลิตพริกไทยที่สำคัญที่สุด นายเฮนรี เบอร์นี (Henry Burney) ได้รายงานว่ามีปริมาณพริกไทยที่ผลิตได้ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นมีจำนวน

¹⁸⁹ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "การเกษตรเพื่อการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," หน้า 86.

¹⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

¹⁹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ, หน้า 109.

¹⁹² จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2515), หน้า 97 และ 103.

¹⁹³ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit : Sino-Siamese Trade 1652-1853*, p. 178.

70,000 หาบ¹⁹⁴ ซึ่งเป็นพริกไทยที่ผลิตได้จากที่จันทบุรีถึง 20,000 หาบ¹⁹⁵ และจากการที่พริกไทยเป็นสินค้าที่ตลาดต่างประเทศต้องการมากจึงถูกจัดเป็นสินค้าผูกขาดของรัฐบาล

4.3. **ยาสูบ** การปลูกยาสูบในเมืองไทยคงทำกันมานานแล้ว หากแต่ยังทำอยู่ในเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองเท่านั้น¹⁹⁶ เป็นสิ่งบริโภคที่จำเป็นในครอบครัวเช่นเดียวกับหมากและพลูดังนั้นแทบทุกครอบครัวคงจะปลูกยาสูบเพื่อทำยาเส้นไว้สูบกิน¹⁹⁷ แม้ว่าชาวไทยนิยมบริโภคยาสูบกันมาก แต่ปริมาณการผลิตยาสูบในประเทศไม่เพียงพอ ดังที่ลาลูแบร์ (La Loubere) รายงานว่า “ยาสูบซึ่งทั้งหญิงชายติดกันเก่านั้นต้องนำเข้ามาจากมนิลาและจีนบวกกับที่ผลิตได้เองในประเทศคนไทยจึงจะเพียงพอแก่การบริโภคของคนไทย”¹⁹⁸ ความไม่เพียงพอของยาสูบนั้นมีมาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เพราะยังต้องสั่งซื้อยาสูบมาจากชวา แต่เมื่อจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) เข้ามาและได้พบเห็นนั้นพบว่าไทยสามารถผลิตยาสูบได้เพียงพอสำหรับบริโภค และยังเหลือส่งออกไปจำหน่ายยังกัมพูชาและเวียดนามภาคใต้ได้อีกด้วย ดังข้อที่ว่า

“...เมื่อ 20 ปีก่อนโน้น สินค้าเหล่านี้ (ยาสูบ) ยังต้องสั่งเข้ามาจากชวา แต่ในปัจจุบันชาวสยามผู้บริโภคสินค้านี้สามารถผลิตได้ไม่เพียงสนองความต้องการของตนเท่านั้น แต่ยังมีเหลือ สามารถส่งออกไปจำหน่ายยังกัมพูชาและญวนในปริมาณที่สูงอีกด้วย...”¹⁹⁹

¹⁹⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ, หน้า 109. และ มัลลิกา เรืองระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” หน้า 61.

¹⁹⁵ มัลลิกา เรืองระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” หน้า 61.

¹⁹⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ชาวจีน ปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลง,” ศิลปวัฒนธรรม 5,2 (ธันวาคม 2526) : 42.

¹⁹⁷ สุพจน์ ใจเจียม, “การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นระหว่าง พ.ศ.2325-2393”, หน้า 63 - 64.

¹⁹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ชาวจีน ปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลง”, หน้า 42.

¹⁹⁹ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 103.

แต่การบริโภคยาสูบของคนไทยยังอยู่ในปริมาณที่มากอยู่ โดยมีแหล่งปลูกยาสูบที่สำคัญอยู่ที่
จีนหนุ่ยและบางปลาร้อย ซึ่งเป็นแหล่งที่มีชาวจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก จึงทำให้เข้าใจว่า
ชาวจีนน่าจะมีส่วนร่วมในการปลูกยาสูบเพื่อการค้า

4.4. **ฝ้าย** จากหลักฐานต่างๆ ทั้งจากรายงานของชาวต่างชาติ และเอกสารของ
ราชการ และข้อมูลต่างๆ จากวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวได้ว่าฝ้ายเป็นพืชไร่ที่
ปลูกกันมากที่สุด และคงปลูกกันในทุกภูมิภาค ส่วนในที่ห่างไกลจะทำการปลูกเพียงเล็กน้อยและ
ผู้ที่นำฝ้ายเข้ามาปลูกในไทยก็คือชาวจีนไหหลำ²⁰⁰ และบุคคลที่ปลูกฝ้ายเพื่อการค้าก็มีทั้งชาวไทย
และชาวจีน

ฝ้าย ปลูกเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันและเพื่อส่งไปขายยังต่างประเทศ ฝ้ายเป็นสินค้า
ออกที่สำคัญอย่างหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ และแหล่งผลิตฝ้ายที่สำคัญคือ ด้านตะวันตกที่ติดกับ
ทวายซึ่งจากหลักฐานต่างๆ สันนิษฐานว่าคงจะหมายถึง แถบเมืองกาญจนบุรีและสุพรรณบุรี
จอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ได้บันทึกถึงการปลูกฝ้ายไว้ว่า ฝ้ายไม่ชอบขึ้นในท้องที่ที่มี
น้ำท่วมโดยปลูกกันมากในเมืองนครศรีธรรมราช ปากแพรก (กาญจนบุรี) และตามทีดอน²⁰¹

จะเห็นได้ว่าชาวจีนที่ประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมนิยมทำไร่มากกว่าทำสวนและแทบจะ
ไม่มีชาวจีนคนใดที่สนใจทำนาเลย เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะชาวจีนที่อพยพเข้ามาในระยะนี้ส่วนมาก
อาศัยอยู่ในเมือง มีความชำนาญเฉพาะด้านการค้า²⁰² และจุดประสงค์ของการอพยพก็เพื่อสร้าง
ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ฉะนั้นชาวจีนจะประกอบอาชีพที่ได้รับค่าตอบแทนเร็วเช่น รับจ้างเป็น
กรรมกร หรือทำการค้าขาย ประการสำคัญคือชาวจีนที่อพยพเข้ามายังมีครอบครัวอยู่ในประเทศ
จีน และหวังที่จะกลับไปหาครอบครัว จึงไม่ปรารถนาจะสร้างหลักฐานเป็นปึกแผ่นในไทย อีกทั้ง

²⁰⁰ มัลลิกา เรืองระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัย
รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 60.

²⁰¹ John Crawford, *Journal of An Embassy from The Governor-General of India to The
courts of Siam and Coochin China, Vol.II, (1830), pp. 424 - 425.* อ้างถึงใน ชัย เรืองศิลป์,
ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2325-2453 (ด้านเศรษฐกิจ), หน้า 106.

²⁰² จี. วิลเลียม สกินเนอร์, *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*, หน้า 97.

การทำนาเป็นงานที่ถาวรต้องมีที่ดินเป็นปึกแผ่น และมีกำไรน้อย ชาวจีนจึงไม่นิยมทำ²⁰³ ส่วนการทำไร่ของชาวจีนนั้น ชาวจีนมีความขยันและอดทนจึงทำได้ดีกว่าราษฎรไทย และชาวจีนที่เป็นเจ้าของไร่ยังได้รับความช่วยเหลือจากกรรมกรจีนซึ่งอพยพมาหางานทำในไทย ฉะนั้นการขยายการทำไร่ของชาวจีนจึงเป็นการช่วยเหลือชาวจีนด้วยกันให้มั่งคั่ง และยังมีผลต่อเศรษฐกิจของไทยคือ ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรกรรมมีเพิ่มมากขึ้น

5. อุตสาหกรรม

5.1. **อุตสาหกรรมน้ำตาลทราย** ช่วงเวลาดังแต่สมัยรัชกาลที่ 2 (พ.ศ.2352 - 2367) จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2367 - 2394) นั้นเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจไทยที่กำกึ่งกันอยู่ระหว่างเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองและเศรษฐกิจแบบตลาดในดินแดนภาคกลางของราชอาณาจักรและบริเวณหัวเมืองชายทะเลตะวันออก²⁰⁴ และในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ เศรษฐกิจไทยที่ดำเนินในระบบศักดินามีรากฐานอยู่ที่การเกษตร การค้ากับต่างประเทศ และอุตสาหกรรมขั้นต้นบางประเภทได้แก่ อุตสาหกรรมน้ำตาลทราย อุตสาหกรรมต่อเรือสำเภา และอุตสาหกรรมเหมืองแร่ นั้น อาจกล่าวได้ว่าอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายเป็นอุตสาหกรรมที่มีความโดดเด่นที่สุด

แต่เดิมไทยผลิตน้ำตาลทรายจากมะพร้าวและตาลโตนดเป็นส่วนมาก สำหรับการผลิตน้ำตาลทรายจากอ้อยน่าจะมียูบั้งแต่คงไม่มากนักและคุณภาพก็ยังไม่ดี จากบันทึกของพ่อค้าชาวฮอลันดา (ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 หรือสมัยอยุธยาตอนปลาย) ที่เคยซื้อน้ำตาลทรายของไทย* ไปจำหน่ายที่เมืองอัมสเตอร์ดัมกล่าวว่า “น้ำตาลทรายของไทยเป็นน้ำตาลชั้นเลว สู้น้ำตาลทรายจากจีนไม่ได้”²⁰⁵ จนถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ.2353 - 2367) การผลิตน้ำตาลทรายจากอ้อยด้วยวิธีการหีบอ้อยเพื่อผลิตเป็นสินค้าสำหรับส่งออกภายใต้การสนับสนุนของทางการไทยจึงได้ก่อตัวขึ้นในปี

²⁰³ กมล จันทรส, อิทธิพลของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทยสมัยปัจจุบัน (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2506), หน้า 23.

²⁰⁴ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” วารสารสุโขทัยธรรมาธิราช 4,3 (กันยายน - ธันวาคม 2534) : 48.

* น้ำตาลทรายของไทยในระยะนั้น พวกฝรั่งเรียกว่า “น้ำตาลดำ”

²⁰⁵ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”, หน้า 48.

พ.ศ.2353²⁰⁶ และได้พัฒนาอย่างรวดเร็วสืบต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2367 - 2394) โดยผู้ที่เข้ามามีบทบาทที่สำคัญในอุตสาหกรรมประเภทนี้คือ “ชาวจีน”

จากรายงานของจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) นักการทูตชาวอังกฤษที่เข้ามาในไทย ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้กล่าวถึงอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายของไทยไว้ดังนี้

“...สยามสามารถผลิตน้ำตาลจากอ้อยได้เป็นเวลาประมาณ 13 ปีมาแล้ว ต่อมาชาวจีนได้รับอนุญาตจากทางราชการไทยให้ปลูกอ้อยทำน้ำตาลได้ ฉะนั้นจึงปรากฏว่าชั่วเพียงเวลาไม่กี่ปีต่อมาก็ได้มีการส่งเสริมสินค้านี้ ออกไปจำหน่ายนอกประเทศ อุตสาหกรรมนี้ได้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว จนถึงปัจจุบันนี้อาจกล่าวได้ว่า น้ำตาลทรายที่ส่งออกไปจำหน่าย นอกประเทศมีปริมาณถึง 80,000 หาบต่อปี”²⁰⁷

น้ำตาลทรายของไทยที่ผลิตได้ในเวลานั้นเป็นน้ำตาลทรายที่มีคุณภาพ มีความขาว เทียบได้กับน้ำตาลทรายจากรัฐเบงกอลของอินเดีย* อีกทั้งน้ำตาลทรายไทยมีราคาแพงโดยผู้ค้ำ น้ำตาลทรายเพื่อส่งออกสามารถได้กำไรอย่างสูง กล่าวคือผู้ค้ำน้ำตาลทรายสามารถซื้อ น้ำตาลทรายในตลาดกรุงเทพฯ ได้ในราคาหาบละประมาณ 7 - 7.50 บาท และเมื่อรวมกับภาษี ส่งออกอีกหาบละ 1.50 บาทแล้ว ราคาต้นทุนของน้ำตาลทรายจะตกอยู่ในราว 8.50 - 9 บาท ต่อหาบ** เมื่อพ่อค้าเหล่านี้นำน้ำตาลทรายไปขายในตลาดต่างประเทศ เช่น จีน สิงคโปร์ ปีนัง

²⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

²⁰⁷ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 102. อ้างถึงใน สุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”, หน้า 49.

* ในเวลานั้นน้ำตาลทรายจากรัฐเบงกอลของอินเดียเป็นน้ำตาลทรายที่มีชื่อเสียงในตลาดการค้า ระหว่างประเทศ

** ราคาน้ำตาลทรายที่กล่าวเป็นราคาน้ำตาลทรายที่ซื้อขายกันในช่วงทศวรรษที่ 2370 - ประมาณ พ.ศ.2384 ซึ่งในปีพ.ศ.2385 พบว่าทางการไทยได้ผูกขาดการค้าน้ำตาลทรายผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากร ทำให้ ราคาน้ำตาลทรายสูงขึ้นจากหาบละ 7 - 7.50 บาท เป็นหาบละ 9.50 บาท

และมะละกา จะได้กำไรสูงถึงประมาณ 60 เปอร์เซ็นต์²⁰⁸ ส่วนผู้ผลิตน้ำตาลทรายก็ได้กำไรจากการผลิตและการขายน้ำตาลทรายในอัตราที่สูงเช่นเดียวกัน

อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายขายตัวอย่างรวดเร็วจนสามารถส่งเป็นสินค้าออกในปริมาณสูงในเวลาไม่กี่ต่อมา กล่าวคือ อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายเริ่มก่อตั้งในปีพ.ศ.2353 หลังจากนั้นสิบกว่าปีคือในปีพ.ศ.2365 ไทยสามารถส่งน้ำตาลทรายไปจำหน่ายยังตลาดต่างประเทศได้ถึง 80,000 หาบ²⁰⁹ * ในด้านปริมาณของการส่งออกนั้น ตัวเลขที่ชาวต่างชาติระบุไว้ไม่ตรงกัน แต่จากรายงานบางฉบับที่พอจะเชื่อถือได้สรุปไว้ดังนี้คือ ในปีพ.ศ.236 ไทยส่งน้ำตาลทรายเป็นสินค้าออกในราว 80,000 หาบ²¹⁰ ในปีพ.ศ.2387 ส่งออก 100,000 หาบ และปีพ.ศ.2392 ส่งออก 107,000 หาบ²¹¹ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล กล่าวว่า จากการวิเคราะห์ความน่าเชื่อถือและเปรียบเทียบกับเอกสารต่างๆ ในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่ประมาณไว้ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไทยส่งน้ำตาลทรายเป็นสินค้าออกเฉลี่ยปีละ 50,000 - 90,000 หาบ²¹² แม้ว่าจะไม่มีตัวเลขการส่งออกน้ำตาลทรายในแต่ละปี แต่ในบัญชีสินค้าส่งออกที่พ่อค้าต่างชาติได้บันทึกไว้ล้วนกล่าวตรงกันว่า ในตอนต้นสมัยรัตนโกสินทร์ น้ำตาลทรายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญในระดับต้นของไทยดังตารางต่อไปนี้

²⁰⁸ อติศร หมวกพิมาย, "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2310 - 2398", หน้า 132, 223 - 224 และ 260. และ อัมมาร์ สยามวาลา, "การค้าระหว่างประเทศกับระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ พ.ศ.2363 - 2398", หน้า 161.

²⁰⁹ อติศร หมวกพิมาย, "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2310 - 2398", หน้า 257.

* ในปีพ.ศ.2365 เป็นปีแรกที่ไทยมีการบันทึกการส่งน้ำตาลทรายของไทยออกจำหน่ายยังต่างประเทศ

²¹⁰ John Crawford, *The Crawford Papers* (Bangkok : The Vajirana National Library, 1915), p. 111.

อ้างถึงใน อติศร หมวกพิมาย, "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2310 - 2398", หน้า 257.

²¹¹ James C. Ingram, *Economic Change in Thailand since 1850*, p. 123. อ้างถึงใน ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, "อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 53.

²¹² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, รัชกาลที่ 6 ค. 16.1/3 จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ 3 มกราคม 2464, หน้า 9. อ้างถึงใน ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, "อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 53.

ตารางที่ 3

การค้าระหว่างไทยกับปีนัง มะละกา และสิงคโปร์ ในช่วงปลายทศวรรษที่ 2363

สินค้าออก (มูลค่าเป็นรูป)	
น้ำตาลทราย	370,242
ข้าวสารและข้าวเปลือก	166,185
ยาสูบ	139,493
เครื่อง	77,208
ไม้ฝาง	72,633
เกลือ	68,647
ดินบุก	57,573
สินค้าอื่นๆ	176,804
รวม	1,128,785
สินค้าเข้า (มูลค่าเป็นรูป)	
สิ่งทอประเภทต่างๆ	425,603
ฝิ่น	141,151
สินค้าอื่นๆ	132,585
รวม	699,339
ไทยได้เปรียบดุลการค้า	429,446

ที่มา : Report of the trade of the 3 settlements, Prince of Wales Island Singapore and Malacca, *The Burney Papers, Vol.III, Part I*, pp. 187 - 189.

อ้างถึงใน : ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น," *วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช* 4,3 (กันยายน - ธันวาคม 2534) : 59.

ในปลายรัชกาลที่ 3 น้ำตาลทรายกลายเป็นสินค้าส่งออกของไทยที่มีมูลค่าสูงสุด โดย มัลลอค (Malloch) บันทึกไว้ว่าในปีพ.ศ.2393 น้ำตาลทรายทำรายได้ให้แก่ไทยประมาณ 708,000 บาท ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4

สินค้าส่งออกของไทยในปีพ.ศ.2393 เรียงตามมูลค่า

สินค้าออก	บาท	สินค้าออก	บาท
น้ำตาลทราย	708,000	น้ำมันหมูและไขมัน	146,000
หนังสือพิมพ์	503,000	กระวาน	124,000
ฝ้ายดิบ	450,000	เนื้อแห้ง	120,500
ไม้ฝาง	350,000	เปลือกไม้	110,000
ครั่ง	254,000	น้ำมันมะพร้าว	101,000
ตีบูกและเครื่องใช้ทำด้วยตีบูก	253,500	ไม้กฤษณา	100,000
ปลา	213,500	ยาสูบ	100,000
ผ้าฝ้าย	211,500	พริกไทย	99,000
เหล็ก	180,000	งาช้าง	80,000
รังนก	172,800	ง	31,000
ข้าว	150,000	อื่นๆ	1,127,000

รวมรายได้จากสินค้าส่งออกทั้งหมดประมาณ 5,584,800 บาท

ที่มา : D.E. Malloch, Siam : Some General Remarks on its Production, pp. 34 - 51.

อ้างอิงใน : ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น," วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช 4,3 (กันยายน - ธันวาคม 2534) : 60.

ด้วยเหตุที่การค้าน้ำตาลทรายได้ผลกำไรสูง ทำให้การซื้อขายน้ำตาลทรายในตลาดการค้าในเมืองไทยโดยเฉพาะที่กรุงเทพฯ คึกคักเป็นอย่างมาก ในบันทึกของชาวต่างชาติระบุว่าในปี พ.ศ.2385 มีเรือสินค้ามาจอดเทียบท่าที่กรุงเทพฯ 55 ลำ มีทั้งเรือที่มาจากบอมเบย์ สิงคโปร์ จีน และอยู่ 3 - 4 ลำที่มาจากอังกฤษโดยตรง ส่วนมากจะเข้ามาเพื่อบรรทุกน้ำตาลทรายออกไปขาย และในจำนวนนี้มีอยู่ 9 ลำที่เข้ามาเทียบท่าที่กรุงเทพฯ เป็นประจำทุกปี²¹³ ซึ่งรายงานนี้สอดคล้องกับเอกสารทางราชการของไทยในปีพ.ศ.2386 ที่ระบุว่า "...ทุกวันนี้ นายสลุบก่าบันเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพฯ มากกว่าแต่ก่อน น้ำตาลทรายหาใครจะพอบรรทุกสลุบก่าบันไม่..."²¹⁴ จากความรุ่งเรืองและความสำเร็จ รวมทั้งคุณภาพของน้ำตาลทรายในสมัยนี้ส่งผลให้คู่แข่งชั้นการผลิตน้ำตาลทรายของไทยคือ อาณานิคมของฮอลันดาที่เกาะชวา ซึ่งกำลังส่งเสริมพัฒนาการผลิตน้ำตาลทรายที่เกาะชวาเพื่อส่งออกให้ความสนใจในอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายของไทยเป็นอันมาก โดยส่งเจ้าหน้าที่ประจำบิดตาเวียที่ชื่อ นายธีโอดอร์ ชูมาน (Theodor Schuurman) มาดูการผลิตน้ำตาลทรายในไทยในปีพ.ศ.2371 นายชูมาน (Schuurman) ยอมรับในคุณภาพของน้ำตาลทรายของไทย และได้ติดต่อขอซื้อน้ำตาลทรายจากไทยไปจำหน่ายที่เปอร์เซีย ด้วยเหตุผลที่ว่าน้ำตาลทรายของไทยมีคุณภาพดีกว่า และราคาถูกกว่าน้ำตาลทรายของชวา²¹⁵

อาจกล่าวได้ว่าความต้องการน้ำตาลทรายของไทยในหมู่พ่อค้าต่างชาติเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้อุตสาหกรรมน้ำตาลภายในประเทศรุดหน้าอย่างรวดเร็วในระยะเวลาอันสั้น และทางการ

²¹³ R.A. Moore, *An Early British Merchant in Bangkok*, "Journal of Siam Society" (Bangkok : The Vajiranana National Library, 1959), p. 238. อ้างถึงใน อติศร หมวกพิมาย, "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2310 - 2398", หน้า 252.

²¹⁴ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1205 เลขที่ 20. กฏสำหรับพระยานครไชยศรี และพระยาชลบุรี.

²¹⁵ Henk C.M. Zoomers, "A Dutch Trade Expedition to, Siem in 1828," Paper presented at The International Conference on Thai Studies, Bangkok : Chulalongkorn University, 22 - 24 August 1984, pp. 6 - 18. อ้างถึงใน อติศร หมวกพิมาย, "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2310 - 2398", หน้า 258.

ไทยก็ให้การส่งเสริมสนับสนุนอย่างเต็มที่ จนสามารถครองตลาดแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ เป็นส่วนใหญ่²¹⁶ ในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อเนื่องถึงสมัยรัชกาลที่ 4 อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายมี อัตราการเจริญเติบโตมากยิ่งขึ้น มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกอ้อยและจัดตั้งโรงงานน้ำตาลทราย เมื่อครั้งที่จอร์จ ฟินเลย์สัน (George Finlayson) หนึ่งในตัวแทนของคณะทูตของจอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) ในปีพ.ศ.2363 ได้รับคำยืนยันเรื่องการผลิตน้ำตาลทรายของไทยจากพระยาสุริยวงษ์มนตรี (ดิศ บุนนาค ยศในขณะนั้น) ว่า “น้ำตาลทรายจะสามารถขยายการผลิตได้ ไม่สิ้นสุด”²¹⁷ การขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกอ้อยและโรงงานทำน้ำตาลทรายไปตามเมืองต่าง ๆ นั้นเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากหลายเมือง โดยในปีพ.ศ.2400 ทางกรไทยสามารถแบ่งพื้นที่การตั้ง เจ้าภาษีน้ำตาลทรายออกไปได้ถึง 3 เขต รวม 36 หัวเมือง ดังนี้คือ

เขตที่ 1 ตามลำน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่สมุทรปราการ นครเขื่อนขันธ์ ขึ้นไปถึงพิชัย สวรรคโลก กำแพงเพชร รวม 19 หัวเมือง

เขตที่ 2 หัวเมืองฝ่ายตะวันออก ได้แก่ จะเข็งเทรา นครนายก ปราจีนบุรี พนัสนิคม ชลบุรี บางละมุง ระยอง ตราด จันทบุรี รวม 9 หัวเมือง

เขตที่ 3 หัวเมืองฝ่ายตะวันตก ได้แก่ สาคบุรี นครไชยศรี สุพรรณบุรี สมุทรสงคราม ราชบุรี กาญจนบุรี ปราณบุรี รวม 8 หัวเมือง²¹⁸

น้ำตาลทรายเป็นสินค้าแปรรูปทางการเกษตรที่ต้องผ่านกรรมวิธีการผลิตที่สลับซับซ้อน ดังนั้นการลงทุนในการผลิตน้ำตาลทรายต้องใช้เงินลงทุนที่สูง จากเอกสารชิ้นต้นเกี่ยวกับการทำ อุตสาหกรรมน้ำตาลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเท่าที่มีอยู่ได้ให้ข้อมูลว่า โรงงานขนาดเล็กที่ไม่มีไร้อ้อยเป็นของตนเองต้องซื้ออ้อยจากเกษตรกรมาป้อนโรงงาน มีกำลังผลิตประมาณ 2,000 ทาบ ต่อปี ใช้ลูกจ้าง 120 คน ใช้เงินลงทุนประมาณ 5,940 บาท ส่วนโรงงานขนาดใหญ่ที่มีไร้อ้อยเป็น

²¹⁶ อติศร หมวกพิมาย, “กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2310 - 2398”, หน้า 258.

²¹⁷ George Finlayson, *The Mission to Siam and Hue the Capital of Cochin China in the years 1821 - 1822*, p. 168.

²¹⁸ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394 - 2404 (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2504), หน้า 25 - 28. อ้างถึงใน ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, “อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”, หน้า 54. และ อติศร หมวกพิมาย, “กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2310 - 2398”, หน้า 259

ของตนเอง คงต้องใช้เงินลงทุนเป็นหมื่นๆ บาทขึ้นไป เช่น การลงทุนของโรงงานน้ำตาลทรายของ หลวงที่จะเชิงเทรา โดยระหว่างปีพ.ศ.2381 - 2382 ใช้เงินลงทุนไปทั้งสิ้น 26,367.50 บาท²¹⁹ * และ ด้วยเหตุที่การตั้งโรงงานทำน้ำตาลทรายต้องใช้เงินลงทุนมาก ดังนั้นจะพบว่ากลุ่มบุคคลที่ลงทุนใน อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายจึงมีแต่พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางของไทย รวมทั้งชาวจีนที่ พอจะมีเงินทุนสะสมอยู่บ้าง เนื่องจากพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางไทยเป็นนกลุ่มที่เงินทุน สะสมอยู่มาก รวมทั้งมีอำนาจทางการเมืองที่เกณฑ์แรงงานไพร่ หรือสิ่งของต่างๆ ได้ ทำให้ชนชั้น มุสนายของไทยมักลงทุนตั้งโรงงานขนาดใหญ่^{**} ในขณะที่ชาวจีนอพยพมีทุนรอนอยู่จำกัดจึงลง ทุนตั้งโรงงานน้ำตาลทรายขนาดเล็ก ผู้ประกอบการลงทุนในโรงงานน้ำตาลทรายเท่าที่กล่าวไว้ใน เอกสารขึ้นต้นสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นวงศาธิราช สนิท กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ พระองค์เจ้าทินกร เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหนะพระกลาโหม (ดิศ บุนนาค)^{***} พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) พระยาโชฎิกกราชเศรษฐี (ทองจีน) พระยาเทพวรฑูณ พระยา

²¹⁹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1201 เลขที่ 19. บัญชีชำระเงินภาษีโรงงานน้ำตาล ทรายพระยาวิเศษฤาไชย ขุนศรีบริบูรณ์.

* ใน ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, "อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," หน้า 49. กล่าวว่ "เหตุที่โรงงานน้ำตาลทรายขนาดใหญ่ต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมากเนื่องมาจาก ผู้ประกอบการมักนิยม ผลิตน้ำตาลทรายแบบครบวงจร กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่ซื้อหรือบุกเบิกที่ดินเพื่อเพาะปลูกทำไร่ช้อยและตั้งโรงหีบ ว่าจ้างแรงงานมาเพาะปลูกช้อยป้อนโรงงาน ทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ในการผลิต เช่น ลูกหีบ ตุ่ม เหล็กพาย กระสอบ ฯลฯ เป็นต้น นอกจากนี้ยังซื้อควายเพื่อใช้ดึงกว้านลูกหีบ การต่อเรือบรรทุกช้อยและน้ำตาลทราย การหีบช้อยต้มน้ำตาล รวมทั้งการหีบหอบรรจุน้ำตาลทรายใส่กระสอบเพื่อขนส่งไปขายในตลาด"

** เจ้านายและขุนนางของไทยนอกจากจะลงทุนตั้งโรงงานผลิตน้ำตาลทรายของตนเองแล้ว ยังเป็น นายทุนให้เงินกู้แก่ผู้ประกอบการที่เป็นชาวจีนอพยพอีกด้วย โดยมีเงื่อนไขว่า น้ำตาลทรายที่ผลิตได้จะต้องขาย ให้แก่นายทุนเงินกู้เท่านั้น

*** ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมลง จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุริยวงษ์มนตรี เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาเสนาแทน แต่เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ไม่ยอมรับตำแหน่งนี้ อ้างว่าเป็นเจ้าพระยามหาเสนามักอายุสั้น ดังนั้นพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าฯจึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ว่าที่กรมกลาโหมและกรมท่าตลอดแผ่นดินนั้น เรียกว่า "เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหนะพระกลาโหม (ปิยนาถ บุนนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของ เสนาบดีตระกูล "บุนนาค", หน้า 11).

ราชมนตรี พระยาสมปิติวานิช พระภักดีวานิช หลวงพิทักษ์ทศกร (เจ้าสัวยัง) จีนยี่ จีนไลยี่ จีนแก้ว
จีนบุญกุย และจีนจิม เป็นต้น²²⁰

สำหรับแรงงานหรือบุคลากรที่ใช้ในขั้นตอนต่างๆ ของอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายนั้นคือ
แรงงานชาวจีนอพยพ ตั้งแต่เป็นแรงงานในการเพาะปลูกอ้อยจนถึงบุคลากรต่างๆ ในโรงงาน
กล่าวคือ นับตั้งแต่ผู้จัดการ (หลงจู หรือหลงจู๋นายโรงหีบ) * หัวหน้าคนงาน (จีนเตง) นายช่าง
(ไล่หู) เสมียน กรรมกร คนครัว และยาม ล้วนเป็นแรงงานชาวจีนทั้งสิ้น เพราะชาวจีนเหล่านี้โดย
เฉพาะชาวจีนแต่ดั้งเดิมเป็นกลุ่มคนที่มีความรู้ความชำนาญในการทำงานน้ำตาลทรายมาตั้งแต่อยู่ใน
ประเทศจีน เมื่ออพยพเข้ามาอยู่ในไทยก็นำเอาประสบการณ์ดังกล่าวมารับจ้างทำงานใน
อุตสาหกรรมน้ำตาลทราย แต่สำหรับโรงงานทำน้ำตาลทรายที่ผู้ประกอบการเป็นชาวจีนนั้นจะ
ลงทุนและบริหารงานด้วยตนเอง และในเรื่องเทคนิคการผลิตน้ำตาลทรายในระยะแรกๆ ยังคงมี
ลักษณะเป็นกรรมวิธีทางการผลิตแบบโบราณ กล่าวคือ ยังคงใช้แรงงานทั้งจากคนและสัตว์ ซึ่ง
สังฆราชปาเลเลอกัวซ์ได้กล่าวถึงเทคนิคการผลิตน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้ว่า

...ที่ริมฝั่งแม่น้ำ เราจะเห็นพินกองพะเนินหินทีก 2 - 3 กอง
สูงตั้ง 15 - 20 เมตร ใกล้เคียง พินนั้น มีโรงหลังคากลม
มีควายสองตัวตั้งกร้านลูกหีบทำด้วยไม้แข็งสองลูกให้หมุน
ขบกันเพื่อบดลำอ้อย น้ำอ้อยไหลลงในบ่อซีเมนต์ ด้านหลัง
โรงหีบก่อเป็นเตาอิฐ รูปร่างคล้ายๆ หอคอย ชั้นบนของเตา
นี้มีแท่งเหล็กใหญ่ขวางอยู่ 3 ท่อน เป็นที่ตั้งหม้อขนาดมहीमा
3 หม้อ เชื่อมถึงกันด้วยการโบกปูน เมื่อสุมนไฟแรงแล้วเคียว
น้ำอ้อยในหม้อเหล่านี้จนงวด แล้วเทลงเก็บไว้ในกรวยดิน
วันรุ่งขึ้นเขารินน้ำตาลแดงออก แล้วพอกด้วยดินเหนียวแฉะๆ
ได้น้ำตาลซึ่งค่อนข้างขาวมาก การเคียวน้ำตาลแดงกับพอง

²²⁰ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, "อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 49. และ
อดิศร หมวกพิมาย, "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่
สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2310 - 2398", หน้า 292 - 293.

* หลงจู หรือ หลงจู๋นายโรงหีบ เป็นบุคคลที่ชนชั้นมูลนายของไทยที่ลงทุนทำโรงงานน้ำตาลทราย
ว่าจ้างเป็นผู้บริหารงานแทน ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความรู้ความชำนาญในการผลิตน้ำตาลทราย

ของมันอีกครั้งหนึ่งก็ยังได้น้ำตาลอีกเป็นจำนวนมาก ในที่สุด
กากน้ำตาลแดงจะถูกส่งไปที่โรงต้มกลั่นสุราเพื่อผสมเข้ากับ
ปูนขาวใช้ในการบดตึก... โรงใหญ่ๆ สองโรง กว้างยาวตั้ง
โรงละ 50 เมตร ยังไม่ค่อยพอที่จะบรรจุเครื่องมือเครื่องใช้
ของโรงหีบได้หมดสิ้น ซ้ำยังเป็นที่อยู่อาศัยของพวกคนงาน
ตั้ง 200 คนอีกด้วย..."²²¹

และสุนทรภู่ได้บรรยายถึงการใช้แรงงานโคกระบือในการลากลูกหีบไว้ในนิราศประมัตตอนหนึ่งว่า

“เห็นโรงหีบหนีบอ้อยเขาคอยบือน มีคนต้อนควายตราดไม่ขาดเสียง
เห็นน้ำอ้อยย้อยรางที่อ่างเรียง ใ้พิศเพียงชลนาพีจาบัลย์”²²²

เทคนิคในการผลิตดังกล่าวเป็นเทคนิคการผลิตที่ใช้กันอยู่ทั่วไปในสมัยนั้นในอุตสาหกรรม
น้ำตาลทรายทางภาคใต้ของจีนและในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งสันนิษฐานว่าชาวจีนที่
อพยพออกนอกประเทศเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 ถึง
ปลายพุทธศตวรรษที่ 25 คงเป็นผู้นำเอาเทคนิคดังกล่าวมาเผยแพร่ จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 4
จึงเริ่มการนำเครื่องจักรมาใช้ในโรงหีบอ้อย โดยมีชาวตะวันตกเป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งได้เข้าต่อจาก
โรงหีบอ้อยของพระภิกษุสมบัติ นับเป็นครั้งแรกของเมืองไทย²²³ ส่วนเทคนิคการผลิตแบบดั้งเดิม
ยังคงมีใช้อยู่ตามโรงงานขนาดเล็กๆ เช่น ในอะเชิงเทรา พนัสนิคม เป็นต้น และได้ใช้สืบมาจนถึง
หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงได้เลิกไป²²⁴ อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายของไทยเมื่อล่วงเข้ามาถึงสมัย
รัชกาลที่ 5 มีอันต้องตกต่ำและหมดความสำคัญต่อเศรษฐกิจของไทยเนื่องมาจากภาวะการแข่งขันที่
สูงและเทคนิคการผลิตที่ล้าสมัย แต่อย่างไรก็ดี อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายก็เป็นอุตสาหกรรมที่ทำ
รายได้ให้กับผู้ประกอบการและรัฐบาลไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นอย่างมาก

²²¹ สังฆราชบาลเลอแก้วรท์, เจ้าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 74 - 75.

²²² สุนทรภู่, “นิราศประมัต,” ใน นิราศสุนทรภู่ (กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, 2520), หน้า 413.

²²³ ม.ล.วัลย์วิภา บุรุษรัตนพัฒน์, “การเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในประเทศไทย
ในคริสต์ศตวรรษที่ 19,” ใน เอกสารทางวิชาการ หมายเลขที่ 44 (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดี
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 27 และ 34.

²²⁴ สุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”, หน้า 52

ภาพที่ 10 ชาวจีนแรงงานสำคัญในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ที่มา : ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,"
วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช 4,3 (กันยายน - ธันวาคม 2534) : 50.

5.2. **อุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุก** เหมืองแร่ที่สำคัญของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นคือ เหมืองแร่ดีบุก แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดว่าชาวจีนเข้ามามีบทบาทในกิจการการทำเหมืองแร่ดีบุกตั้งแต่เมื่อไร แต่สันนิษฐานว่าคงในราวรัชกาลที่ 2 จากรายงานของจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ในปีพ.ศ.2366 ว่าการทำเหมืองแร่ดีบุกทางภาคใต้ยังอยู่ในมือของคนไทย แม้ว่ามีคนไทยจำนวนมากที่ทำเหมืองแร่ดีบุก แต่ก็ผลิตดีบุกได้ไม่มากนัก ส่งมาถึงกรุงเทพฯ เพียงปีละ 500 ตันเท่านั้น²²⁶ แต่หลังจากนั้นไม่นานในรายงานของเบอร์นีย์ (Burney) ได้กล่าวถึง การทำเหมืองแร่ดีบุกที่พังงาและถลางว่า ส่วนใหญ่ของผู้ทำเหมืองแร่ดีบุกเป็นชาวจีน ในขณะที่ผู้หลอมดีบุกนั้นเป็นชาวจีนโดยสิ้นเชิง²²⁷

การเข้าสู่อุตสาหกรรมการทำเหมืองแร่ดีบุกของชาวจีนนั้น ทำให้ผลผลิตดีบุกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้นอกจากจะเป็นเพราะการใช้เทคนิควิทยาการที่มีประสิทธิภาพกว่าแล้ว พบว่าทางการไทยปล่อยให้ดีบุกเป็นสินค้าเสรีในตลาด เหตุฉะนั้นการผลิตดีบุกของไทยยังผูกพันอย่างมากกับเกณฑ์แรงงานไพร่ส่วยดีบุก ในขณะที่การผลิตดีบุกของชาวจีนเป็นไปเพื่อตลาดโดยตรง²²⁸ และพบว่าในช่วงก่อนต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ชาวจีนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจการการทำเหมืองแร่ดีบุกในมณฑลภูเก็ตแล้ว²²⁹

ในสมัยรัชกาลที่ 3 การทำเหมืองแร่ดีบุกโดยชาวจีนเพื่อส่งออกจึงขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยในปลายรัชกาลที่ 3 สังฆราชปาลเลอกัวซ์ (Pallegoix) ได้รายงานว่ามีบริษัทของจีนทำเหมืองแร่ดีบุกอยู่หลายแห่ง เช่น ที่ถลาง ไชยา ชุมพร ราชบุรี และปากแพรก²³⁰ และในขณะเดียวกันช่างฝีมือชาวจีนในไทยก็ได้พัฒนาการใช้ดีบุกภายในราชอาณาจักรขึ้นเช่นกัน มีชาวจีนในโรงงานหลอมดีบุกเป็นภาษาชนต่างๆ แล้วจัดให้ขึ้นเงาจนดูเหมือนเครื่องเงินในกรุงเทพฯ²³¹

²²⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ, หน้า 117.

²²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 117 - 118.

²²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 118.

²²⁹ พงศทิพย์ เกียรติสหัสกุล, "บทบาทของชาวนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ตตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 25 - พ.ศ.2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), หน้า 25.

²³⁰ สังฆราช ปาลเลอกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงเทพฯ, หน้า 111.

²³¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ, หน้า 118.

ที่กล่าวว่าชาวจีนเป็นผู้ควบคุมการทำเหมืองแร่ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากเจ้าของเหมืองแร่ และกรรมกรผู้ขุดแร่ในเหมืองล้วนเป็นชาวจีนทั้งสิ้น ชาวจีนบางคน ขุดหาแร่ตามลำพัง บางคนเข้าหุ้นกันขออนุญาตรัฐบาลทำเหมืองตีบุกตามมณฑลปักซีได้²³² แม้ว่า การทำเหมืองแร่ในระยะแรกๆ จะเป็นวิธีที่ล้าสมัยแต่นับว่าชาวจีนเป็นผู้มีส่วนช่วยให้ทางการไทย นำทรัพยากรธรรมชาติขึ้นมาใช้ประโยชน์ได้ และยังสามารถขายเป็นสินค้าออกสำคัญของไทยอีกด้วย ซึ่งเห็นได้จากรายงานสินค้าออกในปีพ.ศ.2393 ว่าขายตีบุกได้ 253,500 บาท²³³ ในระยะนี้ ปลัดเมืองไชยาได้ขอเป็นเจ้าภาษีตีบุกที่เกาะพังัน ทูลเกล้าฯ ถวายตีบุกปีละ 10 ภารา²³⁴ ในปี พ.ศ.2387 จีนคือผู้เจียงประมูลอากรตีบุกเมืองกระ และระนองปีละ 43 ภารา และในสมัยรัชกาล ที่ 4 มีผู้ขอประมูลอากรตีบุกมากขึ้น ซึ่งเจ้าภาษีนายอากรส่วนมากมักเป็นชาวจีน นอกจากนี้ ชาวจีนยังเป็นเจ้าของเหมืองแร่เล็กๆ อีกจำนวนมากในภาคใต้ ส่วนชาวไทยไม่ค่อยมีส่วนร่วมใน อุตสาหกรรมประเภทนี้ ซึ่งเท่ากับเป็นการแสดงให้เห็นว่ากิจการเหมืองแร่ตกอยู่ในการควบคุมของ ชาวจีนโดยสมบูรณ์.

5.3. อุตสาหกรรมแร่เหล็ก นอกจากการเข้ามามีบทบาทในอุตสาหกรรมการทำเหมือง แร่ตีบุกแล้ว พบว่าชาวจีนยังได้เข้ามามีบทบาทที่สำคัญในอุตสาหกรรมเกี่ยวกับแร่เหล็กอีกด้วย ซึ่ง ในระยะต้นรัตนโกสินทร์ ปริมาณของเหล็กที่ผลิตได้ในราชอาณาจักรมีไม่เพียงพอสำหรับการ บริโภคภายใน ดังที่ทราบกันว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงขอซื้อกระทะเหล็กจากจีนเพื่อทำอาวุธ แหล่งแร่เหล็กของไทยในสมัยนี้อยู่ทางตอนเหนือห่างจากกรุงเทพฯ ไป 200 - 300 ไมล์ (เข้าใจว่าเป็น แดงนครสวรรค์ พิชณุโลก ระแหง และตาก)²³⁵ โดยมีการทำเหมืองแร่เหล็ก และหลอมเหล็กที่นั่นเลย โดยเหล็กหลอมที่ได้จะถูกขนลงมากกรุงเทพฯ เพื่อทำมีดและเครื่องเหล็ก

²³² มีลลิกา เรืองระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัย รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 66.

²³³ James C. Ingram, *Economic Change in Thailand, 1850 - 1970*, p. 22.

²³⁴ หนึ่งภารานหนัก 360 ชั่ง 10 ภาราเท่ากับ 3,600 ชั่ง

²³⁵ หอสมุดแห่งชาติ, *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3*. (ไม่ปรากฏจ.ศ.) เลขที่ 26. เรื่องพระปลัดเมืองไชยา ขอทำภาษีอากรตีบุกที่เกาะพังัน.

²³⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ชาวจีน ปัจจัยสำคัญของความเปลี่ยนแปลง," หน้า 44.

อื่นๆ แต่เหล็กที่ได้นั้นมีคุณภาพไม่ดี²³⁶ โดยในปลายรัชกาลที่ 1 หรือรัชกาลที่ 2 ชาวจีนได้เข้าสู่อุตสาหกรรมการหลอมเหล็กและผลิตเครื่องเหล็กแล้ว และได้นำเอาเทคนิควิทยาการของการหลอมเหล็กมาใช้ในการหลอมเหล็ก หรือถลุงเหล็กจนทำให้ปริมาณการผลิตเหล็กหลอมเพิ่มขึ้น แต่การทำเหมืองแร่เหล็กก็ยังอยู่ในมือของชาวไทย จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 3 พบว่าโรงงานถลุงเหล็กของชาวจีนรับซื้อคาร์บอนเทปเป็นก้อนๆ ส่งเรือมาขายในราคาถูก โดยโรงงานถลุงเหล็กเหล่านี้จะผลิตเหล็กหล่อเป็นแท่งหนาๆ ส่งเข้ากรุงเทพฯ ทุกวัน²³⁷

ด้วยเหตุดังกล่าว จึงทำให้สามารถผลิตเหล็กหล่อได้มากขึ้น และมีเหลือมากพอส่งไปขายยังต่างประเทศอีกด้วย โดยส่งไปขายที่หมู่เกาะมลายู กัมพูชา และเวียดนามใต้²³⁸ โดยมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แล้ว และในปีพ.ศ.2342 พบว่าทางเวียดนามได้ส่งศูภกษัตริย์มาขอซื้อเหล็กหล่อออกไปหล่อกระสุนปืน ซึ่งทางการไทยก็จัดให้ตามความต้องการของเวียดนาม²³⁹

อุตสาหกรรมถลุงเหล็กได้พัฒนาขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะที่ท่าซุง (อยู่ในจังหวัดอุทัยธานี) โดยในปีพ.ศ.2377 สังฆราชปาลเลอกัวซ์ (Pallegoix) ได้รายงานถึงเรื่องนี้ว่า "คนจีนได้ตั้งเตาหล่อเหล็กถึง 12 เตา ทั้งเมืองท่าซุงก็เป็นเมืองของคนจีนแท้ๆ กล่าวคือ เพราะอุตสาหกรรมเหล็กนี้ทำให้จีนมาตั้งภูมิลำเนาจนเป็นเมืองขึ้น"²⁴⁰ และพบว่าโรงงานถลุงเหล็กบางแห่งมีคนงานถึง 500 - 600 คน และทำงานทั้งกลางวันกลางคืน

6. กรรมกรรับจ้าง

เนื่องจากในสมัยรัตนโกสินทร์มีชาวจีนอพยพเข้ามาเป็นจำนวนมาก เพราะนโยบายของรัฐบาลไทยที่ไม่กีดกันชาวจีน อีกทั้งชาวจีนมีนิสัยอดทน แข็งแรง ชยัน กลัวความยากจนและไม่ยอมเป็นขอทาน²⁴¹ ชาวจีนเหล่านี้จึงไม่รังเกียจอาชีพใช้แรงงานคือ เป็นกุลีหรือกรรมกร ซึ่งราษฎรไทยถือว่าเป็นอาชีพชั้นต่ำ

²³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

²³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

²³⁸ สังฆราช ปาลเลอกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 112.

²³⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, หน้า 264 - 265.

²⁴⁰ สังฆราช ปาลเลอกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 83 และ 112.

²⁴¹ มัลลิกา เรื่องระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 67.

อาชีพกรรมกรของชาวจีนมีทั้งพวกที่ใช้แรงงานและพวกช่างฝีมือ กรรมกรที่ใช้แรงงานส่วนมากจะทำงานเป็นกรรมกรอยู่ทางภาคใต้โดยเฉพาะบริเวณที่มีการทำเหมืองแร่ เช่น ภูเก็ตมีประชากรประมาณ 25,000-30,000 คน²⁴² ส่วนใหญ่เป็นกรรมกรจีน นอกจากนี้ตามสวนยาง ไร่ช้อย ไร่ฝ้าย ไร่ยาสูบ มีชาวจีนทำงานเป็นกรรมกรอยู่ทั่วไป ตามโรงงานน้ำตาลมีกรรมกรจีนทำงานอยู่เป็นจำนวนมากเช่นกัน อาทิเช่น นครปฐมมีกรรมกรในโรงงานน้ำตาลประมาณ 200 - 300 คน²⁴³ สำหรับงานโยธาของรัฐบาลไทยนั้นเริ่มใช้แรงงานกรรมกรจีนในสมัยรัชกาลที่ 2 กล่าวคือใช้แรงงานกรรมกรจีนในงานโยธาแทนแรงงานไพร่ไทยโดยจ้างชาวจีนชุดคลองปากลัดจาก นครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง) ถึงกรุงเทพฯ²⁴⁴ การขุดคลองและการสร้างถนนในสมัยรัชกาลที่ 3 และ 4 ส่วนใหญ่อาศัยแรงงานจากกรรมกรจีนทั้งสิ้น²⁴⁵

ในสมัยรัชกาลที่ 3 การก่อสร้างได้เพิ่มจำนวนขึ้นมากมาย ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงสนพระทัยในงานด้านศิลปะและใฝ่ใจในศาสนาเป็นอันมาก นอกจากพระองค์จะทรงควบคุมการก่อสร้างสิ่งต่างๆ ด้วยพระองค์แล้ว ยังทรงสนับสนุนให้เจ้านาย ขุนนางของไทยสร้างถาวรวัตถุทางพุทธศาสนาอีกด้วย นอกจากการก่อสร้างและซ่อมแซมภายในพระบรมมหาราชวังและวังหน้าแล้ว ยังมีการสร้างวัดภายนอกอีก 17 แห่ง สร้างวัดขึ้นใหม่อีก 9 วัด และทรงปฏิสังขรณ์วัดที่ชำรุดโทรมอีกถึง 60 วัดๆ ที่สำคัญๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยนี้ อาทิเช่น วัดเทพธิดา วัดราชนัดดา วัดบวรนิเวศ วัดเจลิ้มพระเกียรติ วัดกัลยาณมิตร ฯลฯ เป็นต้น ส่วนวัดที่ทรงปฏิสังขรณ์คือ วัดอรุณ วัดเลียบ (วัดราชบูรณะ) วัดสระเกศ วัดพระเชตุพน ฯลฯ เป็นต้น²⁴⁶ * แรงงานที่ใช้ในการก่อสร้างสิ่งเหล่านี้ส่วนใหญ่นิยมใช้แรงงานจีน เพราะค่าแรงถูก ฝีมือประณีตและชำนาญ ดังปรากฏหลักฐานที่พระยาไชยวิชิต (เผือก) แต่งชมวัดราชโอรสไว้ดังนี้คือ

²⁴² W. A. Graham, Siam a Handbook of Practical Commercial and Political information, p. 28.

²⁴³ จี วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 112.

²⁴⁴ วิยะดา ทองมิตร, "การใช้แรงงานของชาวจีนในสังคมไทย พ.ศ.2325 - 2453", หน้า 88.

²⁴⁵ มัลลิกา เรืองระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 68.

²⁴⁶ ดูเพิ่มเติมใน วอลเตอร์ เอฟ. เวลส์, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, หน้า 90 - 91.

* รูปแบบศิลปกรรมซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในรัชสมัยนี้เป็นรูปแบบศิลปกรรมแบบไทยที่ได้รับอิทธิพลศิลปกรรมแบบจีน ทั้งรูปทรงของตัวอาคารและการตกแต่งเป็นแบบจีนทั้งสิ้น ศิลปกรรมแบบนี้รู้จักกันในนามของ "ศิลปแบบพระราชนิยม"

“อันวิควาอวาสประหลาดสร้าง	ยักย้ายหลายอย่างโบสถ์วิหาร
ข้อฟ้าทางหงส์ทรงบูรณ	ไม่ทนทานว่ามักจะหักพัง
พระอารามนามราชโอรส	หน้าบันชั้นลคอย่างฝรั่ง
กระเบื้องเคลือบสอดสีมีฉนัง	เป็นอย่างนอกออกปลั่งปลาบปลิว
ลางหลังตั้งวงเป็นทรงเก้ง	จีนสำเพ็งพวกแซ่แต่จิว
วิชาช่างจ้างทำเป็นแถวทิว	แจกแต่จิวให้ตัวตั้งครวเลียง” ²⁴⁸

จากบทกลอนดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ชาวจีนแต่จิวได้เข้ารับจ้างเป็นแรงงานในงานก่อสร้างต่างๆ ของหลวงเป็นจำนวนมาก และทางการไทยก็นิยมใช้แรงงานกรรมกรจีนเพราะกรรมกรจีนทำงานได้เข้มแข็ง มีความอดทนต่อความยากลำบาก และมีประสิทธิภาพในการทำงานมากกว่าแรงงานจากไพร่ไทยซึ่งไม่ค่อยเต็มใจทำงาน เพราะงานโยธาที่หลวงเกณฑ์มานั้นไม่ได้รับค่าจ้างตอบแทน สำหรับกรรมกรจีนนั้นแม้ว่ารัฐบาลจะต้องจ่ายเงินเป็นค่าแรงแต่ก็จ่ายในอัตราที่ถูกมาก²⁴⁹ เช่น ค่าจ้างชุดคลองคิดเป็นเส้นๆ ละ 2 ชั่ง 10 ตำลึง

นอกจากจะเป็นกรรมกรใช้แรงงานแล้ว ยังมีชาวจีนอีกพวกหนึ่งที่เข้ามาประกอบอาชีพเป็นช่างฝีมือ ชาวจีนที่มีความชำนาญในการช่างส่วนใหญ่จะเป็นพวกจีนกวางตุ้ง²⁵⁰ เข้ามาประกอบอาชีพเป็นช่างฝีมือต่างๆ อาทิเช่น ช่างต่อเรือ ช่างเหล็ก ช่างไม้ตามคู่อเรือ ช่างทาสี และช่างปูน ฯลฯ เป็นต้น ช่างฝีมือชาวจีนเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการก่อสร้างสิ่งต่างๆ ของรัฐบาลไทย สำหรับช่างไม้ชาวจีนก็มีส่วนช่วยเหลือกิจกรรมของรัฐบาลไทย เช่น การสร้างพระเมรุพระศพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ช่างฝีมือชาวจีนเหล่านี้ได้รับเงินค่าจ้างสูง ดังเห็นได้จากจีนช่างไม้ที่ทำงานในพระบรมราชวังได้ค่าจ้างคนละ 2 ตำลึง²⁵¹ ในช่วงปีพ.ศ.2393 พบว่า ช่างไม้ได้รับเงินค่าจ้างมากกว่ากรรมกรชาวจีนถึง 6 เท่า คือได้ 15 บาทต่อเดือน ในขณะที่กรรมกรจีนได้เพียง 2 บาท 50 สตางค์²⁵²

²⁴⁸ วิยะดา ทองมิตร, “การใช้แรงงานของชาวจีนในสังคมไทย พ.ศ.2325 - 2453”, หน้า 97.

²⁴⁹ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 285.

²⁵⁰ จี. วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 114.

²⁵¹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1212 เลขที่ 181. บัญชีแจกเบี้ยหวัดมหาดเล็ก ศรีระงก คนเดียว แจกจีนไม้.

²⁵² จี. วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 117.

จะเห็นได้ว่ากิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจในทุกๆ ด้านของทางการและของเอกชนไทยต้องอาศัยแรงงานจากกรรมกรจีนเป็นพื้นฐานที่สำคัญ.

7. เจ้าของโรงหวยและปอนการพนัน

เนื่องจากในปีพ.ศ.2374 เกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจตกต่ำ ชาวยากหมากแพง และเงินตราสูญหายไปมากอีกทั้งรัฐบาลกลัวว่าราษฎรจะนำเงินไปซื้อฝิ่นกันหมด พระศรีไชยบาน (จีนหง)^{*} จึงกราบทูลแนะนำให้รัฐบาลนำการเล่นหวยมาใช้เพื่อราษฎรจะได้นำเงินที่ฝังดินไว้ออกมาใช้ทำให้เกิดการหมุนเวียนของเงินตรา การเล่นหวยจึงเริ่มมีในสมัยรัชกาลที่ 3

โรงหวยแห่งแรกตั้งขึ้นในปีพ.ศ.2378 พระศรีไชยบาน (จีนหง) เป็นเจ้าของโดยตั้งอยู่ในกำแพงเมืองใกล้สะพานหัน พบว่าหวยในระยะนี้มีทั้งหวยจีนและหวยที่มีอักษรไทยกำกับซึ่งเรียกว่าหวย ก.ข.²⁶³ หวยในระยะแรกจะออกช่วงเช้าโรงหนึ่งและออกช่วงเย็นอีกโรงหนึ่ง ราษฎรชาวไทยนิยมเล่นหวยกันมากจึงมีการขยายแสวงหวยออกไปตามท้องที่ต่างๆ ในกรุงเทพฯ และท้องที่ที่ใกล้เคียง²⁶⁴ เจ้าของโรงหวยที่รับประมูลเงินอากรขึ้นต่อหลวงในระยะ 1 ปี ซึ่งรายได้จากอากรหวยนี้ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีรายได้ถึงปีละ 20,000 บาท ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 4 เพิ่มขึ้นเป็น 200,000 บาท²⁶⁵

สำหรับการเล่นพนันทั่วๆ ไปเข้ามาแพร่หลายในเมืองไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยชาวจีนที่อพยพเข้ามาเป็นผู้นำวิธีการเล่นเข้ามา โดยวิธีการเล่นทั่วๆ ไปนั้นแจงออกทีละ 4 เบี้ย จึงเรียกว่าเล่นเบี้ย และเมื่อมีการตั้งปอนขึ้นจึงเรียกการเล่นพนันชนิดนี้ว่า "ปอนเบี้ย" ซึ่งแต่เดิมนั้นพบว่ารัฐบาลไทยอนุญาตเฉพาะชาวจีนเท่านั้นให้ตั้งปอนเล่นการพนันชนิดนี้ได้ ในชุมชนของตน โดยในสมัยรัชกาลที่ 1 อนุญาตให้มีปอนเบี้ยในหมู่บ้านจีนสำเพ็งซึ่งตั้งอยู่ริมหน้าวัดเกาะ ต่อมาจึงย้าย

^{*} เจ็ดหวงเป็นนายอากรสุรามียศเป็นพระศรีไชยบาน

²⁶³ มัลลิกา เรืองระที, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 73.

²⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

²⁶⁵ สังฆราช ปาลเดชกัณฑ์, เจ้าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 283.

มาตั้งริมถนนลำเพ็งชื่อว่า “กงสีล้ง” โดยมีพระศรีวิโรจน์เสฐีเป็นผู้ผูกขาด²⁵⁶ ราษฎรไทยที่ติดการพนันมักลักลอบเข้าไปเล่นในบ่อนเบี้ยจีนเสมอ ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงเกิดการตั้งบ่อนเบี้ยไทยขึ้น²⁵⁷

การเล่นพนันในบ่อนเบี้ยของไทยและจีนแตกต่างกัน คือ บ่อนเบี้ยจีนเล่นเป็นคะแนนคิดใช้กันด้วยทรัพย์ “บ่อนเบี้ยจีนเล่นเป็นคะแนนติดพันค้างเกินบาญชี นายบ่อนทวงถามเอาแก่กัน”²⁵⁸ ส่วนบ่อนเบี้ยไทยเล่นด้วยเงินสด ดังข้อความต่อไปนี้ “...ถ้ามีเลขมีชื่อมาเล่นเบี้ย ณ บ่อนไทยนั้น ฝ่ายผู้แทงให้เอาเงินและปีสกาแทงลง อย่าให้เล่นเป็นคะแนนพันค้างเกินเกษวิวาช...”²⁵⁹ และพบว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 ชาวจีนบางคนประมูลได้เป็นเจ้าของทั้งบ่อนเบี้ยจีนและบ่อนเบี้ยไทย ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้รวมบ่อนเบี้ยไทยและจีนอยู่ด้วยกัน²⁶⁰

ทางการไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่ปรารถนาให้ราษฎรไทยติดการพนัน แต่รายได้จากการผูกขาดบ่อนเบี้ยนั้นเป็นรายได้ส่วนหนึ่งที่นำมาใช้จ่ายในราชการแผ่นดิน รัฐบาลจึงยอมให้มีการตั้งบ่อนเบี้ยอยู่ เจ้าของบ่อนเบี้ยล้วนแต่เป็นชาวจีน ซึ่งผู้ตั้งบ่อนจะต้องประมูลเงินให้แก่รัฐบาลเป็นระยะเวลา 1 ปีเช่นเดียวกับโรงหวย ชาวจีนเจ้าของบ่อนเบี้ยมักจะร่ำรวย ได้กำไรเป็นกอบเป็นกำเพราะมีคนไปเล่นกันมาก ดังนั้นจึงเกิดการแข่งขันการประมูลเป็นนายอากรบ่อนเบี้ยซึ่งในขณะนี้จึงปรากฏบ่อนเบี้ยอยู่ทั่วไปหมดทั้งหัวเมืองทางภาคเหนือและใต้²⁶¹ จากบันทึกของพระยาไชยสุรินทร์เกี่ยวกับรายได้จากอากรบ่อนเบี้ยในสมัยรัชกาลที่ 2 ระบุว่า ไทยมีรายได้จาก

²⁵⁶ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 17, หน้า 407.

²⁵⁷ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1206 เลขที่ 25. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาสุนทรบุรี เรื่องนำตั้งเงินแก่ขุนพันพัฒนสมบัตินายอากรบ่อนเบี้ยไทย.

²⁵⁸ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1214 เลขที่ 68. ร่างตราใหญ่ถึงกรุงเก่าตั้งเงินเขาเป็นขุนพันพัฒนสมบัตินายอากร.

²⁵⁹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1214 เลขที่ 55. สารตราถึงเมืองอ่างทองตั้งเงินซึ่งเป็นขุนพันพัฒนสมบัตินายอากร.

²⁶⁰ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1222 เลขที่ 150. สารตราถึงเมืองลพบุรี เรื่องตั้งเงินเทียนโหเป็นนายอากรบ่อนเบี้ย.

²⁶¹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1171-1173 (กรุงเทพมหานคร - กรุงเทพฯ, 2513).

อาคารบ่อนเบี้ยปีละ 255 ซึ่ง 5 ต่ำถึง (204,200 บาท)²⁶² ในสมัยรัชกาลที่ 3 เกิดการตั้งบ่อนเบี้ยทั้งไทยและจีนขึ้น รายได้จากอาคารบ่อนเบี้ยเป็น 400,000 บาท²⁶³

การที่ชาวจีนเป็นเจ้าของบ่อนการพนันเหล่านี้มีผลดีต่อรัฐบาลไทยและตัวชาวจีนเอง คือเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่รัฐบาล รายได้จากภาษีการพนันเป็นภาษีทางอ้อมที่กระทบกระเทือนต่อราษฎรไทยไม่มากนัก นอกจากผู้ที่มาเล่นซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีนโดยเฉพาะเมืองที่มีชาวจีนอาศัยอยู่มาก เช่น ภูเก็ต มีรายได้จากอากรประเภทนี้มากกว่าในกรุงเทพฯ อีก²⁶⁴ และในเวลาเดียวกันชาวจีนที่เป็นเจ้าของบ่อนก็มีรายได้จากกำไรที่เหลือจากเงินประมูลส่งรัฐบาล ซึ่งทำให้เจ้าของบ่อนชาวจีนกลายเป็นผู้มั่งคั่งกันมาก และทำให้มีผู้ประมูลเป็นนายอากรการพนันมีจำนวนมากขึ้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้น พอโดยสรุปได้ว่าบทบาทชาวจีนด้านเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เป็นบทบาทที่สำคัญ และปัจจัยที่ทำให้ชาวจีนได้เข้ามามีบทบาททางด้านเศรษฐกิจของไทยในระยะต่อมา ชาวจีนที่เข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์การเข้าช่วยเหลือทางการไทยในด้านเศรษฐกิจ ประกอบกับสภาพบ้านเมืองในระยะนั้นต้องการแรงงาน สติปัญญาและความสามารถจากชาวจีนในการปรับปรุงประเทศเป็นอย่างมาก

บทบาททางด้านสังคม

ชาวจีนที่เข้ามาอาศัยในเมืองไทยนั้นไม่เพียงแต่จะแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวทางด้านเศรษฐกิจเท่านั้น ยังต้องการสร้างฐานะความมั่นคงทางสังคมของตนขึ้นด้วย เพราะรัฐบาลในประเทศจีนไม่ได้ให้ความคุ้มครองชาวจีนที่อพยพออกนอกประเทศ ฉะนั้นเมื่อชาวจีนไปอาศัยอยู่ ณ ที่ใด ชาวจีนเหล่านี้ก็จะพยายามปรับตัวให้เข้ากับสังคมนั้นๆ ให้ได้ ชาวจีนที่เข้ามาประเทศไทยต้องการให้รัฐบาลไทยรับรองฐานะความเป็นอยู่และให้ความคุ้มครองในการประกอบอาชีพ โดยในเวลาเดียวกันชาวจีนก็พยายามปฏิบัติตนให้เข้ากับสังคมไทยด้วย

²⁶² หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2, จ.ศ.1171 เลขที่ 6, บัญชีเงินส่วย อากรสุรา บ่อนเบี้ย สมภักขร และตลาด.

²⁶³ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 17, หน้า 415.

²⁶⁴ มัลลิกา เรืองระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 74.

พบว่าสิ่งแรกที่ทำให้ชาวจีนสามารถเข้ากับสังคมไทยได้ก็คือ การแต่งงานกับหญิงไทย ซึ่งได้เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว และเป็นที่ทราบกันดีว่าชาวจีนที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยส่วนมากเป็นผู้ชาย และการอพยพเข้ามาก็ไม่น่าครอบครัวมาด้วยจึงเป็นการสะดวกที่แต่งงานกับหญิงไทยได้ การแต่งงานระหว่างชาวไทยกับชาวจีนเป็นการดูดกลืนชาวจีนเข้าสู่สังคมไทย และการแต่งงานระหว่างชาวจีนกับชาวไทยสามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับคือ

1. **กลุ่มชนชั้นสูง** การแต่งงานระหว่างชาวจีนกับชาวไทยในกลุ่มชนชั้นสูง ดังเช่น ราชวงศ์จักรี พระราชมารดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นบุตรของมหาเศรษฐีชาวจีน ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเป็นลูกครึ่งจีน²⁶⁵ การแต่งงานในกลุ่มชนชั้นสูงระหว่างชาวจีนกับชาวไทยเป็นไปในลักษณะการประสานผลประโยชน์ระหว่างกันและกัน บรรดาคนหนีชาวจีน หรือชาวจีนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่งคั่งและมั่นคงก็ปรารถนาให้ลูกหลานของตนได้แต่งงานกับลูกหลานของเจ้านายและขุนนางไทยเพื่อหวังพึ่งอำนาจบารมี แม้ว่าข้างฝ่ายเจ้านาย หรือขุนนางไทยจะมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ด้อยกว่าตน แต่บุคคลเหล่านี้เป็นผู้มีอำนาจและมีเกียรติในสังคม ดังนั้นเมื่อแต่งงานกันจึงเข้าทำนองที่ว่า “เงินบวกอ่านาจ” บังเกิดความพึงพอใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย เช่น กรณีของเจ้าจอมมารดาอำภาในรัชกาลที่ 2 ทรงเป็นลูกชาวจีนที่มาจากเมืองจีนบิดาของท่านคือ พระยาอินทรธำกร (เจ้าสัวเตากะทะ) ร่ำรวยมาก และสูงของท่านคือ พระยาไกรโกษา (เว็ก ต้นตระกูลไกรฤกษ์) ดังพระราชนิพนธ์ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานให้แก่เจ้าจอมมารดาอำภาว่า

“สายหยุดพุดฉิบจีน เจ้ามีสินพีมีศักดิ์
คนทั้งวังเขาซังเจ้านัก แต่พี่รักเจ้าคนเดียว”²⁶⁶

นอกจากกรณีของเจ้าจอมมารดาอำภาแล้ว ยังมี การแต่งงานระหว่างชาวจีนกับชาวไทยอยู่ในหมู่พระราชนัดดาของไทยอีกหลายสาย

²⁶⁵ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 117 - 119.

²⁶⁶ ม ร ว คี กฤทธิ์ ปราโมช, โครงกระดูกในตู้ (พระนคร : โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์, 2514), หน้า 29 - 30.

2. **กลุ่มชนชั้นล่าง** ส่วนรับการแต่งงานในระดับชนชั้นล่างจะเห็นได้ว่า พ่อ แม่ พี่น้อง และแม้แต่ตัวหญิงสาวชาวไทยเองก็พึงพอใจที่จะแต่งงานกับชายชาวจีน แม้ว่าชาวจีนจะเป็นเพียงผู้ใช้แรงงาน ไม่มีทรัพย์สินติดตัวมาจากเมืองจีน แต่ชายชาวจีนเหล่านั้นมีความขยันหมั่นเพียรอดทน หนักเอาเบาสู้ และรู้จักอดออม ซึ่งเป็นช่องทางที่จะร่ำรวยและสร้างฐานะได้ ดังนั้นพ่อแม่ของหญิงไทยจึงเต็มใจยกลูกสาวให้แต่งงานกับชาวจีน²⁶⁷ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ชายจีนก่อนที่จะแต่งงานมักจะเก็บออมเงินไว้ได้จำนวนหนึ่งก่อนพอให้มีฐานะแล้วจึงแต่งงาน

การแต่งงานกับหญิงไทยมีผลดีต่อชาวจีนเองคือ ทำให้ชาวจีนมีโอกาสเข้าถึงสังคมไทย และเพิ่มความสะดวกในการประกอบอาชีพของชาวจีน คือ ภรรยาไทยจะเป็นผู้ติดต่อกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย อีกทั้งผู้หญิงไทยเป็นผู้ทำการค้า ทำงาน หาเลี้ยงครอบครัวโดยการค้าทั้งขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่ มีความขยันขันแข็ง มีตัวอย่างการแต่งงานระหว่างชาวไทยกับชาวจีนให้เห็นหลายราย อาทิ นายเหยียง แซ่เฮา (ต้นตระกูล ณ สงขลา) เริ่มต้นจากการเป็นกสิกรปลูกผักขาย ภายหลังเมื่อมีฐานะดีขึ้นจึงแต่งงานกับหญิงไทย ชาวเมืองพัทลุง (ไม่ปรากฏชื่อ) นายอุแดง แซ่เตย (ต้นตระกูลโสภณโคตร) เริ่มแรกเข้ามาประกอบอาชีพพายเรือรับจ้าง พอมีเงินทองสะสมทุนหันมาทำการค้าจึงแต่งงานกับหญิงไทย (นางก้อนทอง) หรือกรณีของนายเทียน (ต้นตระกูลสุวรรณประทีป) เป็นชาวจีนแคะเข้ามาเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 แรกเข้ามาไม่ปรากฏว่าประกอบอาชีพอะไร เมื่อหันมาทำการค้าจึงแต่งงานกับหญิงไทย ชาวสุพรรณบุรี (นางทองคำ) มีบุตรด้วยกัน 4 คน²⁶⁸ และกรณีชาวจีนแซ่เหลา (ต้นตระกูลเลาหเศรษฐี) เป็นชาวจีนฮกเกี้ยน เข้ามาทำการค้าในเมืองไทยและได้แต่งงานกับหญิงไทยชื่ออิม²⁶⁹ เป็นต้น

เมื่อแต่งงานกับชาวไทยแล้ว ชาวจีนก็ยินดีรับและปฏิบัติตามแบบวัฒนธรรมไทย เช่น การแต่งกาย การเผาศพ ฯลฯ เป็นต้น²⁷⁰ ดังที่จอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) กล่าวไว้ว่า

²⁶⁷ วิยะดา ทองมิตร, "การใช้แรงงานของชาวจีนในสังคมไทย พ.ศ.2325 - 2453", หน้า 267.

²⁶⁸ เส้นทางเศรษฐกิจฉบับพิเศษ : คนจีน 200 ปี ภายใต้พระบรมโพธิสมภาร (กรุงเทพมหานคร : ศิริชัยการพิมพ์, 2527), หน้า 109.

²⁶⁹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก (กรุงเทพมหานคร : ชมรมตำราวิทยา, 2516), หน้า 216.

²⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

“...ประกาศตนเป็นพุทธมามกะทันทีที่เข้ามาถึงประเทศไทย แต่งงานกับ
คนสยาม ดักบาตร ไปด้วยประจำ และบางโอกาสก็บวชเป็นพระด้วย
และสละธรรมเนียมฝัศพตั้งฮวงซุ้ยราคาแพง...”²⁷¹

และจะพบว่าลูกจีนที่เกิดจากชายจีนและหญิงไทยในรุ่นแรกยังคงวัฒนธรรมจีนไว้ เช่น แต่งกายไว้
เบียดแบบจีน แต่ได้รับการอบรมสั่งสอนจากทางฝ่ายมารดา

“...เพราะเหตุที่ไทยถือพระพุทธศาสนาพร้อมกับจีน ลูกจีนที่เกิดใน
เมืองไทย ถ้าเป็นชายคงเป็นจีนตามอย่างพ่ออยู่เพียงชั่วหนึ่งหรือ
สองชั่วก็กลายเป็นไทย แต่ลูกผู้หญิงเป็นไทยไปตามแม่ตั้งแต่
ชั่วแรก...”²⁷²

ดังนั้นชาวจีนใช้เวลาเพียงสามชั่วอายุคนก็สามารถเข้าสังคมไทยได้อย่างสมบูรณ์²⁷³ จะมี
สังคมจีนแท้ๆ อยู่เพียงเล็กน้อย คือ ชาวจีนที่เพิ่งอพยพเข้ามา หรือชาวจีนที่ร่ำรวยและผู้ที่ต้องการ
รักษาขนบธรรมเนียมแบบจีนเอาไว้ โดยการจ้างครูมาสอนภาษาจีนและวัฒนธรรมจีนให้ลูกหลาน
เป็นการส่วนตัว²⁷⁴ เช่น ชาวจีนตระกูล ณ ระนอง และตระกูล ณ สงขลา ที่ยังคงยึดมั่นใน
ขนบธรรมเนียมจีน และคงให้มีการฝัศพแบบจีน (ฮวงซุ้ย)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การแต่งงานระหว่างชาวจีนและชาวไทยทั้งกลุ่มชนชั้นสูง และกลุ่ม
ชนชั้นล่างนั้น เป็นกลไกที่สำคัญประการหนึ่งในผสมผสานและดูดกลืนชาวจีนในสังคมไทย อีกทั้ง
ยังเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ทำให้ชาวจีนได้รับการยอมรับเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในสังคมไทย

²⁷¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ, หน้า 109.

²⁷² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาพิชัยนาคร, นิทานโบราณคดี, หน้า 260.

²⁷³ กมล จันทรส, อิทธิพลชาวจีนในไทย, หน้า 101.

²⁷⁴ Sir John Bowring, The Kingdom and People..., Vol.I, p. 143.

บทบาททางการเมืองการปกครอง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีชาวจีนจำนวนมากอพยพเข้ามาอาศัยในเมืองไทย โดยชาวจีนเหล่านี้กระจายไปตั้งหลักแหล่งอยู่ตามที่ต่างๆ เช่น กรุงเทพฯ เมืองต่างๆ บนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำบางปะกง หัวเมืองชายทะเลตะวันออก หัวเมืองแถบลุ่มแม่น้ำท่าจีน แมกตอง และทางภาคใต้ ชาวจีนเหล่านี้จะประกอบอาชีพหลายหลายเช่น กรรมกร พ่อค้า ช่างฝีมือ เจ้าภานายอกร ช่างต่อเรือ ฯลฯ เป็นต้น การที่มีชาวจีนจำนวนมากมาอาศัยอยู่รวมกันเป็นชุมชนเพื่อคอยช่วยเหลือกันและกัน ทางชาวไทยจึงพยายามดูแลให้ชาวจีนอยู่อย่างมีความสุขปลอดภัย และมั่นใจในสวัสดิภาพของตน และเพื่อควบคุมมิให้ชาวจีนเหล่านี้ก่อความวุ่นวายขึ้นในสังคมไทยได้ ดังจะเห็นในสมัยอยุธยาตอนปลายนั้น ทางชาวไทยแต่งตั้งชาวจีนที่ชื่อเสียงเป็นที่เคารพนับถือของชาวจีนทั่วไปให้ดำรงตำแหน่ง “พระยาโชฎิกราชเศรษฐี” เป็นเจ้ากรมท่าซ้ายมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลการค้าระหว่างไทยกับจีน และหัวเมืองทางตะวันออก รวมทั้งมีหน้าที่ควบคุมชาวจีนให้อยู่รวมกันอย่างสงบสุข พระยาโชฎิกราชเศรษฐีมีศักดินาถึง 1,400 ไร่ และยังมีขุนทองสี่ขุนทองสมุทร จีนสามนายอำเภอ ซึ่งมีศักดินา 600 ไร่²⁷⁶ (แต่ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับขอบข่ายหน้าที่ของขุนนางตำแหน่งเหล่านี้) สันนิษฐานว่าเป็นขุนนางสังกัดกรมท่าซ้าย ทำหน้าที่ช่วยเหลือพระยาโชฎิกฯ ในการควบคุมดูแลชาวจีน และคงเป็นตำแหน่งที่มีอยู่แต่ในราชธานีเท่านั้น ไม่ได้กระจายอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ²⁷⁶

ตำแหน่งพระยาโชฎิกราชเศรษฐีและจีนสามนายอำเภอเป็นตำแหน่งทางราชการที่ทางรัฐบาลไทยแต่งตั้งชาวจีนให้เป็นขุนนางไทยเพื่อมีหน้าที่รับผิดชอบทั้งด้านการค้าต่างประเทศ รวมทั้งด้านการปกครองดูแลชาวจีนที่อาศัยอยู่ในราชธานีเท่านั้น มาในตอนต้นสมัยรัตนโกสินทร์พบว่าจำนวนชาวจีนเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก และได้กระจายไปอาศัยอยู่ตามบริเวณต่างๆ ของประเทศ วิธีการควบคุมดูแลชาวจีนโดยพระยาโชฎิกราชเศรษฐีและจีนสามนายอำเภอนั้นไม่สามารถดูแลชาวจีนเหล่านี้ได้อย่างทั่วถึง ทางรัฐบาลไทยจึงพยายามหาวิธีการควบคุมชาวจีนวิธี

²⁷⁶ กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภา, 2505), หน้า 233.

²⁷⁶ สุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “การควบคุมชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการปฏิรูปการปกครอง (พ.ศ. 2325 - 2453),” เอเชียปริทัศน์ 9,3 (กันยายน - ธันวาคม 2531) : 69.

ใหม่ขึ้น โดยการเพิ่มตำแหน่งผู้ปกครองชาวจีนอีกหลายตำแหน่งขึ้นในระบบราชการไทย เพื่อช่วยในการควบคุมดูแลชาวจีนเหล่านี้ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ตำแหน่งดังกล่าวได้แก่ ตำแหน่ง นายอำเภอจีน จางวางจีน และเจ้าเมือง เป็นต้น

1. นายอำเภอจีน

เป็นตำแหน่งที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว แต่มาในตอนต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงปรับปรุงอำนาจหน้าที่ของนายอำเภอจีนให้ขยายออกไป พร้อมกับกระจายให้นายอำเภอจีนไปอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ที่มีชาวจีนอาศัยอยู่ นอกเหนือจากในเขตกรุงเทพฯ เพื่อช่วยทางการไทยในการควบคุมดูแลชาวจีนให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เรียบร้อย ไม่ก่อความวุ่นวายในสังคมไทย และประกอบอาชีพอย่างสุจริต

หน้าที่ความรับผิดชอบของนายอำเภอจีนก็คือ ดูแลทุกข์สุขของชาวจีนในท้องถิ่นที่รับผิดชอบ พิจารณาประเมินประณอมคดีความเล็กๆ น้อยๆ ในหมู่ชาวจีนด้วยกัน หรือทำหน้าที่คอยไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทเล็กๆ น้อยๆ ในหมู่ชาวจีนทั้งหลาย แต่ถ้าเป็นคดีความแพ่ง คดีความอาญานายอำเภอจีนมีหน้าที่ต้องนำตัวโจทก์และจำเลยไปให้เจ้าเมือง และกรรมการตัดสิน โดยในกรณีที่ชาวจีนที่มีคดีความกับกลุ่มคนอื่น ๆ นั้นตกเป็นโจทก์ก็ให้นายอำเภอจีนช่วยฟ้องร้อง แต่ถ้าตกเป็นจำเลย ก็ให้ควบคุมตัวมาส่งให้เจ้าเมืองและกรรมการ ในทั้งสองกรณีที่กล่าวมานายอำเภอจีนจะต้องเข้าไปนั่งฟังการพิจารณาคดีความด้วย นอกจากนี้นายอำเภอจีนยังมีหน้าที่ในการทำบัญชีรายชื่อชาวจีนในท้องถิ่นนั้นๆ ที่ตนรับผิดชอบว่ามีจำนวนชาวจีนเท่าไร ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ไหน ประกอบอาชีพอะไร ฯลฯ เสนอต่อเจ้าเมืองกรรมการเมือง รวมทั้งนำชาวจีนเหล่านี้มาทำการผูกปื้ชื่อมือจีนเมื่อถึงกำหนดเวลา และในขณะเดียวกันนายอำเภอจีนก็ต้องคอยดูแลว่ากล่าวไม่ให้ชาวจีนที่ตนดูแลอยู่ประพฤติผิดกฎหมาย เช่น ไม่ให้ทำการซื้อขายสิ่งของต้องห้าม ไม่ให้สมาคมกันเป็นโจรผู้ร้าย ฯลฯ เป็นต้น²⁷⁷ กล่าวคือนายอำเภอจีนมีหน้าที่ทั้งให้ความคุ้มครองช่วยเหลือและควบคุมดูแลชาวจีน

²⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

การเก็บภาษีผูกปี่ชื่อมือจีน เป็นหน้าที่ที่นายอำเภอจีนต้องรับผิดชอบต่อเจ้าเมือง และ
กรรมการเมืองในเรื่องการสำรวจและจัดทำบัญชีรายชื่อชาวจีนในท้องที่ที่ตนเองดูแลว่ามีอยู่เท่าไร
ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ไหน ประกอบอาชีพอะไร รวมทั้งนำชาวจีนเหล่านี้มาผูกชื่อมือจีนเมื่อถึงกำหนด
ดังปรากฏหลักฐานดังนี้

“...ข้าจีนยกเป็นขุนนิคมประเทศบังคับบัญชาว่ากล่าว
พวกจีนไท่หล่าที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ แขวงเมืองนครสวรรค์
นับเป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้าจะตั้งใจ
ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณโดยซื่อสัตย์สุจริตต่อแผ่นดิน
ถ้าถึงกำหนดผูกปี่จะบังคับให้จีนพวกไท่หล่ามาผูกปี่จีนต่อ
ข้าหลวงและเจ้าเมืองกรรมการให้สิ้นเชิง ข้ามิได้ผิดเข้ากับจีน
เบียดเบียนเอาเงินไว้แต่ละคนหนึ่งขึ้นไปเลย ถ้าเงินผูกปี่ค้าง
อยู่กับตัวจีน ข้าจะเร่งคิดเอามาส่งให้แก่ข้าหลวงเจ้าเมือง
และกรรมการให้ครบ...”²⁷⁸

ซึ่งรายได้จากการเก็บภาษีผูกชื่อมือปี่ แม้ว่าจะเป็นจำนวนไม่มากนักแต่ก็เป็นรายได้
ส่วนหนึ่งที่ทางการไทยนำมาใช้ในการบริหารราชการแผ่นดิน และการเก็บภาษีผูกปี่ชื่อมือจีนก็เป็น
การควบคุมชาวจีนวิธีหนึ่งของทางการไทย โดยอาศัยชาวจีนที่ดำรงตำแหน่งนายอำเภอเป็นผู้รับ
ผิดชอบและรายงานให้ทางการไทยทราบอีกต่อหนึ่ง

สำหรับหน่วยงานต้นสังกัดที่รับผิดชอบในการแต่งตั้งนายอำเภอจีนมีหลายหน่วยงานคือ
กรมมหาดไทย กรมกลาโหม และกรมพระคลัง ทั้งนี้เนื่องมาจากว่าหัวเมืองนั้นๆ อยู่ภายใต้การ
บังคับบัญชาของกรมใด เช่น กรมมหาดไทยดูแลหัวเมืองทางเหนือ กรมกลาโหมดูแลหัวเมือง
ภาคใต้ และกรมพระคลังดูแลหัวเมืองชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก²⁷⁹ ในการแต่งตั้งนายอำเภอจีน

²⁷⁸ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1204 เลขที่ 18. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึง
พระยานนครสวรรค์เรื่องตั้งจีนยกเป็นขุนประเทศ นายอำเภอจีน.

²⁷⁹ กนิษฐา ไทเดชะวัฒน์, “บทบาทขุนนางไทยเชื้อสายจีนประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึง
รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2367-2453),” หน้า 91.

ให้ประจำท้องถิ่นใดนั้น ทางชาวไทยจะคำนึงถึงว่าในท้องถิ่นนั้นๆ มีชาวจีนประกอบอาชีพอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ในกรุงเทพฯ หรือหัวเมืองทางชายทะเลตะวันออก เป็นต้น สำหรับหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกบุคคลให้เข้ามารับตำแหน่งนายอำเภอจีนนั้น ส่วนมากจะพิจารณาชาวจีนที่อาศัยอยู่ในเมืองไทย หรือเคยอาศัยอยู่ และรู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยเป็นอย่างดีให้เป็นนายอำเภอจีน ดังข้อที่ว่า

“...เมืองไชยนาทเดิมตั้งจีนตุงซึ่งเป็นจีนมาจากเมืองนอกเป็นขุนบำรุงพานิช นายอำเภอจีน ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นแต่งตั้งอากรภูมิซึ่งเป็นผู้รู้ธรรมเนียมไทยเป็นอย่างดีเป็นนายอำเภอจีนแทน...”²⁸⁰

หรือมิฉะนั้นก็จะแต่งตั้งบุคคลที่กว้างขวาง มั่งคั่ง เป็นที่รู้จัก และเป็นที่ยอมรับนับถือในหมู่ของชาวจีนในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นนายอำเภอจีน

“...แลจีนตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ แขวงเมืองนครสวรรค์เป็นจีนแต่จิวจีนฮกเกี้ยนอยู่เป็นอันมาก จะต้องจัดแจงตั้งจีนเจ้าภาษีขึ้นมาว่ากล่าวกันตามพวกตามแซ่แลจีนยกแซ่หุน ไทหล่าตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ แขวงเมืองนครสวรรค์ เป็นจีนเก่า...พอจะเป็นเจ้าภาษี นายอำเภอจีนได้...จึงตั้งให้จีนยกเป็นที่ขุนนิคมประเทศ เจ้าภาษี นายอำเภอจีนมาบังคับว่ากล่าวจีนมีชื่อพวกไทหล่าด้วย... ส่วนจีนแต่จิวฮกเกี้ยนนั้นให้พระยานนครสวรรค์และกรมการ จัดแจงหาจีนที่มีชื่อเป็นที่เคารพกราบไหว้ของพวกจีนแต่จิวจีนฮกเกี้ยนสืบไป...”²⁸¹

²⁸⁰ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ.1206 เลขที่ 28, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองไชยนาทเรื่องแต่งตั้งอากรภูมิเป็นหลวงบำรุงพานิช.

²⁸¹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ.1204 เลขที่ 18, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยานนครสวรรค์เรื่องตั้งจีนยกเป็นขุนนิคมประเทศนายอำเภอจีน.

สำหรับในเมืองเล็กๆ ที่มีชาวจีนอาศัยอยู่ไม่มากนัก ทางภาษาไทยจะแต่งตั้งนายอำเภอจีนเพียงคนเดียว โดยทำหน้าที่ควบคุมดูแลชาวจีนทุกกลุ่มภาษาภายในเมืองนั้นๆ แต่ถ้าเป็นเมืองขนาดใหญ่ มีชาวจีนอาศัยอยู่มากแยกออกเป็นหลายกลุ่มภาษา ก็จะต้องตั้งให้มีนายอำเภอจีนหลายคนแยกตามกลุ่มภาษาต่างๆ ของพวกชาวจีนด้วย นอกจากนี้ยังว่าชาวจีนบางคนไม่ได้แสวงหาความคุ้มครองจากทางรัฐบาลไทยเพียงเท่านั้นแต่ยังแสวงหาความคุ้มครองจากชาวต่างชาติอื่นๆ อีกด้วย โดยการเข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์และเข้าอยู่ภายใต้การบังคับกษัตริย์ต่างชาติ เนื่องจากพวกมิชชันนารีนิกายโปรแตสแตนต์เคยเดินทางไปประเทศจีน และทำการเผยแพร่ศาสนาได้ผลมาแล้ว²⁸² ดังนั้นเมื่อเข้ามาเมืองไทยและเห็นว่ามีชาวจีนจำนวนมากอาศัยอยู่จึงคิดเผยแพร่ศาสนาให้แก่ชาวจีนโดยเฉพาะ²⁸³ มีการพิมพ์หนังสือเป็นภาษาจีนและให้คนจีนช่วยแปลเป็นภาษาไทยขึ้นมาเผยแพร่ในไทย²⁸⁴ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าพวกมิชชันนารีจะยุยงให้ชาวจีนก่อความวุ่นวาย ถึงกับออกประกาศห้ามราษฎรรับแจกหนังสือดังกล่าวถึง 2 ครั้ง แต่ทรงอนุญาตให้ทำการเผยแพร่แบบเสียบๆ ได้²⁸⁵ เช่น พวกนิกายโรมันคาทอลิก

อย่างไรก็ตาม พบว่ามีชาวจีนจำนวนมากที่เข้ารีตทั้งนิกายโรมันคาทอลิกและโปรแตสแตนต์ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด โดยเฉพาะจังหวัดตามชายฝั่งทะเลตะวันออก เช่น จันทบุรี ตราด ฉะเชิงเทรา เป็นต้น ทำให้รัฐบาลไทยเกรงว่าชาวจีนเหล่านี้จะก่อความวุ่นวาย จึงหาหนทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยในสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้แต่งตั้งนายอำเภอจีนที่นับถือคริสต์ศาสนาขึ้นมาต่างหากแยกจากนายอำเภอจีนที่ได้แต่งตั้งมาแล้ว เพื่อเข้ามาดูแลชาวจีนที่นับถือคริสต์ศาสนาตามเมืองต่างๆ เช่น จีนเกียเป็นขุนราชกิจพยาบาลนายอำเภอจีนเข้ารีต ดูแล

²⁸² ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12 (จดหมายเหตุหมอบรัดเลย์), หน้า 32.

²⁸³ สุพรรณิ กาญจนวัชโรติ, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507), หน้า 24.

²⁸⁴ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 (จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศสยาม), หน้า 7.

²⁸⁵ สุพรรณิ กาญจนวัชโรติ, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์," หน้า 45.

ชาวจีนที่เข้ารีตในกรุงเทพฯ จีนไฮต้องเป็นหมิ่นทิจารณคริสตจีน ดูแลชาวจีนที่เข้ารีตในราชบุรี ฯลฯ เป็นต้น โดยหน้าที่ของนายอำเภอจีนเข้ารีตนี้เหมือนกับนายอำเภอจีนทุกประการ

สำหรับผู้รับการแต่งตั้งเป็นนายอำเภอจีนนั้นต้องมีผู้รับรองค้ำประกัน และทำหนังสือรับรองด้วย²⁸⁶ เพราะเมื่อกระทำความผิดรัฐบาลสามารถใช้มาตรการถอดถอนออกจากตำแหน่งและให้ผู้อื่นมาดำรงตำแหน่งแทนได้ เช่น ในปีพ.ศ.2388 ขุนนิคมประเทศ (จีนยก) นายอำเภอจีนนครสวรรค์ได้ทำการยกยอกเงินผูกปี่ข้อมือจีน และเงินที่รับจากจีนสูบฝิ่น จึงโปรดฯ ให้ถอดออกจากตำแหน่งและตั้งเงินมูลเป็นขุนนิคมประเทศ นายอำเภอจีนดูแลชาวจีนไหหลำและจีนแต่จิวในเมืองนครสวรรค์แทน²⁸⁷

2. จางวางจีน หรือจางวางอำเภอจีน

ตำแหน่งจางวางจีนนี้ก็คือ ตำแหน่งนายอำเภอจีนนั่นเอง มีขอบข่ายอำนาจหน้าที่เหมือนนายอำเภอจีนทุกประการ แต่ต่างกันตรงที่ว่าจางวางจีนมักได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ที่สูงกว่านายอำเภอจีน เนื่องจากความรับผิดชอบควบคุมดูแลชาวจีนในท้องถิ่นที่กว้างใหญ่กว่า และเป็นท้องถิ่นที่มีชาวจีนอาศัยอยู่ไม่หนาแน่นนัก เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 3 ในปีพ.ศ.2387 รัฐบาลไทยแต่งตั้งอากรภูมิเป็นที่หลวงบำรุงพานิชจางวางจีน รับผิดชอบควบคุมดูแลชาวจีนในเมืองชัยนาท แขวงเมืองชัยนาท²⁸⁸

ดังนั้นจึงพบว่าเอกสารในการแต่งตั้งชาวจีนให้เป็นจางวางจีนปรากฏอยู่ไม่กี่คนเท่านั้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าท้องถิ่นนั้นๆ มีชาวจีนตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ไม่หนาแน่น แต่กินอาณาบริเวณกว้างพอควร²⁸⁹

²⁸⁶ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ.1204 เลขที่ 18 .สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยานนครสวรรค์เรื่องตั้งเงินยกเป็นขุนนิคมประเทศนายอำเภอจีน.

²⁸⁷ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ.1207 เลขที่ 48. ร่างหนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระยานนครสวรรค์ตั้งเงินมูลเป็นที่ขุนนิคมประเทศ.

²⁸⁸ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ.1206 เลขที่ 28. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองไชยนาทตั้งอากรภูมิเป็นหลวงบำรุงพานิชจางวางจีน.

²⁸⁹ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "การควบคุมชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการปฏิรูปการปกครอง (พ.ศ.2325 - 2435)," หน้า 72.

3. เจ้าเมือง

เจ้าเมือง เป็นตำแหน่งราชการอีกตำแหน่งหนึ่งที่ทางการไทยแต่งตั้งชาวจีนให้เป็นเจ้าเมือง สำหรับตำแหน่งนี้ชาวจีนที่ได้รับการแต่งตั้งจะได้รับมอบอำนาจสิทธิ์ขาดจากพระมหากษัตริย์อย่างเต็มที่ให้ปกครองบ้านเมืองนั้นๆ ในลักษณะของ “การเหมาเมืองหรือการกินเมือง”²⁹⁰ โดยทางการไทยไม่มีเงินเดือนให้ แต่เจ้าเมืองจะได้รับผลประโยชน์ตอบแทนโดยการชักส่วนของเงินทองสิ่งของหรือภาษีอากรที่เก็บจากประชาชน โดยจะแบ่งผลประโยชน์บางส่วนส่งเข้าไปให้แก่ทางการไทยที่เมืองหลวง และนำผลประโยชน์ส่วนที่เหลือมาใช้ในการทำนุบำรุงดินแดนที่รับผิดชอบปกครองอยู่ รวมทั้งเป็นรายได้ของตนด้วย²⁹¹

การที่ทางการไทยแต่งตั้งชาวจีนให้เป็นเจ้าเมืองนั้นเป็นวิธีการหนึ่งที่ต้องการผูกใจชาวจีนให้มีความจงรักภักดี อีกทั้งยังได้ใช้ประโยชน์จากความสามารถของชาวจีนเหล่านี้ด้วย ซึ่งพระมหากษัตริย์ไทยทรงมีพระบรมราโชบายในเรื่องนี้มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินแล้ว จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีความดังนี้

“...สำหรับพวกเขาไม่มีอะไรที่จะน่ายินดีเท่ากับการได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์กิตติมศักดิ์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งโดยทั่วไปพวกนี้ก็จะได้รับพระราชทานเมื่อเขาได้บริจาคทรัพย์สินเป็นจำนวนมาก และพอได้รับบรรดาศักดิ์แล้ว พวกนี้ก็จะกลายเป็นข้ารองพระบาทของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและถ้ายังทรงโปรดให้เขาเป็นข้าราชการบริหารเขายิ่งถวายความจงรักภักดียิ่งขึ้น ไม่มีงานใดที่จะหนักหนาหรือเกินกำลังทรัพย์หรือยากเย็นเกินไปสำหรับพวกเขาถ้าจะปฏิบัติเพื่อพระองค์ท่าน...”²⁹²

²⁹⁰ กนิษฐา ไทตระกูลวัฒน์, “บทบาทขุนนางไทยเชื้อสายจีนในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2367-2453),” หน้า 107.

²⁹¹ ญาดา ประภาพันธ์, “ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงรัตนโกสินทร์,” หน้า 208 - 207.

²⁹² จี. วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 162.

เจ้าเมืองที่เป็นชาวจีนเหล่านี้ได้รับผลประโยชน์หรือสิทธิพิเศษนี้จากทางการไทยและราษฎรเนื่องมาจาก ความเชื่อว่าเจ้าเมืองจะต้องอุทิศเวลาเพื่อการปกครองและสามารถแสวงหาผลประโยชน์เพิ่มพูนให้แก่หลวงได้เป็นจำนวนมาก โดยกระตุ้นให้พ่อค้าและกรรมกรจีนอพยพเข้ามาหากินในดินแดนนั้นๆ เพิ่มขึ้นอันส่งผลต่อการค้าขาย การผลิตวัตถุพิเศษต่างๆ และการเก็บภาษีต่างๆ เพิ่มขึ้น นอกจากนั้นชาวจีนผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองยังเป็นผู้ที่ทางรัฐบาลไทยได้พิจารณาแล้วว่าเป็นผู้มีความจงรักภักดี จริยใจ และช่วยเหลือราชการแผ่นดินด้วยความซื่อสัตย์ เช่น จีนเหยียง ต้นตระกูล ณ สงขลา ซึ่งอพยพเข้ามาในไทยตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา ได้รับการแต่งตั้งเป็นหลวงสุวรรณคีรีสมบัติ เจ้าเมืองสงขลาขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน²⁸³ เป็นต้น

การดำเนินการของเจ้าเมืองที่เป็นชาวจีนในลักษณะเช่นนี้จึงเป็นความรับผิดชอบบ้านเมืองในด้านการปกครองทั่วไป การผูกขาดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เป็นการรวมอำนาจของกรรมการเมือง (ฝ่ายปกครอง) และเจ้าภาษีนายอากร (ฝ่ายการคลัง) เข้าด้วยกัน โดยห้ามทำการฉ้อฉลกดขี่ให้ราษฎรต้องเดือดร้อน

ในสมัยรัตนโกสินทร์พบว่าระบบเหมามาเมืองเฟื่องฟูมากโดยเฉพาะหัวเมืองทางภาคใต้ของไทย ปรากฏว่ามีชาวจีนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองในหลายเมือง เช่น ตรัง ภูเก็ต ระนอง ชุมพร ดินแดนเหล่านี้มีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินเป็นจำนวนมาก และอาจจะเพราะเหตุที่ว่าเมืองเหล่านี้อยู่ไกลจากเมืองหลวง รัฐบาลที่กรุงเทพฯ ไม่สามารถเข้ามาดูแลได้ทั่วถึง จึงมอบอำนาจให้แก่ผู้นำท้องถิ่นที่มีทรัพยากรและความสามารถเป็นผู้ดูแลแทน เพราะบุคคลเหล่านี้ย่อมต้องรักษาผลประโยชน์ของคนในท้องถิ่นนั้นเป็นแน่²⁸⁴ ดังพระดำริของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ดังนี้

²⁸³ กนิษฐา ไทเดชะวัฒน์, "บทบาทขุนนางไทยเชื้อสายจีนในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2387-2453)," หน้า 108.

²⁸⁴ ณรงค์ พ่วงพิศ, "บทบาทของคนจีนในการประมุขภาษีอากรกับผลกระทบที่มีต่อเศรษฐกิจและสังคมไทย พ.ศ.2325 - 2398," ใน สังคมไทยใน 200 ปี, หน้า 87 - 88.

“...ผู้ว่าราชการเมืองซึ่งรับเหมาเมืองหากำไรได้ในทางอื่น กล่าวคือ ที่ได้รับทำภาษีอากรผูกขาด เช่น ภาษีฝิ่นและอากรบ่อนเบี้ย เป็นต้น ถ้ามีคนเข้าเมืองมาก เงินที่จำหน่ายฝิ่นได้ก็มากขึ้น เดิมพนันบ่อนเบี้ย ก็มากขึ้น ถ้าทำดีบุกได้มากขึ้นกำไรในอากรดีบุกที่รับทำได้มากขึ้น ตลอดจนการที่ค้าขายของกงสี เช่นรับข้าวปลาอาหาร มาจำหน่ายแก่ราษฎรหรือรับซื้อดีบุกจำหน่ายไปต่างเมืองก็ได้มากขึ้นอาศัยกำไรที่ได้จากทางเหล่านี้เงินเหลือ คຸ່ມทุนที่ขาดในการทศรอนทุนให้แก่พวกจีน จึงทำการเป็นผลประโยชน์มาได้ว่าโดยย่อ ความมุ่งหมายของผู้ว่าราชการเมืองที่ได้รับเหมาเมืองย่อมเป็นสิ่งสำคัญอยู่ในความคิดอันที่จะหาพวกจีนและผู้คนเข้ามาทำมาค้าตั้งหากินในบ้านเมืองให้มาก ถ้ายังมีคนเข้ามามากเท่าใด ก็ย่อมจะได้ผลประโยชน์จากอำนาจที่ได้ทำภาษีอากรรับผูกขาดมากขึ้น จึงได้กล้างลงทุนและยอมขาดทุนในการที่ล่อคนให้เข้าเมือง...”²⁹⁶

สำหรับชาวจีนที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สำคัญๆ ได้แก่ ตระกูล ณ สงขลา คือพระยาวิเชียร (เถียนเส็ง ณ สงขลา) เป็นเจ้าเมืองสงขลาสืบต่อจากหลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (จีนเหยียง ณ สงขลา) ในปีพ.ศ.2360 พระยาวิเชียร (เถียนเส็ง) ได้ช่วยรัฐบาลไทยในการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ในปีพ.ศ.2369 โดยยกกองทัพหัวเมืองทางใต้ขึ้นได้แก่ กองทัพเมือง นครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพัทลุงขึ้นมาช่วยทำศึกที่กรุงเทพฯ แต่ศึกสงบก่อน ดังนั้น พระยาสงขลา (จีนเส็ง) จึงยกกองทัพไปช่วยทำป้อมปราการที่สมุทรปราการ และในปีพ.ศ.2374 สุลต่านไทรบุรีได้ก่อความวุ่นวายจะตีเมืองไทรบุรียกทัพมาตีเมืองสงขลา ทางเมืองสงขลา ก็ต่อสู้จนสุดความสามารถระงับการตั้งกองทัพจากกรุงเทพฯ ส่งมาช่วยทัน²⁹⁶

²⁹⁶ กนิษฐา โทเดชะวัฒน์, “บทบาทขุนนางไทยเชื้อสายจีนในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2367-2453),” หน้า 110.

²⁹⁶ พระยาวิเชียรคีรี, และ พระยามหาอำมาตย์, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 3 (พงศาวดารเมืองสงขลา), หน้า 62 - 63.

นอกจากนี้พระยาสงขลดา (จีนเส็ง) ยังช่วยแก้ปัญหาความยากลำบากให้แก่ราษฎรเมืองสงขลดา เมื่อคราวที่ประสบกับภาวะฝนตกน้อย ราษฎรทำนาไม่ได้ผล หรือฝนตกมากจนน้ำท่วมไร่นาของราษฎร ทำให้ราษฎรต้องอดอยาก ท่านจึงหาวิธีแก้ด้วยการยกเว้นการเก็บภาษี ช่วยจัดซื้อข้าวสารแจกให้ราษฎร หรือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบเรื่องดังกล่าวเพื่อช่วยเหลือราษฎรเมืองสงขลดา²⁹⁷ นอกจากนี้บุคคลในตระกูล ณ สงขลดา คนต่อๆ มา ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองสงขลดาอีกเช่น พระยาวิเชียร (บุญสังข์ ณ สงขลดา) ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองสงขลดาในปีพ.ศ.2394 ซึ่งตลอดเวลาก็ปฏิบัติตนรับราชการด้วยความจงรักภักดีและทำงานอย่างมีประสิทธิภาพจนทำให้วางพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนได้รับการแต่งตั้งเป็น “เจ้าพระยา” ในในปีพ.ศ.2403 เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การที่ทางรัฐบาลไทยเปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในด้านการเมืองการปกครองของไทยนั้นส่งผลต่อสังคมไทยหลายประการคือ

1. ทำให้ชาวจีนเกิดความจงรักภักดีต่อรัฐบาลไทย เนื่องจากชาวจีนเหล่านี้มีฐานะทางเศรษฐกิจมั่นคง และยังได้รับการยอมรับฐานะในสังคมเช่นนี้ก็เพราะ ทางการไทยเปิดโอกาสให้แก่พวกพ่อค้าชาวจีนทั้งหลายได้มีความก้าวหน้า
2. เป็นการให้ความคุ้มครองแก่ชาวจีนส่วนใหญ่ การที่รัฐให้ความสนใจในการควบคุมดูแลให้ชาวจีนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ประกอบอาชีพที่สุจริต เป็นการกระตุ้นให้ชาวจีนอพยพเข้ามาประกอบอาชีพในไทยมากขึ้น อันส่งผลกระทบต่อภาวะเศรษฐกิจของไทยด้วย
3. ช่วยระงับปัญหาและความวุ่นวายอันเกิดจากชาวจีนที่อาศัยอยู่ในสังคมไทย คือ ความขัดแย้งในหมู่ชาวจีนหรือการถูกขุนนางไทยกลั่นแกล้งนั้น มักก่อให้เกิดความวุ่นวายและความไม่พอใจในหมู่ชาวจีนได้ ดังนั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทางการไทยนิยมแต่งตั้งชาวจีนหลายคนเข้ามาช่วยงานด้านการปกครองเช่น นายอำเภอจีน จางวางจีน เป็นต้น ในบริเวณที่มีชาวจีนอาศัยอยู่ซึ่งแม้ว่าจะไม่สามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง หรือความวุ่นวายต่างๆ ได้ทั้งหมด แต่ก็ช่วยระงับให้ความรุนแรงลดน้อย

²⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

4. ชาวจีนที่เข้ารับราชการนอกจากจะช่วยงานรัฐบาลไทยในด้านการปกครองแล้ว ยังช่วยในด้านการจัดเก็บรายได้ให้แก่รัฐ อาทิเช่น นายอำเภอจีน มีหน้าที่นำชาวจีนในท้องถิ่นที่ตนเองรับผิดชอบมาเสียเงินภาษีที่เรียกว่า “เงินผูกปิ่นหม้อจีน” ตามกำหนดเวลา หรือเจ้าเมืองที่มีฐานะเป็นหัวหน้าฝ่ายบริหารและเจ้าภาษีนายอากร ผูกขาดเก็บภาษีในท้องถิ่นของตนด้วย

5. เป็นการเปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้ามามีอิทธิพลในสังคมไทย กล่าวคือ ชาวจีนจะใช้อำนาจหน้าที่ของตนในการแสวงหาผลประโยชน์เข้าสู่ตนเองมากจนเป็นการเบียดเบียนราษฎรไทย ซึ่งทำให้เกิดความไม่พอใจในหมู่ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการกระทำดังกล่าว

ปัญหาและความวุ่นวายที่เกิดจากชาวจีน

1. การลักลอบค้าฝิ่น

นโยบายของทางการไทยเกี่ยวกับฝิ่นปรากฏเป็นครั้งแรกในกฎหมายตราสามดวง ในหมวดพระไอยการลักษณะโจร ประกาศเมื่อพ.ศ.1903 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่ทอง ความว่า

“...81 มาตราหนึ่ง ผู้สูบฝิ่นกินฝิ่นขายฝิ่นนั้น ให้ลงพระอาญาหนักหนาริบราชบาตให้สิ้นเชิง ทะเวนบกทะเลเรือ 3 วัน ให้จำใส่คุกซึ่งไว้กว่าจะอดได้ ถ้าอดได้แล้วให้เรียกเอาทนายคนแก้ตัวญาติพี่น้องไว้แล้วจึงให้ปล่อยผู้สูบฝิ่นผู้ขายฝิ่นผู้กินฝิ่นออกจากโทษ...”²⁸⁸

จากข้อกำหนดข้างต้นแสดงว่า “ฝิ่น” เป็นของต้องห้ามสำหรับสังคมไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และมีบทลงโทษไว้ค่อนข้างชัดเจนสำหรับผู้ค้าฝิ่น แต่ไม่ทราบว่าฝิ่นในสมัยนั้นได้มาโดยวิธีใด และการสูบฝิ่นในสมัยนั้นก็ก่อให้เกิดปัญหาและความรุนแรงเช่นในสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการตราพระบัญญัติห้ามสูบฝิ่นและขายฝิ่นขึ้น 2 ฉบับคือ กฎไม่ให้ซื้อฝิ่น ปีมะแม จ.ศ.1173 (พ.ศ.2354) มีใจความสำคัญว่า

²⁸⁸ กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3, หน้า 260.

“...จึงทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระมหาบรมกษัตริราชแต่ก่อนตั้งพระราชกำหนดกฎหมายไว้มิให้ผู้ใดสูบฝิ่นกินฝิ่นขายฝิ่น จึงได้ให้ลงอาญาทัณฑ์ทำ การกระทำโทษถึงทวนทเวนริบราชบาท จำใส่ตรูไว้ ผู้ใดสูบฝิ่นกินฝิ่นหาพึ่งไม่จนเกิดความเคืองได้ฝ่าลของอุลัพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในพระบรมโกษฐก็ให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ โปรดกระหม่อมให้แจกกฎหมายประกาศป่าวร้องห้ามปราบไปอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้คนชั่วรู้โทษตัวละพยศอันร้าย.....

แต่นี้สืบไปเมื่อหน้าห้ามอย่าให้ผู้ใดสูบฝิ่นกินฝิ่นซื้อฝิ่นขายฝิ่นแลเป็นผู้แสมซื้อสมขายเป็นอันขาดทีเดียว ถ้ามีพึ่งจับได้และมีผู้ร้องฟ้องพิจารณาเป็นสัจจะให้ลงโทษพระอาญาเขียนสามยกทเวนบกสามวันทเวนเรือสามวัน ริบราชบาทบุตรภริยาแลทรัพย์สิ่งของให้สิ้นเชิง ให้ส่งตัวไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง ผู้รู้เห็นเป็นใจมิได้เอาความมาว่ากล่าวให้ลงพระอาญาเขียนหกสิบที่ ผู้ใดมีฝิ่นอยู่ก่อนยังมีได้ห้ามมากนักอย่าเท่าใดจะขาย ก็ให้เร่งเอาออกมาขายแก่นานาประเทศเมืองนอกให้พ้นแคว้นแคว้นกรุงเทพฯ แลให้ร้องแหวงกรมการนายบ้านอำเภอประกาศป่าวร้องอณาประชาราษฎร์ลูกค้ำวาณิชทั้งปวงให้จงรู้ทั่ว แลให้กระทำตามพระราชกำหนดกฎหมายนี้ จงทุกประการ”²⁸⁹

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าข้อห้ามเกี่ยวกับฝิ่นมีมากขึ้น และฝิ่นเป็นสิ่งต้องห้ามในสังคมไทยในเวลานั้น และผู้ที่นำฝิ่นเข้ามาในเมืองไทยคือ ชาวจีนอพยพ โดยในขั้นแรกฝิ่นเป็นที่นิยมในหมู่ของชาวจีนก่อน หลังจากนั้นชาวไทยจึงเกิดเอาแบบชาวจีนเข้ามาจึงมีการเริ่มสูบฝิ่นกันขึ้น ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของหมอบรัดเลย์ที่ว่า

²⁸⁹ เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม), ประชุมกฎหมายประกาศก เล่ม 4 ภาค 1 (พระนคร : โรงพิมพ์เคลิเมส, 2478), หน้า 32 - 34.

“...เมื่อครั้งก่อนนั้นในเมืองไทยนี้ก็ไม่มียูโตสูบฝิ่น ครั้นนานมาคนในเมืองไทยก็เอาอย่างจีนสูบฝิ่นกันบ้าง ลูกหลานเพื่อนบ้านก็พลอยสูบฝิ่นไปต่อๆ กัน ลงมาจนถึงทุกวันนี้ บัดนี้การสูบฝิ่นในเมืองไทยนี้เป็นการร้ายกาจใหญ่หลวงนัก...”³⁰⁰

ราษฎรไทยในขณะนั้นติดฝิ่นกันมาก แม้กระทั่งเจ้านายและขุนนางของไทยก็ติดฝิ่น³⁰¹ เหตุที่ชาวไทยนิยมสูบฝิ่นจนติดกันมากเช่นนี้ เนื่องมาจากมีการลักลอบนำฝิ่นเข้ามาขายภายในราชอาณาจักรตลอดเวลา โดยทางเรือสินค้า ดังเห็นได้จากจดหมายของพระสมุหกลาโหมในสมัยรัชกาลที่ 2 มีถึงพระยานครศรีธรรมราชว่า

“...อนาษฎรไทยจีนมีชื่อทั้งนี้ก็ยังลักลอบคบหาสูบฝิ่น กินฝิ่นซื้อฝิ่น ขายฝิ่นซุกซมอยู่ด้วยเหตุที่ว่าเรือลูกค้าซึ่งไปค้าขาย ณ หัวเมืองปากใต้เอาฝิ่นลักลอบซื้อขายในกรุงเทพฯ พระมหานครไทยจีนมีชื่อมีทรัพย์ก็ได้ซื้อหาทรัพย์มิได้ก็คบหากันปล้นสดม กระทำโจรกรรมต่างๆ พอให้ได้ทรัพย์ของเข้ามาซื้อฝิ่นสูบตามพวกพาล”³⁰²

จะพบว่าเรือสินค้าจากภาคใต้นำฝิ่นเข้ามาเสมอ เรือสินค้าที่ไปจากเมืองสงขลาในสมัยรัชกาลที่ 3 มีฝิ่นเข้าไปทุกลำ³⁰³ เรือสินค้าที่ออกไปค้าขายกับต่างประเทศมักจะลักลอบฝิ่นเข้ามาด้วยเสมอ โดยเฉพาะเรือสินค้าที่เดินทางค้าขายระหว่างอินเดียนับกับจีน³⁰⁴ และเรือของชาวต่างชาติก็ได้ลักลอบ

³⁰⁰ มัลลิกา เรื่องระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 119.

³⁰¹ ศิริวัฒน์ ไชยสถานเคราะห์, “ฝิ่นกับปัญหาสังคมในประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2503), หน้า 32.

³⁰² หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1175 เลขที่ 17. หอจดหมายเหตุพระยาศรีธรรม โศกราช เรื่องห้ามไม่ให้ลูกค้าลักพาฝิ่นเถื่อนเข้าไปขายกรุงเทพฯ ถ้าจับได้เจ้าเมืองกรมการต้องรับผิดชอบ

³⁰³ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1201 เลขที่ 129. จดหมายหลวงแก้วอายุัดเรื่อง กราบเรียนเรื่องชำระฝิ่นรายใหญ่ในกรุงเทพฯพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์สิ้นพระชนม์

³⁰⁴ Frederick Arthur Neale, *Narrative of A Residence in Siam*, p 182.

ฝิ่นเข้ามาขายด้วย จอห์น ครอว์ฟอร์ด ได้รายงานว่า เรือสินค้าของชาวจีนที่ไปค้ากับสิงคโปร์และ
 ปีนัง นำฝิ่นเข้ามาในประเทศไทยมีมูลค่า 1 แสนดอลลาร์ตป็นเป็นอย่างน้อย³⁰⁶ ดังนั้นเมื่อทางการ
 ไทยทำการปราบปรามการลักลอบนำฝิ่นเข้ามาอย่างกวาดล้าง จึงทำให้มีการตั้งสมาคมเพื่อลักลอบ
 ค้าฝิ่นขึ้น ตามปากน้ำและหัวเมืองชายทะเล³⁰⁶ โดยเรือสินค้าเหล่านี้เข้ามาแค่ปากน้ำและจะมีชาว
 จีนนำเรือเล็กออกไปรับฝิ่นจากเรือสินค้าใหญ่อีกที ซึ่งพบว่าเรือสินค้าลักลอบนำฝิ่นเข้ามา
 ทางฝั่งทะเลตะวันตกเสมอๆ ดังข้อความต่อไปนี้ “...ทุกวันนี้ชายฝั่งทะเลตะวันตก จีนเรือทุ่กักก็ย้ง
 บรรทุกฝิ่นเข้ามาในเขตแดนเมืองๆ มาคราวละ 4 ลำ 5 ลำ 6 ลำ....”³⁰⁷ นอกจากนี้ยังพบว่าชาว
 จีนที่อยู่ในเมืองไทยได้ทำการลักลอบต้มฝิ่นเถื่อนขายกันอีกด้วย การลักลอบนำฝิ่นเข้ามาแพร่
 หลายเช่นนี้ สร้างความวุ่นวายให้เกิดขึ้นในสังคมไม่น้อย

การวิวาทเนื่องจากการฝิ่นก็มาอยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะในหมู่ชาวจีน เช่น การทุ่กรวโชก
 เอาเงินที่จะชิงเทธา จีนตงเป็นคนสูบฝิ่นกรวโชกเงินจากจีนเองเกียด ลูกจ้างของอำแดงแก้วภรรยา
 จีนชื่อ³⁰⁸ หรือกรณีของจีนจิงและจีนชิง ซึ่งสมคบกันฆ่าจีนกุยเพื่อชิงฝิ่น 1 อับและเงินอีก 9 ตำลึง
 2 บาท³⁰⁹ เป็นต้น ซึ่งจากกรณีที่ถูกกล่าวมาแสดงให้เห็นว่าคนสูบฝิ่นทำตนเป็นอันธพาล ก่อความ
 เดือดร้อนให้กับผู้อื่น และเมื่อการปราบปรามลักลอบฝิ่นของทางการไทยเข้มงวดมากขึ้นก็มี
 การตั้งเป็นสมาคมลับ ซึ่งสมาคมลับนี้เมื่อมีพรรคพวกมากก็ได้ก่อการร้ายต่างๆ ขึ้น เช่นการปล้น
 สะดุมราชฎาร เป็นต้น และพบว่าได้เกิดการรบกวนระหว่างฝ่ายทางการไทยกับพวกสมาคมลับนี้
 หลายครั้ง เช่นในปีพ.ศ.2385 จีนตั้งของชายฝิ่นที่ตำบลแสมดำ ปากน้ำบางปะกง สมุทรปราการ
 จมื่นราชมาตย์กับพวกทหารไปปราบเกิดการต่อสู้กันขึ้น และกำลังของทางการสามารถปราบ

³⁰⁶ John Crawford, Journal of An Embassy from the Governor - General of India to the
 Courts of Siam and Cochin China, Vol.I, p.268.

³⁰⁸ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62, หน้า 153.

³⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

³⁰⁸ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1206 เลขที่ 159. จดหมายเหตุพระยาวิเสด
 ฤาไชย เจ้าเมืองอะเชิงเทรา ด้วยชายฝิ่นจีนเที่ยวชุกหลอกหลวงเอาเงินจีนเองสิทธิ ลูกจ้างอินอำแดงแก้ว

³⁰⁹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1206 เลขที่ 136. สารตราเจ้าพระยาจักรีตอบ
 ได้รับบอกส่งตัวจีนจิง จำเลยในคดีฆ่าจีนกุยตาย. และ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3,
 หน้า 276.

ชาวจีนที่ค้าฝิ่นในครั้งนี้ได้ และสามารถจับหัวหน้าได้ คือจีนเยี้ยวและจีนก้อนพร้อมด้วยฝิ่น 30 ก้อน³¹⁰

ในปีพ.ศ.2390 พวกจีนได้ตั้งกองชายฝิ่นอีกที่ตำบลลัดกรุด สมุทรสาคร โดยมีจีนเยี้ยวเป็นหัวหน้า พระยามหาเทพ (ปาน) ออกไปปราบปรามถูกพวกจีนยิงบาดเจ็บ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ไปปราบจึงสงบลงได้³¹¹ และยังมีสมาคมลับของชาวจีนที่ลักลอบค้าฝิ่นอยู่ตามส่วนอื่นๆ อีกด้วย เช่น ราชบุรี ปราชินบุรี เป็นต้นจะเห็นได้ว่าพฤติกรรมดังกล่าวของชาวจีนเกี่ยวกับการลักลอบค้าฝิ่นได้สร้างความวุ่นวายในสังคมเป็นอย่างยิ่ง

2. สมาคมลับฮั้งฮี้

สมาคมลับฮั้งฮี้ในเมืองไทย ถือกำเนิดขึ้นมาโดยได้รับอิทธิพลจากสมาคมความกลมกลืนแห่งองค์สาม (The Triad Society San Ho Hui) ของประเทศจีน³¹² ทั้งนี้เพราะชาวจีนที่อพยพเข้ามาในไทยนั้นมาจากทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของจีน เป็นเขตอิทธิพลของสมาคมความกลมกลืนแห่งองค์สาม โดยเฉพาะในมณฑลทงกวางตุ้ง มณฑลหูหนาน มณฑลฝูเจี้ยน และมณฑลทงกวางสี สมาคมความกลมกลืนแห่งองค์สามในจีนก่อตั้งขึ้นด้วยเป้าหมายทางการเมืองคือล้มล้างราชวงศ์ชิง พันฟูราชวงศ์หมิง (ฝ่านซิง ฟูหมิง)³¹³ สมาคมแห่งนี้มีอิทธิพลต่อชาวจีนทางภาคใต้ของประเทศจีนเป็นอย่างมาก ดังนั้นแม้ว่าชาวจีนเหล่านี้จะไปอาศัยอยู่ที่ไหน ก็ยังนำเอาแบบอย่างของสมาคมลับนี้ไปก่อตั้งในดินแดนต่างๆ แต่มีสาเหตุและจุดมุ่งหมายที่แตกต่างไปจากสมาคมความกลมกลืนแห่งองค์สามในจีน และตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 25 มีชาวจีนจำนวนมากจากทางภาคใต้ของจีนได้อพยพเข้ามาอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงเกิดการก่อตั้ง

³¹⁰ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 276.

³¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 307.

³¹² ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "สมาคมลับฮั้งฮี้ในประเทศไทย พ.ศ.2367 - 2453" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 12.

³¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

สมาคมลับของชาวจีนในดินแดนบริเวณนี้เป็นจำนวนมากจนมีคำกล่าวที่ว่า “ณ ที่ใดมีชาวจีนอพยพ ณ ที่นั้นจะมีสมาคมลับอยู่ด้วยเสมอ”³¹⁴

สำหรับในเมืองไทยสันนิษฐานว่า สมาคมลับนี้เกิดขึ้นอย่างช้าที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 2 เพราะปรากฏหลักฐานว่าในช่วงทศวรรษที่ 2350 สมาคมลับชาวจีนในเกาะปีนังมีเพื่อร่วมสมาคมบนเกาะภูเก็ต³¹⁵ แต่สมาคมลับนี้มีการเคลื่อนไหวอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 3 เนื่องจากในเวลานั้นมีชาวจีนอพยพเข้ามาในไทยเป็นจำนวนมาก จากเอกสารของทางการไทยในระยะแรกเรียกสมาคมลับของชาวจีนว่า “ตัวเขี้ยว” แปลว่าที่ใหญ่ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเปลี่ยนมาเรียกว่า “อั้งยี่” ซึ่งแปลว่า “อักษรอั้ง”³¹⁶ ปัจจัยที่ผลักดันให้ชาวจีนในเมืองไทยร่วมกันก่อตั้งสมาคมลับนี้มีอยู่ด้วยกัน 3 ประการคือ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม

2.1. **ปัจจัยทางการเมือง** สำหรับชาวจีนที่อาศัยอยู่ในไทย ปัจจัยทางการเมืองภายในเมืองไทยเป็นจุดผลักดันที่ให้ชาวจีนร่วมกันก่อตั้งสมาคมนี้ขึ้นเพื่อคุ้มครองตนเอง เช่นในเขตหัวเมืองที่ชาวจีนต้องเผชิญกับอำนาจของขุนนางท้องถิ่น ทั้งนี้เพราะทางการไทยที่เมืองหลวงมิได้มีอำนาจครอบคลุมดินแดนต่างๆ อย่างทั่วถึงและเด็ดขาด จึงทำให้เจ้าเมืองและขุนนางท้องถิ่นเหล่านี้มีอิทธิพลและมีอำนาจมาก ในกรณีเช่นนี้สำหรับชาวไทยระบบไพร่มีส่วนก่อให้เกิดการคุ้มครองทางการเมืองบ้าง แต่สำหรับชาวจีนมิได้อยู่ในระบบไพร่ ไม่ถูกจัดให้เข้าสู่ระบบไพร่ จึงไม่มีมูลนายให้ความคุ้มครองทางการเมือง ดังนั้นชาวจีนจึงต้องแก้ไขปัญหของตนเอง โดยบางส่วนก็เข้าฝากตัวจากขุนนางที่มีอำนาจในท้องถิ่นนั้น แต่ส่วนใหญ่จะตั้งเป็นสมาคมเพื่อคุ้มครองตนเองและทำการต่อต้านบรรดาขุนนางท้องถิ่นที่รังแกข่มเหงพวกตนเช่น ในกรณีการก่อความวุ่นวายของอั้งยี่ที่เมืองฉะเชิงเทราในปีพ.ศ.2391 เพื่อต่อต้านพระยาวิเศษฤาไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา เนื่องจากพระยาวิเศษฤาไชยตัดสินกรณีพิพาทระหว่างชาวจีนกับคนในท้องถิ่นด้วยความไม่ยุติธรรม โดยคุมขังชาวจีนนับร้อยคนกับคนที่ไม่มีความผิด และยังเรียกเงินจากชาวจีนเหล่านี้หากต้องการ

³¹⁴ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ.2367 - 2453,” ศิลปวัฒนธรรม 6,4 (กุมภาพันธ์ 2528) : 71 - 72.

³¹⁵ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ.2367 - 2453,” หน้า 12 และ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit : Sino - Siamese Trade 1652 - 1853*, p. 112.

³¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

แลกกับอิสระ ถ้าไม่มีเงินก็ให้ถูกจำคุกต่อไป พวกชาวจีนที่จะเชิงเทราโกรธแค้นมากจึงรวมกลุ่มกันตั้งสมาคมลับด้วยเหตุผลที่ว่า “กรรมการหมิ่นเหม่หนักเหลือเกินทน จะเป็นอย่างไรก็ตามที่เกิด เรามาคิดทำตัวเหี้ยมหน่าพวกให้มาก เล่นกับกรรมการสักครั้งหนึ่ง..”³¹⁷ และในเวลาต่อมาอั้งยี่กลุ่มนี้ก็ได้ยกเข้าตีเมืองจะเชิงเทรา³¹⁸

แต่ทางการไทยมิได้นิ่งเฉยต่อสิ่งที่เกิดขึ้นดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ละเลยที่จะให้ความคุ้มครองชาวจีน จึงได้แต่งตั้งนายอำเภอจีนขึ้นในหัวเมืองที่มีชาวจีนอาศัยอยู่มาก แต่การแก้ปัญหาด้วยการตั้งนายอำเภอจีนขึ้นมาควบคุมดูแลและให้ความช่วยเหลือชาวจีนนั้นไม่ประสบความสำเร็จ เพราะนายอำเภอจีนมีบทบาทในฐานะตัวแทนของทางการมากกว่าที่จะให้ความคุ้มครองช่วยเหลือ และปรากฏว่าผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นนายอำเภอจีนมักจะเป็นเจ้าภาษีที่มีความขัดแย้งกับชาวจีน ดังนั้นชาวจีนต้องใช้วิธีรวมกลุ่มกันตั้งเป็นสมาคมลับเพื่อคุ้มครองตนเอง

2.2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ หลังจากปีพ.ศ.2398 ความต้องการแรงงานจีนในเมืองไทยมีมากขึ้น จึงทำให้เกิดสมาคมอั้งยี่เกิดขึ้นหลายสมาคมในไทย โดยสมาคมเหล่านี้จัดตั้งขึ้นเป็นสื่อกลางในการนำชาวจีนจากประเทศจีนเข้ามาขายแรงงาน โดยแย่งกันจัดหางานให้กับชาวจีนอพยพเหล่านี้ทำ³¹⁹ ให้คำแนะนำในการทำมาหากิน การช่วยเหลือไกลเกลี่ยกรณีพิพาทระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง การให้ความคุ้มครองในการทำงาน และในขณะเดียวกันก็หากำไรจากชาวจีนเหล่านี้ด้วย

และจะพบว่าการรวมตัวเพื่อตั้งสมาคมอั้งยี่ของชาวจีนก็ยังคงเป็นการรวมตัวเพื่อประกอบอาชีพที่ผิดกฎหมายเช่น การค้าฝิ่น (ซึ่งก่อความวุ่นวายในสังคมไทยเป็นอย่างมาก)

2.3. ปัจจัยด้านสังคม การรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเองเป็นลักษณะเด่นลักษณะหนึ่งของชาวจีน ซึ่งเป็นผลมาจากค่านิยมของการยึดถือระบบเครือญาติ และจากภาวะจำเป็นทางสังคม ดังนั้นเมื่อชาวจีนเข้ามาอยู่ในต่างแดน ความที่ต้องช่วยเหลือสงเคราะห์กันยิ่งเป็นสิ่งที่

³¹⁷ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุนครบาลที่ 3 จ.ศ.1210 เลขที่ 155.

³¹⁸ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ.2367 - 2453,” หน้า 14.

³¹⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นิทานโบราณ, หน้า 266 - 267.

จำเป็น ด้วยเหตุนี้การรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันในยามตกทุกข์ได้ยากจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวจีนรวมกลุ่มกันตั้งสมาคมลับอั้งยี่ขึ้นในไทย โดยให้ความช่วยเหลือทางสังคมแก่สมาชิก ได้แก่ความช่วยเหลือเมื่อสมาชิกต้องขึ้นศาล สมาคมจะช่วยจ่ายค่าฤชาให้ หากถูกลงโทษจำคุก สมาคมจะให้ความดูแลเอาใจใส่ในเรื่องความเป็นอยู่ และเมื่อสมาชิกถึงแก่กรรม สมาคมก็ช่วยเหลือในด้านการจัดศพ เป็นต้น³²⁰

สมาคมอั้งยี่ในไทยเกิดจากความจำเป็นของชาวจีนในสังคมไทยที่ต้องรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือกันและกัน ทั้งในด้านการป้องกันภัย การทำมาหากิน และการสงเคราะห์กันและกัน มีหลักฐานว่าสมาคมอั้งยี่ที่จัดขึ้นในเมืองไทยมีเป็นจำนวนมาก และในบางครั้งพบว่าได้เกิดกรณีพิพาทระหว่างอั้งยี่กลุ่มต่างๆ ขึ้นหลายต่อหลายครั้ง ดังเช่นในกรณีการวิวาทของอั้งยี่แต้จิวและอั้งยี่ฮกเกี้ยนที่เมืองจันทบุรีในปีพ.ศ.2367 เป็นต้น

เหตุการณ์ในครั้งนั้นเกิดจากการที่ชาวจีนแต้จิวและชาวจีนฮกเกี้ยนที่อาศัยอยู่ที่บ้านบางกะจะได้ยกพวกตีกัน เนื่องมาจากชาวจีนทั้งสองกลุ่มซึ่งไม่ถูกกันอยู่ก่อนแล้ว และได้มาดูงิ้วในงานหึ่งกระจาดประจำปีจึงได้เกิดการวิวาทกัน จนเจ้าหน้าที่บ้านเมืองต้องเข้าไปปราบปรามจึงได้เลิกรำกันไป แต่พวกอั้งยี่แต้จิวยังแค้นพวกอั้งยี่ฮกเกี้ยนอยู่ ดังนั้นจีนช่วงผู้เป็นหลงจู โรงทำน้ำมันถั่ว ซึ่งเป็นตัวเอี้ย (หัวหน้า) จีนเกาเป็นยี่เอี้ย (รองหัวหน้า) คบคิดกับพระยาปลัด (จัน) ชักชวนสมัครพรรคพวกประมาณ 700 - 800 คนยกเข้าโจมตีบ้านพระยาสุนทรเสนาบดี ซึ่งเป็นหัวหน้าของพวกจีนฮกเกี้ยน พระยาจันทบุรีเมื่อทราบข่าวการวิวาทดังกล่าวก็รีบสั่งคณะกรรมการเมืองให้คุมไพร่พลออกไปปราบปรามจนสำเร็จ สามารถจับหัวหน้าของอั้งยี่แต้จิวได้ และส่งเข้ามารับโทษที่เมืองหลวง โดยทั้งตัวของจีนช่วงและจีนเกาถูกลงโทษจำคุกตลอดชีวิต ส่วนพระยาปลัด (จัน) ถูกส่งตัวไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง³²¹ แม้ว่ากรณีวิวาทครั้งนี้จะเป็นการวิวาทกันในหมู่ชาวจีนเอง แต่ก็ได้สร้างเดือดร้อนให้กับชาวไทยที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงเป็นอย่างมาก

จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นได้สร้างความวุ่นวายในสังคมไทยเป็นอย่างมากและทางการก็มิได้มีนงนอใจกับปัญหาเหล่านี้ ได้พยายามหาวิธีควบคุมและดูแลชาวจีนเหล่านี้มิให้ก่อความ

³²⁰ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, "สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ.2367 - 2453," หน้า 44.

³²¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, หน้า 10 - 12.

คุณค่าขึ้นในสังคม โดยแต่งตั้งให้ชาวจีนที่มีชื่อเสียงดูแลชาวจีนในแต่ละท้องถิ่น ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งส่วนมากจะเป็นคนที่เป็นที่ยอมรับในสังคมชาวจีนทุกกลุ่มภาษาเชื้อชาติ ทั้งนี้ก็เพื่อความร่วมมือเป็นสุขในสังคมไทย.

สรุป จากที่กล่าวมาทั้งหมดแสดงให้เห็นว่าชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทในสังคมในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคม ซึ่งบทบาทเหล่านี้ล้วนมีกระทบต่อสังคมไทยด้วยกันทั้งสิ้น การที่ชาวจีนเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจในการประกอบอาชีพ และทำการค้าต่างๆ นั้นมีส่วนช่วยให้สภาพเศรษฐกิจของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์เจริญก้าวหน้าขึ้น คือ ทำให้รัฐบาลมีรายได้เพิ่มขึ้น สามารถนำเงินรายได้นั้นไปบริหารราชการแผ่นดิน เป็นต้น การเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนนี้เท่ากับเป็นการปูพื้นฐานสำคัญให้กับการพัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยมในรัชกาลที่ 4 และชาวจีนได้พัฒนาเป็นนายทุนสำคัญที่แข่งขันกับนายทุนตะวันตก ในเศรษฐกิจทุนนิยมไทยที่ได้พัฒนาสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนปัญหาทางด้านสังคมที่เกิดจากชาวจีนในช่วงเวลานี้ก็มีด้วยกันหลายกรณีเช่น การก่อความวุ่นวายของชาวจีนในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้น แต่ทางการไทยก็สามารถปราบปรามลงได้ เหตุที่ทางการไทยแต่งตั้งให้ชาวจีนเข้ารับราชการในตำแหน่งต่างๆ ก็เพื่อผูกใจให้ชาวจีนเกิดความจงรักภักดี ในขณะเดียวกันชาวจีนก็ได้สถานะทางสังคมที่สูงขึ้นด้วย ซึ่งเท่ากับว่าได้รับผลประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย